

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**

**ΤΜΗΜΑ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ & ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η σχέση ηδονής και ηθικής στη φιλοσοφία του Επίκουρου και η αταραξία»

Μεταπτυχιακός φοιτητής: Ευθυμιάδης Ευθύμιος
υπό την εποπτεία του καθηγητή φιλοσοφίας Σωκράτη Δεληβογιατζή

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2012

Περιεχόμενα

1. Πρόλογος.....	σελ. 3
2. Βίος Επίκουρου.....	σελ. 4
3. Η Επικούρεια Σχολή/Ο Κήπος.....	σελ. 7
4. Συγγράμματα Επίκουρου.....	σελ. 10
5. Η Φιλοσοφία του Επίκουρου.....	σελ. 13
6. Το κανονικό.....	σελ. 15
7. Το φυσικό.....	σελ. 17
8. Ηθική.....	σελ. 22
9. Ηδονή.....	σελ. 25
10. Επικούρεια Αταραξία.....	σελ. 29
11. Τετραφάρμακος.....	σελ. 31
12. Κατάταξη των ηδονών.....	σελ. 36
13. Φρόνηση, εγκράτεια, ανδρεία, δικαιοσύνη.....	σελ. 40
14. Κυρηναϊκή σχολή – Επίκουρος.....	σελ. 43
15. Ηδονή και ευδαιμονία σε Πλάτωνα, Αριστοτέλη και Επίκουρο.....	σελ. 46
16. Λάθε Βιώσας.....	σελ. 49
17. Η επίδραση του Επίκουρου και της επικούρειας φιλοσοφίας στη σύγχρονη σκέψη.....	σελ. 52
18. Ο Επίκουρος σήμερα.....	σελ. 56
19. Επίλογος.....	σελ. 58
20. Βιβλιογραφία.....	σελ. 61

1. Πρόλογος

Ο αθηναίος φιλόσοφος Επίκουρος ήταν ένας μεγάλος φιλόσοφος, ένας μεγάλος δάσκαλος, ένας μαχητής. Υπήρξε ορθολογιστής ο οποίος αποδείχτηκε μπροστά από την εποχή του και τη ξεπέρασε αφού υπερασπίστηκε με πάθος και σθένος την ελευθερία του ανθρώπου. Ο τρόπος σκέψης του ήταν επαναστατικός αλλά και ταυτόχρονα τόσο ανθρώπινος γεμάτος ζωντάνια και ουσία.

Η ουσία και ο στόχος του Επικούρου μέσα από τα έργα του, τη διδασκαλία του είναι να εκθέσει, να παρουσιάσει αλλά και να επιτύχει την ελευθερία και την ευτυχία του ανθρώπου. Ο στόχος αυτός διακατέχεται από μια διαχρονική αξία. Για να μπορέσει να επιτευχθεί απαιτείται η αναζήτηση της ηδονής, του σώματος και της ψυχής. Η ηδονιστική θεωρία του έδειξε το δρόμο προς την αληθινή ζωή, το ηθικό χρέος. Η ηδονή είναι αυτή που προσφέρει τη γαλήνη της ψυχής. Η ευτυχία, όπως διακήρυττε ο ίδιος και η σχολή του, βρίσκεται εκεί ακριβώς, στη γαλήνη της ψυχής, στην ηρεμία του νου, στην αταραξία. Για να μπορέσει να επέλθει και να επιτευχθεί η πνευματική και ψυχική γαλήνη ο άνθρωπος χρειάζεται να θέσει περιορισμούς στις επιθυμίες του και να ελευθερωθεί από τους φόβους του και τους περιορισμούς που διαχρονικά εμφανίζονται μπροστά του.

Ο Επίκουρος και οι ιδέες του παραποιήθηκαν και διαστρεβλώθηκαν με το πέρασμα των αιώνων. Ο Επικούρειος 'Ηδονισμός', πρόκληση για τους φαρισαίους της ασκητικής 'αγνότητας', παρεξηγήθηκε, παρανοήθηκε και έδωσε αφορμή στις πιο ηλίθιες και κακόβουλες διαστροφές. Λαβή για μεγαλύτερη συσκότιση έδωσε και η μετάφραση της 'ηδονής' στα λατινικά με τη λέξη *voluptas*, που είναι περισσότερο φορτωμένη με αισθησιακή απόχρωση, καθώς και πλαστογραφημένες επιστολές που κυκλοφορούσαν με το όνομα του Επικούρου. Παράλληλα, τόσο στην Ελλάδα αλλά και παγκοσμίως, το φιλοσοφικό γίγνεσθαι του Επικούρου και της σχολής του έχει υποστηρικτές που συνεχίζουν την παράδοση των επικούρειων της αρχαιότητας στον σύγχρονο κόσμο μας, ακολουθώντας την τελευταία φράση του Επικούρου, «ΧΑΙΡΕΤΑΙ ΚΑΙ ΜΕΜΝΗΣΘΑΙ ΤΑ ΔΟΓΜΑΤΑ».

2. Βίος Επίκουρου

Όσον αφορά τη ζωή του Επίκουρου είμαστε πολύ καλά πληροφορημένοι γιατί από τις επιστολές του και από έργα φίλων και αντιπάλων του έχουν διασωθεί αρκετά στοιχεία. Ο Επίκουρος ήταν Αθηναίος, γιος του Νεοκλή, από τον δήμο Γαργητού, και καταγόταν από το παλιό επιφανές και αριστοκρατικό Αθηναϊκό γένος των Φιλαϊδών¹ το οποίο πρωτοστάτησε στους κοινωνικούς αγώνες του 6^{ου} αιώνα. Είναι, επομένως, μαζί με τον Πλάτωνα και τον Σπεύσιππο, ο μόνος Αθηναίος από τους φιλοσόφους της γενιάς του και των δύο προηγούμενων γενεών, ενώ όλοι οι άλλοι ήταν ξένοι. Από αυτό το γεγονός θα πρέπει να επηρεάστηκε πάρα πολύ η στάση και του Επίκουρου, όπως και του Πλάτωνος. Γιατί δεν είναι βεβαίως σύμπτωση ότι ο Αθηναίος Πλάτων δεν μπόρεσε ποτέ πια να απαλλαγεί εντελώς από το νεανικό βίωμα της κατάρρευσης της χώρας και του κράτους του και ως το τέλος της ζωής του έμεινε πολιτικά δεσμευμένος. Ο Επίκουρος, πάλι, είχε τις δικές του εμπειρίες από την εξωτερική και την εσωτερική πτώση της Αθήνας, από τη μετατροπή του Αθηναϊκού κράτους από υποκείμενο της πολιτικής σε απλό αντικείμενο της πολιτικής άλλων, και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αποφασιστική αποχώρηση από την πολιτική ήταν η μόνη λογική στάση. Ο Σταγειρίτης όμως Αριστοτέλης, από την απόσταση του αμέτοχου τελικά παρατηρητή, κατόρθωσε να αναλύσει με νηφαλιότητα τους γενικούς όρους της ανάπτυξης και της παρακμής μιας πολιτείας.

Γεννήθηκε το 341 π.Χ. στην Αθήνα και κατά μια άλλη παράδοση στη Σάμο². Ο Επίκουρος γεννήθηκε «κατά το τρίτον έτος της ενάτης και εκατοστής Ολυμπιάδος επί Σωσιγένους άρχοντος μηνός γαμηλιώνος εβδόμη»³. Δέκα χρόνια πριν οι Αθηναίοι είχαν αποφασίσει να αντιμετωπίσουν την απειλή της αποστασίας της Σάμου από τη Δεύτερη Ναυτική Συμμαχία στέλνοντας εκεί μεγάλο αριθμό πολιτικά έμπιστων Αθηναίων ως κληρούχων. Ανάμεσα τους ήταν και οι γονείς του φιλόσοφου, ο Νεοκλής και η Χαιρεστράτη. Για να

¹ Διογένης Λαέρτιος. X,1 (Ο Διογένης Λαέρτιος ήταν ιστοριογράφος της φιλοσοφίας της αρχαιότητας, συγγραφέας του έργου «Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία απολύτων ευδοκιμησάντων και των εν εκάστη αιρέσει αρεσκόντων εν συντόμω συναγωγή» που είναι γνωστό με την ονομασία «*Βίοι φιλοσόφων*» το οποίο σώθηκε ολόκληρο και περιέχει τους βίους των αρχαίων φιλοσόφων και αποτελείται από 10 βιβλία. Το 10^ο είναι αφιερωμένο στον Επίκουρο.)

² Jean Brun, Ο Επικουρισμός, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1964 σ. 17.

³ Διογένης Λαέρτιος. X,14.

επιβιώσουν εκεί ο πατέρας του έκανε τον δάσκαλο και η μητέρα του διάβαζε ξόρκια. Είχε επίσης τρεις αδελφούς, τον Νεοκλή, τον Χαιρέδημο και τον Αριστόβουλο που αργότερα προσχώρησαν όλοι στη σχολή του. Σε μια επιστολή ανέφερε ο ίδιος ότι άρχισε να φιλοσοφεί στα δεκατέσσερα χρόνια του⁴.

Η μόρφωση του Επίκουρου άρχισε κάτω από τις υποδείξεις του πατέρα του με την Ελληνική ποίηση και στο γεγονός αυτό οφείλεται η οικειότητα με τον Όμηρο. Στον Όμηρο και ειδικότερα στην Οδύσσεια, ο Επίκουρος ήταν που βρήκε τη βάση του ηδονισμού⁵. Το νησί της Σάμου, όπου μεγάλωσε ο φιλόσοφος, βρισκόταν γεωγραφικά κοντά στην Ιωνία, την Έφεσο και την Μίλητο, σπουδαία φιλοσοφικά κέντρα, ενώ βρισκόταν υπό την επιρροή της Ιωνικής παιδείας και αυτή ήταν διαμορφωμένη με δημοκρατικές και νατουραλιστικές ιδέες. Ο ίδιος αρχίζει να ωριμάζει πνευματικά και στρέφεται προς τη φιλοσοφία όταν έρχεται σε επαφή με το Δημόκριτο και τα βιβλία του⁶. Αρχίζει να έρχεται από νωρίς σε έντονη επαφή με τη φιλοσοφία του Ναυσιφάνη στο γειτονικό νησί Τέως, γεγονός που τον απομάκρυνε από κάθε πλατωνική δοξασία και τον έστρεψε στις θεωρίες του Δημόκριτου.

Στα δεκαοκτώ του χρόνια, το 323 π.Χ. ο Επίκουρος, ως νομοταγής Αθηναίος, γύρισε στην πατρίδα του για να κάνει σύμφωνα με τον νόμο την εφηβεία του, δηλαδή τη στρατιωτική του θητεία. Εκεί δε φαίνεται να ήλθε σε επαφή με καμιά από τις δύο φιλοσοφικές σχολές της Αθήνας: ο Περίπατος, που τον κακολογούσαν όχι αναίτια για συμπάθεια προς τους Μακεδόνες, κάτω από την πολιτική πίεση είχε αναστείλει τη λειτουργία του και ο Αριστοτέλης είχε φύγει στη Χαλκίδα, όπου η οικογένεια του είχε ένα σπίτι και όπου ήταν εγκατεστημένη μακεδονική φρουρά, πέθανε εκεί μετά από μερικούς μήνες.

Το 322 π.Χ. πέθανε ο Μέγας Αλέξανδρος και οι διάδοχοί του προσπαθούσαν πια να διατηρήσουν την αυτοκρατορία και να αυξήσουν την προσωπική τους ισχύ. Σε αυτήν την προσπάθεια περιλαμβανόταν και μια οξύτατη επίθεση εναντίον της εχθρικής Αθήνας και έτσι ο Περδίκκας, αντιβασιλέας της Ασίας, διέταξε την απομάκρυνση όλων των Αθηναίων κληρούχων από τη Σάμο. Η οικογένεια του φιλοσόφου μετοίκησε τότε στον Κολοφώνα, όπου την ακολούθησε και ο ίδιος μετά το τέλος της θητείας του και όπου φαίνεται ότι έμεινε πάνω από

⁴ Διογένης Λαέρτιος, Χ,2.

⁵ Jean Brun οπ. π., σ. 17.

⁶ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Επίκουρος – Η Αληθινή όψη του Αρχαίου Κόσμου, Αθήνα, Κέδρος, 1980, σ. 136.

δέκα χρόνια. Η οικογένεια του αναγκάστηκε να εγκαταλείψει ολόκληρη την περιουσία της στη Σάμο και ζούσε σε πιεστικές οικονομικά συνθήκες.

Αποφασιστικό υπήρξε για τον Επίκουρο το 32ο έτος της ηλικίας του, όταν αποφάσισε «συστήσασθαι σχολήν»⁷, και μάλιστα αρχικά στη Μυτιλήνη της Λέσβου, όπου η ίδρυση της σχολής συνάντησε την εχθρότητα των φιλοσόφων και των κατοίκων, και μετά στη Λάμψακο, όπου δίδαξε συνολικά πέντε χρόνια συνεχώς, από το 310 ως το 306 π.Χ.. Στην Μυτιλήνη γνώρισε τον Έρμαχο ο οποίος θα τον διαδεχόταν στη διεύθυνση της σχολής που θα ίδρυε αργότερα, ενώ τους πρώτους, πιο πιστούς και πιο σημαντικούς, μαθητές τους βρήκε στη Λάμψακο που τον ακολούθησαν σε όλη του τη ζωή⁸. Αργότερα το 307/306 π.Χ., γύρισε στην Αθήνα όπου παρέμεινε την υπόλοιπη ζωή του και ίδρυσε τη σχολή που πήρε το όνομά του⁹.

Είναι η εποχή όπου η παρακμή της πόλης, η οικονομική κρίση, αδιαφορία οριοθετούν την καθημερινή ζωή των πολιτών και ειδικότερα των Αθηναίων και της Αθήνας. Γενικότερα επικρατεί προβληματισμός για τα ιδανικά και τους θεσμούς¹⁰. Η δημόσια ζωή είναι γεμάτη σύγχυση, διαφθορά, ταραχή. Η δημοκρατία ήταν επιφανειακή και ο δήμος αποτελούσε έναν όχλο χωρίς άποψη που παρασυρόταν από τις δημαγωγίες της αριστοκρατίας και τις αυταπάτες του. Η πόλις χάνει την αίγλη και το γόητρο της πόλης-κράτους που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη θρησκεία της πόλης. Οι μακάριοι, κοντινοί Ολύμπιοι θεοί παραχωρούν τη θέση τους σε δεισιδαιμονίες, μυστηριακές λατρείες και αστρικούς θεούς¹¹.

Μέσα σε αυτό το κλίμα εγκαθίσταται στην Αθήνα και ιδρύει τη σχολή του, σίγουρος ότι εκεί θα προσελκύσει οπαδούς και μαθητές στο κυριότερο κέντρο φιλοσοφίας, τον «Κήπο», όπως ονομάστηκε η σχολή του. Η ιδιωτική ελληνική εκπαίδευση οργανώθηκε στα χρόνια του Επίκουρου και διατήρησε για καιρό τη μορφή και το χαρακτήρα της. Δίπλα στις ήδη υπάρχουσες σχολές, την Ακαδημία του Πλάτωνα και το Λύκειο του Αριστοτέλη ή τον Περίπατο, ιδρύθηκαν στο τέλος του 4^{ου} αιώνα άλλες δυο, του Επίκουρου και του Ζήνωνα, ο Κήπος και η Στοά ενώ υπήρχαν και οι μικρότερες. Η φιλοσοφική σχολή δίδασκε στο πρόγραμμα της όλες τις γνώσεις της εποχής, όπως τα μαθηματικά και η φυσική, που κατείχαν σημαντική θέση, την

⁷ Διογένης Λαέρτιος, Χ,15.

⁸ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *οπ. π.*, σ. 141.

⁹ Νίκος Ψυρούκης, *Ο Επίκουρος και η Εποχή μας*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1984 σσ. 31-32.

¹⁰ Γιώργος Ζωγραφίδης, *Επίκουρος Ηθική*, Αθήνα, Εξάντας – Αρχαίοι Συγγραφείς, 1992, σ. 12.

¹¹ A.J. Festugiere, *Ο Επίκουρος και οι Θεοί του*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν 1999, σσ. 33-34.

αστρολογία, τη φυσιογνωσία, τη ρητορική αλλά και τη λογική που ολοκληρωνόταν μέσα από τα μαθήματα της φιλοσοφίας, γεγονός που έδινε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα σε αυτές τις σχολές.

3. Η Επικούρεια Σχολή/ Ο Κήπος

Ως Αθηναίος ο Επίκουρος δεν είχε καμιά δυσκολία, αντίθετα από τους αρχηγούς του Περιπάτου και της Στοάς, να αποκτήσει κατάλληλο οικόπεδο και να χτίσει τα απαραίτητα για τη διαβίωση και τη φιλοσοφική εργασία οικοδομήματα. Αγόρασε μέσα στην πόλη άνετο κτήμα και προχώρησε στην κατασκευή διδακτηρίων και κατοικιών για τους μαθητές και τους εταίρους της σχολής. Φαίνεται όμως ότι σκόπιμα έδωσε στο σύνολο των εγκαταστάσεων τη μορφή μεγάλου κήπου ή άλσους, πρέπει να ήταν για αυτόν βασική ιδέα το να μην ασκείται η φιλοσοφία σε σπουδαστήρια και αίθουσες και οπωσδήποτε όχι σε δημόσιες στοές, αλλά σε ελεύθερη περιδιάβαση μέσα σε μια απλή, ειρηνική φύση, μακριά από τον θόρυβο της πόλης. Έτσι και η σχολή του πήρε ακριβώς την ονομασία «Κήπος». Ο Επίκουρος επέλεξε να ιδρύσει τη σχολή στην Αθήνα και η Αθήνα δεν ήταν απλώς μια πόλη που προσέδιδε κύρος στις φιλοσοφικές σχολές, αλλά και τόπος συνάντησης και ανταλλαγής ιδεών. Είναι αδιανόητο να πέρασε εκεί τριάντα πέντε χρόνια περιορισμένος μέσα στον Κήπο. Η επαφή με τις αντίπαλες σχολές ήταν και επιθυμητή και αναπόφευκτη¹².

Ο Επίκουρος ήταν ο αρχηγός, ο ηγεμών της σχολής, ο σοφός. Ο πρώτος πυρήνας μαθητών του Κύκλου, που αποτελούσε και τους πιο άμεσους μαθητές του φιλοσόφου περιελάμβανε τον Έρμαρχο από την Μυτιλήνη, που όπως αναφέρθηκε νωρίτερα ανέλαβε τη διεύθυνση της σχολής μετά τον θάνατο του Επίκουρου, τον Μητρόδωρο και τον Πολυναίο από τη Λάμψακο. Οι τρεις αυτοί αποτελούσαν τους βοηθούς αρχηγούς του, τους καθηγεμόνες, τους εραστές της σοφίας, τους φιλοσόφους. Στον Κήπο εργάστηκε και δίδαξε τριάντα πέντε χρόνια. Υπάρχουν πληροφορίες για μερικά ταξίδια σε ξένους φίλους, για την ήσυχη και λιτή ζωή στον φιλικό του κύκλο, στον οποίο ανήκαν άνδρες, γυναίκες, σκλάβοι και όπως σαφώς αναφέρεται μερικές εταίρες. Το γεγονός ότι στα έργα των Σωκρατικών οι εταίρες άλλοτε περιγράφονταν ως ταυτόσημες με την έννοια της φαυλότητας και άλλοτε ως ενδιαφέρουσες συνομιλήτριες του

¹² Γιώργος Ζωγραφίδης, Επικούρεια Ηθική Φιλοσοφία – Μελέτες, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν 2012, σσ. 49-50.

Σωκράτη δεν θα πρέπει να μην άσκησε εδώ κάποια επίδραση. Οι διαχωρισμοί και τα σύνορα ανάμεσα σε δούλους και ελεύθερους, εταίρες και νόμιμες συζύγους δεν υφίστανται στα πλαίσια της σχολής. Στον Κήπο έφθαναν νέοι αλλά και άνθρωποι όλων των ηλικιών, ακόμα και ηλικιωμένοι από όλα τα μέρη της Ελλάδας, αλλά και από την Μικρά Ασία, τη Συρία και την Αίγυπτο και αύξαινε των αριθμό των μαθητών συνέχεια, ενώ μαθητές γίνονταν ακόμα και τα μικρά παιδιά. Οι γυναίκες που ξεχωρίζουν για την ευφυΐα τους και τη μόρφωσή τους αποτελούν το στολίδι του Κήπου¹³. Από αυτούς δεν ήταν όλοι εσωτερικοί. Οι ενήλικες εσωτερικοί μαθητές ονομάζονταν εταίροι-σπουδαστές της φιλοσοφίας, ενώ οι μαθητές της σχολής ονομαζόταν κατασκευαζόμενοι. Όλοι οι μαθητές έπαιρναν όρκο: «Θα είμαι πιστός στον Επίκουρο που μαζί του διάλεξα να ζω». Τα μαθήματα για αυτούς και αυτούς που παρουσιαζόταν για πρώτη φορά στη σχολή έπαιρναν μέρος όλη μέρα σε όλους τους χώρους του Κήπου.

Με αφετηρία την Αθήνα και στη συνέχεια και σε άλλα κέντρα εκπαιδεύονταν ιεραπόστολοι που διέδιδαν το λόγο του Επικούρου σε ολόκληρο το κόσμο¹⁴. Η απήχηση της διδασκαλίας του υπήρξε τόσο μεγάλη που πήγε να ξεπεράσει τα όρια του Ελλαδικού χώρου και να απλωθεί σε όλο το πλάτος του γνωστού Ελληνολατινικού κόσμου. Ο Κινέας, ο σύμβουλος του Πύρρου, επικουρίζει. Τα επιχειρήματα του για να τον αποτρέψει από την εκστρατεία στην Ιταλία είναι σωστή μήση επικουρική¹⁵. Ακόμα και ο Κικέρων, ρήτορας και πολιτικός που έζησε στα τέλη της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, ο κύριος αντιπαθών τον Επίκουρο, αναγνωρίζει το εύρος της αναγνώρισης του φιλοσόφου και της διδασκαλίας του στον Ελλαδικό χώρο και στο γειτονικό της Ιταλίας.

Ο Κήπος λειτούργησε ως φιλοσοφική σχολή, εκδοτικός οίκος και κοινόβιο φίλων. Η φιλοσοφική προσέγγιση δεν ήταν ο εξαναγκασμός σε υπακοή, αλλά η φιλική, προσωπική επαφή. Χαρακτηριστικά της ζωής ήταν οι φιλικές ανθρώπινες σχέσεις, οι πνευματικές απολαύσεις η ψυχική αταραξία, η απουσία κοινωνικών διακρίσεων ή μισαλλοδοξίας και η συμμετοχή στην ευδαιμονία της κοινότητας των εμφρόνων φίλων που είχαν αποσυρθεί από τον παραλογισμό της ευρύτερης κοινωνίας¹⁶.

¹³ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *οπ. π.*, σσ. 142-144.

¹⁴ Benjamin Farrington, *Το Πιστεύω του Επικούρου*, Κάλβος, Αθήνα 1969, σ. 148.

¹⁵ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *οπ. π.*, σ. 144.

¹⁶ Χρήστος Γιαπιτζάκης, *Επικούρειων Δόξαι, Η τέχνη του Ευδαιμονείν*, *Ανθολόγιο του Κήπου*, Βερέττα, Αθήνα 2008, σσ. 15-16.

Η πραγματική ακμή της σχολής και η εξάπλωση της οφειλόταν γιατί ανταποκρινόταν και έδινε απαντήσεις και συμβουλές στις ανάγκες της εποχής. Ο Κήπος ήταν όαση μέσα στην ερημιά, που γινόταν όλο πιο αποκαρδιωτική, κι ακόμα μετερίζι για άμυνα κι επίθεση στις βάρβαρες επιδρομές, που τέλος έκαναν αγνώριστη την Ελλάδα¹⁷. Τα μέλη της σχολής δεν ασχολούντο μόνο με την σπουδή της φιλοσοφίας, αλλά προσπαθούσαν, επίσης, να δημιουργήσουν μεταξύ τους μια ατμόσφαιρα φιλίας, ψυχαγωγίας και τέρψης όπως μια ομοιογενής οικογένεια. Το γεγονός αυτό στάθηκε αφορμή, ώστε να κυκλοφορηθεί η φήμη ότι στον κήπο του Επίκουρου γινόντουσαν όργια πράγμα ανακριβές, όμως. Ο Κήπος έγινε σωστή κοινότητα, που τα μέλη της ζούσαν, όπως είχαν ποθήσει οι ευγενικότερες φύσεις, χωρίς να το πετύχουν ακόμη και στα καλύτερα χρόνια της δημοκρατίας. Η κοινότητα, ειρηνική εξωτερικά κι αμέτοχη στην παραζάλη της πολιτικής, έζησε με δυνατή αντίδραση ψυχική στις θλιβερότητες και τις ασκήμιες της εποχής. Μέσα στον περίβολο του κράτησε την ελληνικότητα, το υψηλό, ανεξάρτητο δημοκρατικό κι ανθρωπιστικό φρόνημα, τη πίστη στον άνθρωπο, την άνετη συναναστροφή.

Το φιλοσοφικό ρεύμα που δημιούργησε ο Επίκουρος στη σχολή του ήταν κάτι το διαφορετικό και ξεχώριζε ανάμεσα στις μεταφυσικές και ολοκληρωτικές απόψεις, όπως του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, που έτειναν να κυριαρχήσουν στην εποχή εκείνη. Θεμελιωμένη στα υλιστικά πορίσματα της εμπειρικής μελέτης του φυσικού κόσμου, στα πρότυπα του Δημόκριτου και προσανατολισμένη στη μοναδικότητα του ατόμου, έδωσε ένα οδηγό ζωής περιστρεφόμενο γύρω από την επιδίωξη του ανθρώπου να κατακτήσει την προσωπική του ευτυχία. Εναντιώθηκε στο σκεπτικισμό και τη δυσπιστία απέναντι στις αισθήσεις, τη λογική και κυρίως στη λαθεμένη εντύπωση περί της ηδονής. Ο Κήπος όρθωσε μέσα από τις διδαχές του το ανάστημα του σε άλλες σχολές και κυρίως στον Πλάτωνα. Έδωσε στη επιστήμη, την ηθική, την πολιτική, τη θρησκεία την ανανέωση που χρειαζόταν διότι οδηγούσαν πνευματικά σε λάθος κατευθύνσεις και σκοπούσαν την ανθρώπινη δυστυχία.

Εξαιτίας αυτής της δυναμικής διδασκαλίας του, που βρήκε μεγάλη απήχηση, ήταν όμως και η πολεμική που γνώρισε. Κατηγορήθηκε, συκοφαντήθηκε και πολεμήθηκε όσο λίγοι από τους σύγχρονους και μεταγενέστερους φιλοσοφικούς του αντιπάλους. Διαφήμιζε, του πρόσαψαν, ένα χοντροκομμένο υλισμό, ανέστησε ανθρώπους-καταφρονητές των θεών και

¹⁷ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ. π., σ. 143.

χάρισε στον κόσμο μια σχολή από χοίρους. Το όνομα Επικούρειος κατάντησε στην κοινή γλωσσά υβριστικός προσδιορισμός¹⁸.

Ο Επίκουρος έμεινε άγαμος, προσηλωμένος στη φιλοσοφία, τη διδασχή και τη συγγραφή. Πέθανε το 270 π.Χ. σε ηλικία 72 χρόνων από εξαιρετικά επώδυνη νεφρολιθίαση. Έχει σωθεί μια σύντομη επιστολή, που έγραψε την τελευταία ημέρα της ζωής του, και η διαθήκη του, την οποία έσωσε ο Διογένης Λαέρτης¹⁹.

4. Συγγράμματα Επίκουρου

Από την επικούρεια φιλοσοφική σχολή στην Αθήνα, τον Κήπο, διαδόθηκαν οι αρχές της επικούρειας φιλοσοφίας σε όλο τον ελληνικό και αργότερα ρωμαϊκό κόσμο. Κατά την κρίση των αρχαίων ο Επίκουρος ανήκει στους πολυγραφότατους φιλοσόφους. Τον ξεπέρασε μόνο ο Στωικός Χρύσιππος, όμως ο Ακαδημεικός Καρνεάδης, που, όπως ο Σωκράτης, δεν είχε γράψει τίποτε και που συμπαθούσε πολύ λιγότερο τον Στωικό από τον Επίκουρο, παρατηρεί ειρωνικά ότι όλα τα βιβλία του Επικούρου περιείχαν τους δικούς του μόνο λόγους, ενώ ο Χρύσιππος γέμιζε τα βιβλία του με παραπομπές από άλλους συγγραφείς και μόνο έτσι κατάφερε να ξεπεράσει σε όγκο γραπτών τον Επίκουρο.

Πλήρη κατάλογο των έργων δεν έχουμε. Υπάρχει μόνο μια από 43 τίτλους, εκλογή των καλύτερων έργων²⁰. Γνωρίζουμε αρκετούς τίτλους που δεν υπάρχουν σε αυτόν τον κατάλογο, δεν έχουμε όμως την παραμικρή δυνατότητα να αναγνωρίσουμε με ποια κριτήρια έγινε η επιλογή των έργων του καταλόγου.

Είναι προφανές και ταυτόχρονα χαρακτηριστικό ότι στην αρχή του καταλόγου βρίσκεται το εκτενέστατο έργο Περί φύσεως, 37 βιβλία, συγγραφή που ο ίδιος ο Επίκουρος θεωρούσε χωρίς αμφιβολία ως τη σημαντικότερη. Σύμφωνα με τη μορφή και το περιεχόμενο, ήταν προγραμματική σύνδεση με τους Προσωκρατικούς και άρνηση της σκέψης της Ακαδημίας και του Περιπάτου. Σκοπός της επικούρειας φιλοσοφίας ήταν, όπως θα δούμε παρακάτω, η ειρήνη

¹⁸ Benjamin Farrington, οπ. π., σ. 148.

¹⁹ Χαράλαμπος Θεοδορίδης, οπ. π., σ. 146.

²⁰ Διογένης Λαέρτιος. Χ,27-28.

στην ψυχή του ανθρώπου· ο δρόμος όμως προς αυτήν περνούσε μέσα από την επιστήμη της φύσης και του ανθρώπου. Για μια αυτόνομη και αυτάρκη θεωρία ελάχιστα μπορεί να γίνει λόγος στον Επίκουρο, όπως βέβαια και για μια πράξη που περιφρονεί τη θεωρία γιατί δεν συμβάλλει καθόλου στη βελτίωση της ψυχής.

Για τη μορφή του έργου γνωρίζουμε μερικά πράγματα, χάρη στα στοιχεία που έχουμε από μια επικούρεια βιβλιοθήκη που βρέθηκε στο Herculaneum της Ιταλίας κατά το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Ήλθαν στο φως αρκετά μεγάλα αποσπάσματα και η ανάγνωση και αποκατάσταση των κειμένων αποτελούν ανεκτίμητο συμπλήρωμα των προηγούμενων γνώσεων μας²¹.

Από τη σχολαστική μελέτη και επεξεργασία παρουσιάζεται πως ο Επίκουρος συνειδητά επιδίωξε το αυστηρό ύφος της επιστημονικής έρευνας, δηλαδή το άκρο αντίθετο των διαλόγων του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη. Το έργο, ήδη όταν πρωτοεμφανίστηκε, θα πρέπει να ήταν πραγματικά νοητό μόνο στους ειδικούς που είχαν εξοικειωθεί με τη λεπτή και ευρηματική επιχειρηματολογία του συγγραφέα. Για αυτό δεν πρέπει να απορούμε όταν πληροφορούμαστε ότι ο Επίκουρος έγραψε διάφορες περιλήψεις για μη ειδικούς. Δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον σε αυτό το ως την υπερβολή επιστημονικό, εκτεταμένο αλλά και περίπλοκο έργο να αντιπαραθέσουμε ένα άλλο, για το οποίο ο Κικέρων λέει περιφρονητικά ότι είναι τόσο εύκολο, ώστε να το κατανοούν και τα παιδιά. Πρόκειται για τον ένατο τίτλο του καταλόγου «Περί τέλους», για τον σκοπό των πράξεων και της ζωής του ανθρώπου. Σε αυτό ο Επίκουρος, σε γλώσσα σχεδόν προκλητικά απλή, όπως δείχνουν οι λίγες παραπομπές που έχουμε, εξήγησε την πρόθεση και τη δομή της Ηθικής του. Αντιλαμβανόμαστε μια άγρια πολεμική εναντίον της Πλατωνικής Ιδέας του αγαθού και επίσης βλέπουμε ότι ο Επίκουρος δεν διστάζει να καθορίσει τη δίκη του έννοια της «ηδονής» έτσι όπως την καταλάβαινε κοινότητα ο κόσμος: την ηδονή που μπορούν να προσφέρουν στον άνθρωπο οι πέντε αισθήσεις. Αργότερα θα διασαφήσει ότι ακριβώς αυτή την ηδονή δεν εννοούσε, αλλά μια εντελώς διαφορετική: την εσωτερική γαλήνη μέσα στην ελευθερία από κάθε πίκρα και από κάθε πόνο. Βέβαια θα αναφέρει επίσης ότι δεν θα είχε κανείς τίποτε να αντιτείνει σε ότι κάνουν οι πέντε αισθήσεις, εφόσον αυτές μπορούν να διατηρήσουν αυτήν τη γαλήνη.

Ιδιαίτερη θέση κατέχει το μόνο έργο του που σώθηκε ολόκληρο: «Κύρια δόξαι», μια κατήχηση σαράντα παραγράφων. Το έψεξαν επανειλημμένα για έλλειψη συστηματικής τάξης στα επιμέρους σημεία, και μάλιστα υπήρξε η υποψία ότι είναι συρραφή αποσπασμάτων από τα

²¹ A.A. Long, Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σ. 43.

βιβλία του Επικούρου την οποία έκανε εκ των υστέρων ένας αφοσιωμένος αλλά αδέξιος μαθητής. Ήδη το γεγονός ότι ο Διογένης Λαέρτιος κλείνει την παρουσίαση του Επικούρου με αυτό το έργο, καταδεικνύει τη σπουδαιότητα του.

Σχετικά με τους άλλους τίτλους ξεχωρίζει ένας «Προτρεπτικός», για τον οποίο μπαίνει κανείς στον πειρασμό να υποθέσει ότι πρόκειται για απάντηση στα αντίστοιχα έργα του Περιπάτου (κυρίως Αριστοτέλη) και της Ακαδημίας. Ο τίτλος «Επιστολαί» περιλάμβανε το σύνολο της εξαιρετικά εκτεταμένης, όπως φαίνεται, αλληλογραφίας του Επικούρου. Αξιοσημείωτος είναι ο αριθμός των έργων που φέρουν ονόματα συγκεκριμένων προσώπων. Έτσι, οι τρεις αδελφοί του Επικούρου εμφανίζονται σε τίτλους έργων: «Χαιρέδημος», «Νεοκλής», «Αριστόβουλος». Πρόκειται για διάλογους στους οποίους οι αδελφοί πρωταγωνιστούν, για εγκώμια σε αυτούς ή για συζήτηση ορισμένων προβλημάτων που τους ενδιέφεραν ιδιαίτερα. Άλλα έργα έχουν ως τίτλο ονόματα φίλων του Επικούρου: «Ηγησιάναξ», «Ευρύλοχος», «Μητρόδωρος», εκτενές έργο, σε 5 βιβλία.

Απομένουν τέλος οι τίτλοι που υποδηλώνουν ηθικά προβλήματα. Η συλλογή με τα ηθικά βιβλία περιλάμβανε τα «Περί βίων», «Περί τέλους», «Περί αιρέσεων και φυγών»²². Ανάμεσα σε αυτά συγκαταλέγεται και το «Περί έρωτος», που παρεμβάλλεται μεταξύ δύο τίτλων φυσικής φιλοσοφίας, πράγμα που επιτρέπει την υπόθεση ότι επρόκειτο λιγότερο για την ηθική και ψυχολογική πλευρά του έρωτα που ο Επίκουρος, όπως και ο Αριστοτέλης, τον έκρινε συχνότατα αρνητικά και περισσότερο για τη φυσιολογία της σεξουαλικότητας. Σαφέστερος είναι ο επόμενος τίτλος «Περί αιρέσεων και φυγών», τί πρέπει να επιλέγει και τί να αποφεύγει κανείς, κατόπιν τα τέσσερα βιβλία «Περί βίων» και, εκτός από αυτά, δύο έργα «Περί δικαιοσύνης και των άλλων αρετών» πράγμα που δεν προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη. Πολλά τμήματα των «Κυρίων δόξων» επιτρέπουν κάποια υπόθεση για το περιεχόμενο αυτών των δύο έργων και, μεταξύ άλλων, ότι επρόκειτο για πολεμική εναντίον της Πλατωνικής Ιδέας περί δικαίου.

²² A.A. Long, οπ. π., σ. 44.

5. Η Φιλοσοφία του Επίκουρου

Κατά την ελληνιστική εποχή, την περίοδο δηλαδή που αρχίζει με το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. και τελειώνει συμβατικά με τη ναυμαχία στο Άκτιο, το 31 π.Χ., κυρίαρχη θέση στην αρχαία φιλοσοφία κατέχουν οι σχολές των Στωικών και των Επικούρειων, παράλληλα βέβαια με εκείνες των Πλατωνικών, Αριστοτελικών, Σκεπτικιστών, Κυνικών. Ο Επίκουρος και η θεωρία του στρέφονται σε έναν ηθικολογικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας²³ απορρίπτοντας πολλές από τις θεμελιώδεις αρχές στις οποίες στηρίχτηκαν για να περιγράψουν και να δώσουν μια εικόνα του κόσμου ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης²⁴. Στόχος του δεν ήταν να πρωτοτυπήσει, αλλά να δημιουργήσει μια κοσμοθεωρία χωρίς εννοιολογικά κενά, χρησιμοποιώντας με διορατικότητα και ευθυκρισία οτιδήποτε είχε ειπωθεί από τους προγενέστερους του²⁵. Η φιλοσοφία του είχε απώτερο σκοπό την επιδίωξη και κατάκτηση μιας ήρεμης ζωής. Ήταν το δίδαγμα να απαλλαχτούμε από οποιονδήποτε φόβο, ιδιαίτερα του θανάτου και να φτάσουμε στην ψυχική γαλήνη ώστε ο κάθε άνθρωπος να απολαύσει τη ζωή του. Ο φόβος είναι η κύρια αιτία της ψυχικής ταραχής²⁶. Ο θάνατος δεν πρέπει να τον φοβίζει, είναι κάτι ξένο προς αυτόν, δεν αποτελεί δυσάρεστο συναίσθημα διότι θάνατος σημαίνει απουσία από κάθε συναίσθημα. Στόχος του ήταν η αναζήτηση των αιτιών της ανθρώπινης δυστυχίας και των εσφαλμένων δοξασιών που την προκαλούν, όπως η δεισιδαιμονία, ώστε να υπάρξει η αντιπρόταση για την προοπτική μιας ευχάριστης ζωής, ζην ηδεως, που για την επίτευξή της ο Επίκουρος προσέφερε ξεκάθαρες φιλοσοφικές συμβουλές.

Η φιλοσοφία επομένως έχει θεραπευτικό σκοπό και χρησιμότητα. Συνιστά την κορυφαία εκείνη πνευματική εκδήλωση του ανθρώπου και καθιστά εφικτή την απαλλαγή του από όλη την παθολογία του βίου του. Καθώς η ζωή συντίθεται από πλήθος συμβάντων που προκαλούν σωματικά και ψυχικά άλγη με συνακόλουθο αποτέλεσμα την ταραχή της ψυχής, η ανθρώπινη ύπαρξη μοιάζει να καταδικάζεται καθημερινά στην καθίζησή της μέσα στη νοσηρότητα και

²³ Windelbant W.-Heimsoeth, Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας, Α τόμος, μτφρ.Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ.ΜΙΕΤ, Αθήνα 1986, σ. 184.

²⁴ Α.Α. Long, οπ. π., σ. 44.

²⁵ Χρήστος Γιαπιτζάκης, ο.π., σ. 17.

²⁶ Γιώργος Ζωγραφίδης, Επικούρεια... οπ. π., σ. 306.

περαιτέρω στη φθορά. Επομένως η φιλοσοφική άσκηση έρχεται σαν φάρμακο, μέσο αποκατάστασης της κλονισμένης υγείας, που δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο από νίκη ενάντια σε όλους αυτούς τους παράγοντες που υποδουλώνουν τον άνθρωπο, στερώντας του τη δυνατότητα να διάγει βίο ευδαίμονα ή αλλιώς να γνωρίσει την ηδονή του βίου.

Η φιλοσοφία του Επίκουρου αποτελείται από τρία μέρη, το κανονικό (λογικό), το φυσικό και το ηθικό. Το κανονικό (λογικό) είναι η αρχή της γνώσης και φανερώνει πως όλα είναι ύλη και αίσθηση. Εκτίθεται σε ειδικό έργο του φιλοσόφου, που φέρει και τον ομώνυμο τίτλο «Κανών» και αφορά στη γνωσιοθεωρία του, όπου εξετάζεται η γνώση και η δυνατότητα απόκτησής της, η πηγή και το αντικείμενό της, η διαδικασία απόκτησής της και ο έλεγχος της αξιοπιστίας της. Από τη φιλοσοφία του Επίκουρου λείπουν τελείως τα μαθηματικά επειδή αυτά φτάνουν σε αρχές που ίσως καταδείξουν ότι υπάρχουν πράγματα και πέραν της ύλης. Ο άνθρωπος αδυνατεί να χαρακτηρίσει το περιβάλλον και αντιλαμβάνεται τον κόσμο με την αίσθηση, την πρόληψη, την υπόληψη την φανταστική επιβολή και το πάθος. Στο φυσικό μέρος της φιλοσοφίας υπάρχει μόνο αισθησιαρχία ενώ δεν υπάρχει θαυμασμός. Τα φυσικά φαινόμενα δεν πρέπει να γίνονται αντικείμενο μελέτης διότι από αυτά δε θα επέλθει καμία ωφέλιμη μεταβολή στον άνθρωπο κι όσοι ασχολούνται με αυτά είναι επειδή φοβούνται. Το φυσικό πραγματεύεται λοιπόν τη γέννηση, τη φθορά και τη φύση των πραγμάτων, είναι η κοσμολογία του φιλοσόφου. Τέλος, στο ηθικό μέρος της φιλοσοφίας του, η ηθική χαρακτηρίζει πράξεις που αφορούν τον ίδιο τον άνθρωπο, τους φίλους ή τους συμπολίτες του. Ο καθένας πρέπει να επιδιώκει να δίνει και να εισπράττει από τους άλλους ωφέλεια και ευχαρίστηση γιατί κάθε πράξη κρίνεται στο βαθμό που ωφελεί ή ευχαριστεί χωρίς να υπάρχει πρόθεση για αυτό. Μας διδάσκει τα χαρακτηριστικά που πρέπει να επιδιώκουμε ώστε η ζωή μας να είναι ευτυχισμένη.

Τα δυο πρώτα, το κανονικό (λογικό) και το φυσικό σκοπεύουν στη δημιουργία των προϋποθέσεων και δείχνουν το δρόμο για την έλευση του ηθικού. Θέτουν τις βάσεις με τις γνώσεις και τη μελέτη ώστε να μην υιοθετηθούν απατηλές γνώμες και ιδέες και να καταφέρουμε να φτάσουμε σε μια ζωή ελεύθερη, ισορροπημένη και ήρεμη²⁷.

²⁷ Jean Brun, οπ. π., σ. 15.

6. Το κανονικό

Στην κανονική φιλοσοφία ή περί κριτηρίου ο Επίκουρος μας πληροφορεί ότι κριτήρια της αλήθειας είναι οι αισθήσεις, οι προλήψεις και τα πάθη²⁸ και ο σκοπός της είναι να πραγματεύεται τα κριτήρια αυτά. Ο κανόνας του Επικούρου ερχόταν σε αντίθεση και αντιδιαστολή με τις ιδεαλιστικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις της εποχής και με τα πιστεύω των σωκρατικών σχολών που θεωρούνταν από τους οπαδούς τους σαν κάτι το ιερό. Ξαναέφερε τη νόηση στη στερεή ανθρώπινη βάση της και έριχνε τα σπέρματα της επαγωγικής λογικής²⁹.

Η αίσθηση, στην κανονική φιλοσοφία, είναι η κύρια πηγή γνώσης και υφίσταται ως καθαρή λειτουργία στην οποία δεν μπορεί κάποιος να προσθέσει ή να αφαιρέσει οτιδήποτε. Ο φιλόσοφος υιοθέτησε πλήρως το βιολογικό τρόπο σκέψης του Αριστοτέλη και αποδέχθηκε την αξιοπιστία των αισθήσεων ως βάση πληροφόρησης μας για τον κόσμο³⁰. Οι αισθήσεις είναι το σύνολο των λειτουργιών με τις οποίες αντιλαμβανόμαστε άμεσα τους εξωτερικούς ή εσωτερικούς ερεθισμούς του περιβάλλοντός μας. Οι ερεθισμοί αυτοί προκαλούνται όταν η έκφραση των ατομικών ενώσεων επιδρά στο σώμα ως ύλη, προερχόμενη από διάφορες πηγές. Γίνεται αντιληπτή δε λόγω της ύπαρξης των αισθητήριων οργάνων που υποδέχονται την ύλη και με τις νευρικές απολήξεις που διαθέτουν μεταφέρουν την πληροφορία στον εγκέφαλο μέσω του νευρικού συστήματος. Η αίσθηση είναι αντιληπτική σε όσα υποπίπτουν σε αυτή. Δεν αφαιρείται ή προστίθεται τίποτε σε αυτήν, είναι άλογη. Αληθεύει στα πάντα και το ίδιο το ον την λαμβάνει από τη φύση του ως έχει.

Είναι τυφλή δύναμη που δεν υπάγεται σε καμιά άλλη, υπάρχει έξω από κάθε λόγο ως προ-αφετηρία ή ως διαρκής αφετηρία η οποία κατοπτρίζει την πραγματικότητα. Επιπλέον οι αισθήσεις δεν αλληλοεπηρεάζονται, ούτε οι ομοιογενείς ούτε οι ετερογενείς. Υπάρχει μάλιστα ισορροπία ομοιογενών και ετερογενών αισθήσεων, η οποία άλλωστε συνιστά και προϋπόθεση της αρμονικής συνεργασίας τους. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να απορρίψει ή να εξαιρέσει μια αίσθηση, χωρίς να επέλθει ταραχή σε όλες τις άλλες και άρα απώλεια του κριτηρίου αληθείας. Αγνόηση μιας συγκεκριμένης αίσθησης απαιτεί και διαγραφή όλων των παραστάσεων που της

²⁸ Διογένης Λαέρτιος, X, 31.

²⁹ Χαράλαμπος Θεοδορίδης, οπ, π., σσ. 293-294.

³⁰ Χρήστος Γιαπιτζάκης, ο.π., σσ. 18 - 19.

ανήκουν. Οι τελευταίες, όμως, συμβάλλουν στην αρμονική και έγκυρη συνεκτίμηση της πραγματικότητας, άρα πιθανή διασάλευση αυτής της ισορροπίας αφανίζει τη γνώση. Σε περίπτωση καθολικής στέρησης των αισθήσεων συμβαίνει θάνατος. Οι αισθήσεις ποτέ δε μας γελούν, είναι πάντα σωστές³¹.

Στο σημείο αυτό, βέβαια, οφείλουμε να διευκρινίσουμε πως ο Επίκουρος ταυτίζει αίσθηση και αισθάνεσθαι. Υπάρχει, ασφαλώς, αμεσότητα μεταξύ αίσθησης και αισθάνεσθαι, αλλά το τελευταίο προϋποθέτει το πνεύμα με έκφραση το λόγο. Ο φιλόσοφος είναι απόλυτος και ερμηνεύει το αισθάνεσθαι αισθησιαρχικά. Με την αίσθηση δημιουργούνται οι έννοιες, που δεν συνιστούν παρά μνήμη αυτών που φανερώνονται επανειλημμένα, και καθίστανται τύποι, οι οποίοι λειτουργούν πια ως κέντρα, ως προ-ληπτικά κέντρα σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Με βάση τις έννοιες ο άνθρωπος διαρθρώνει λέξεις και σχηματίζει προτάσεις με νόημα, νοώντας τους τύπους της πραγματικότητας, τα είδωλά της, ακόμη κι αν δεν υφίσταται τη στιγμή εκείνη το ανάλογο αισθητηριακό ερέθισμα. Τα δε είδωλα με τη σειρά τους, αν δεν μεσολαβεί εμπόδιο, αποστέλλονται δια του κενού σε τάχιστο χρόνο και παρουσιάζουν την εικόνα των αντικειμένων.

Οι προλήψεις αποτελούν το δεύτερο κριτήριο και είναι οι γενικές ιδέες με τις οποίες ερμηνεύουμε τις αισθήσεις μας. Ο άνθρωπος δε γεννιέται με αυτές τις γενικές έννοιες αλλά προέρχονται και παράγονται μέσα από την επανάληψη των αισθητηριακών εντυπώσεων που είναι καθαρές και ομογενείς³². Πρόκειται για τη μνήμη που προκαλείται από τις επαναλαμβανόμενες εξωτερικές φανερώσεις. Το νόημα που αποδίδεται σε κάθε όνομα είναι εναργές. Δεν μπορεί κανένας να ονομάσει κάτι, εάν δεν το έχει γνωρίσει πρώτα με τη μορφή του διαμέσου της πρόληψης. Επομένως οι προλήψεις είναι εναργείς³³. Είναι ένα σχεδιάγραμμα, μια γενική ιδέα, μια ανάκληση από παρόμοιες εμπειρίες.

Τέλος, τα πάθη ή αλλιώς τα συναισθήματα υποστηρίζουν πως είναι δύο, η ηδονή δηλαδή η τέρψη, η ευχαρίστηση και η αλγηδόνα ή αλλιώς ο πόνος. Υπάρχουν σε όλα τα ζώα και το πρώτο είναι οικείο ενώ το άλλο ξένο. Πάνω σε αυτά κρίνουμε τις προτιμήσεις και τις αποφυγές στην ζωή μας. Με εφόδιο αυτά είναι σε θέση ο οποιοσδήποτε να διακρίνει τα πράγματα που πρέπει να επιζητεί και εκείνα που πρέπει να αποφεύγει. Στο σημείο αυτό βρίσκει κανείς το σημείο αφετηρίας της επικούρειας ηθικής. Τα πάθη είναι οι εντυπώσεις που μας προκαλούν οι

³¹ Χαράλαμπος Θεοδορίδης, *οπ. π.*, σσ. 299-300.

³² A.A. Long, *οπ. π.*, σ. 51.

³³ Διογένης Λαέρτιος, X, 33.

αισθήσεις και ανάλογα με το εάν είναι ευχάριστες ή δυσάρεστες, επιζητούμε ή αποφεύγουμε τα αντικείμενα ή τις καταστάσεις που μας τις προκάλεσαν³⁴.

Περιγράφοντας, λοιπόν, συνοπτικά τη διαδικασία της αντίληψης, οι αισθήσεις προϋποτίθενται, τα είδωλα καθίστανται προλήψεις ή καταλήψεις ή «καθολικαί νοήσεις», έννοιες. Ωστόσο, είναι φανερό πως δεν μπορεί να νοήσει ο άνθρωπος πριν να συνειδητοποιήσει την ενάργεια του αντικειμένου κρίσης. Τούτο σημαίνει πως αληθείς έννοιες είναι αυτές που επιμαρτυρούνται ή δε διαψεύδονται από τα δεδομένα των αισθήσεων ή γενικότερα την πραγματικότητα. Υπάρχει, ωστόσο, και η δυνατότητα λάθους, καθώς συμβαίνει να δέχεται ο άνθρωπος είδωλα που μοιάζουν με τις έννοιες που έχει ήδη σχηματίσει, αλλά δεν ταυτίζονται με αυτές, είδωλα τα οποία έχουν αλλοιωθεί ή παραποιηθεί από παρεμβολή αντικειμένων με συνέπεια το σφάλμα, την εσφαλμένη εντύπωση και, συνεπώς, την εσφαλμένη γνώση. Άλλοτε πάλι επεμβαίνει η φαντασία που μπορεί επίσης να δημιουργήσει ψευδείς υπολήψεις και έννοιες.

7. Το φυσικό

Ο Επίκουρος θεωρούσε την μελέτη της φύσης αναγκαίο κακό γιατί χωρίς αυτή πίστευε πως δημιουργούνται λανθασμένες απόψεις. Οφείλουμε να γνωρίζουμε τις βασικές δομές του κόσμου και της φύσης αν επιθυμούμε να φτάσουμε στην ευδαιμονία³⁵. Ο ίδιος στηρίζει την φυσική του θεωρία στην ατομική φυσική του Λεύκιππου και του Δημόκριτου την οποία διόρθωσε και συμπλήρωσε και στη βιολογική ηθική του Αριστοτέλη , δημιουργώντας μια συνεκτική οντολογία. Σύμφωνα με την ατομική θεωρία τα αρχικά στοιχεία είναι τα *άτομα* και το *κενόν*. Τα άτομα είναι τα ελαχιστότατα κομμάτια της ύλης, αόρατα και άπιαστα, αντιληπτά μόνο με τη νόηση , στερεά , χωρίς κενά μέσα τους. Δεν μπορούν να τεμαχιστούν ή να διαλυθούν ούτε να καταστραφούν. Για το λόγο αυτό ονομάστηκαν άτομα (άτμητα) από το ρήμα *τέμνω*. Είναι άναρχα και αιώνια και μένουν αναλλοίωτα στις ενώσεις και στους χωρισμούς. *Κενόν* είναι ο άδειος χώρος. Σε αυτόν μέσα βρίσκονται τα άτομα, που κινούνται και ενώνονται σε άπειρους συνδυασμούς και δημιουργούν τον υλικό κόσμο.

³⁴ Jean Brun, *οπ. π.*, σσ. 38-39.

³⁵ John M. Rist, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972, σ. 41.

Ο Επίκουρος κατηγορήθηκε από πολλούς παλιούς στοχαστές πως η θεωρία του δεν έχει πρωτοτυπία και πως δεν είναι δική του αλλά στο μεγαλύτερο μέρος της είναι δανεισμένη³⁶. Ο φιλόσοφος ακολούθησε όμως την ατομική θεωρία που ήταν αναγνωρισμένη φυσική του 4^{ου} αιώνα αξιοποιώντας την Ιωνική Φυσική και παρέχοντας στην ελληνική επιστήμη τη μορφή που αποτέλεσε σπουδαίο σταθμό στην ανθρώπινη διανόηση.

Ο φιλόσοφος βασίζει τη φυσική του σε δώδεκα αρχές οι οποίες είναι δανεισμένες από τον Δημόκριτο, με κάποιες τροποποιήσεις, αλλά ο στόχος τους είναι ηθικός.

1. *Πρώτον μεν ότι ουδέν γίνεται εκ του μη όντος.* (Τίποτα δεν δημιουργείται από το τίποτα.)
2. *Και μην το παν αεί τοιούτον ην οίον νυν εστί και αεί τοιούτον έσται.* (Το παν όμως ήταν αιώνια τέτοιο όπως είναι τώρα και τέτοιο θα είναι αιώνια.)
3. *Το παν εστί σώμα, ο κενόν και χώρα ονομαζόμεν.* (Το σύμπαν είναι φτιαγμένο από σώματα και κενό.)
4. *Των σωμάτων τα μεν εστί συγκρίσεις, τα δ' εξ ών οι συγκρίσεις πεποιήνται.* (Από τα σώματα άλλα είναι σύνθετα άλλα από εκείνα που γίνονται σύνθετα.)
5. *Και το παν άπειρο εστί.* (Και το σύμπαν είναι άπειρο.)
6. *Είτε γαρ ην το κενόν άπειρον.* (Και το κενό είναι άπειρο.)
7. *Κινούνται συνεχώς αι άτομοι.* (Τα άτομα κινούνται συνεχώς σε όλη την αιωνιότητα.)
8. *Φησί δ' ενδοτέρω και ισοταχώς αυτάς κινείσθαι.* (Τα άτομα κινούνται με την ίδια ταχύτητα)
- 9-10. *Και αι μεν εις μακράν απ' αλλήλων δίστανται αι δ' αυτόν τον παλμόν ισχύουσιν, όταν τυχώσιν επί την περιπλοκήν κεκλιμέναι ή στεγαζόμενοι παρά των πλεκτικών.* (Άλλα βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση το ένα από το άλλο. Άλλα όμως παίρνουν ιδιαίτερη δόνηση, όταν με το μπλέξιμο τύχει να λοξέψουν ή όταν τριγυρίζονται από εκείνα που έχουν τάση για μπλέξιμο.)
11. *Φησί δ' ενδοτέρω μηδέ ποιότητα τινα περί τας ατόμους είναι πλην σχήματος αι μεγέθη και βάρους.* (Ότι τα άτομα δεν έχουν καμία ιδιότητα, εκτός από σχήμα, το μέγεθος και το βάρος.)

³⁶ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ, π., σσ. 302- 303.

12. *Και καθ' εκάστην δε σχημάτισιν απλώς άπειροι είσιν άτομοι, ταις δε διαφοραίς ουχ απλώς άπειροι, αλλά μόνον απερίληπτοι.*³⁷ (Και υπάρχει σε κάθε σχήμα απερίοριστος αριθμός ιδίων ατόμων, μα όσον αφορά τις σχηματικές αυτές διαφορές δεν είναι ολότελα άπειρες στον αριθμό, αλλά μόνο απροσδιόριστες.)

Η φυσική θεωρία του είναι βαθύτατα επηρεασμένη από την ατομική θεωρία του Δημόκριτου, μολονότι ως σημαντική διαφορά καταγράφεται ότι ο Επίκουρος αρνείται την αυστηρή αιτιοκρατία, αφήνοντας έτσι τα περιθώρια στο να υπεισέλθει το τυχαίο. Μολαταύτα, η θεωρία του Δημόκριτου, που δεν αναγνώριζε τίποτα εκτός από τον κενό χώρο και τα άτομα, ήταν η κατάλληλη βάση για μια νέα ερμηνεία του κόσμου, χωρίς αγωνία μπροστά στο άλογο στοιχείο. Ο Επίκουρος δέχεται, χωρίς ωστόσο να θεμελιώνει όπως ο Δημόκριτος, το ά-τμητον αυτών των στοιχείων, των άφθαρτων υλικών οντοτήτων που είναι τα άτομα, βεβαιώνει την πληρότητά τους και τους αποδίδει χαρακτηριστικές ιδιότητες, όπως μέγεθος, σχήμα, βάρος και κίνηση. Τροποποιεί, ωστόσο τη θεωρία του Δημόκριτου τόσο μόνον όσο του χρειάζεται, αφού θέτει ορισμένα «όρια» στα άτομα, τόσο στον αριθμό των μορφών τους, όσο και στη διεύθυνση της κίνησής τους. Τα άτομα δεν μπορούν να ξεπεράσουν ένα μέγεθος που να αποκλείει τη θεατότητά τους και κινούνται με κάθετη κίνηση σαν να πέφτουν στο κενό. Ορισμένα, όμως, αποκλίνουν ελαφρά στην κίνησή τους από την κάθετη διεύθυνση (παρέγκλισις), προκαλώντας έτσι τυχαίες συνενώσεις χωρίς τον απαραίτητο δεσμό της ανάγκης, γεγονός που σπάζει την αδήριτη αλληλουχία αιτίου και αποτελέσματος και επιδραυιλεύει στον κόσμο μια εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία μορφών. Από την κίνηση, τις περιπλοκές και τις συσπειρώσεις των ατόμων δημιουργούνται τα σώματα, οι αισθητές μορφές. Έτσι καθώς συγκρούονται, στριφογυρίζουν και δημιουργείται μια δίνη που με τον καιρό γεννά τον κόσμο³⁸. Είναι σαφές ότι οι αισθητές μορφές, οι οποίες πλέον υποπίπτουν άμεσα στις αισθήσεις μας, συνιστούν απειράριθμες ποιοτικές σχέσεις που προκύπτουν από τις διαπλέξεις ενός πεπερασμένου συνόλου πρωταρχικών στοιχείων. Εξυπακούεται, βεβαίως, ότι αυτές οι διαπλέξεις (συγκράσεις) γίνονται για να ακολουθήσουν διαλύσεις.

³⁷ Διογένης Λαέρτιος X, επιστολή προς Ηρόδοτον, σ. 38-44.

³⁸ Κάρλ Μάρξ, Διαφορά της Δημοκρήτειας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας. Μετάφραση Παναγιώτης Κονδύλης, Αθήνα, Γνώση, 1983, σσ. 84-90.

Σε ότι αφορά το κενό, τούτο είναι η μόνη εκτός αισθήσεων και αισθητών πραγματικότητα, η οποία καθιστά δυνατή την κίνηση των ατόμων. Αυτό, ο Επίκουρος επαναλαμβάνοντας τον Πλάτωνα, το αποκαλεί «*χώραν και άναφη δύσιν*», που αποδεικνύεται από τη θέση και την κίνηση των σωμάτων. Σαφέστατα διακρίνεται από τις ιδιότητες των σωμάτων, όπως επίσης και από την κίνησή τους. Αποτελεί επομένως απλή προϋπόθεση και δεν λαμβάνεται ως καθαρός χώρος. Πρόκειται για ένα άδηλον, το οποίο συμπεραίνεται με το λογισμό. Με τον τρόπο αυτό, ο Επίκουρος καταφάσκει στη σχέση χώρου και νου, αφού το κενό τεκμαίρεται λογικο-νοητικά, πράγμα που σημαίνει πως στη γνωσιοθεωρία του δεν έχει αποκλειστεί η συμβολή του νου στην απόκτηση της γνώσης. Ωστόσο, για τον Επίκουρο το κενό δεν έχει σπουδαιότητα, παρά μόνο στο μέτρο που καθιστά δυνατή την κίνηση των σωμάτων. Εκτός του κενού και των σωμάτων είναι αδύνατο να συλληφθεί οτιδήποτε άλλο, εκτός των συνθέτων και κατά συμβεβηκός συνδυασμών τους. Ο φιλόσοφος επαναφέρει την έννοια του «παντός», εισηγούμενος πως το παν είναι άπειρο· είναι όμως σαφές πως το άπειρο του Επίκουρου είναι το μη έχον πέρας, το απεριόριστο. Οι άπειροι κόσμοι, που είναι δυνατό να δημιουργηθούν, οφείλονται στις πρωτογενείς ιδιότητες των ατόμων και στο κενό, εφ' όσον δεν υπάρχει συγκεκριμένος περιορισμός κινήσεων.

Η φυσιολογία για τον Επίκουρο έχει πρακτικό χαρακτήρα για την ανθρώπινη ζωή. Η επιστημονική έρευνα δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μέσο για την επιδίωξη της ευδαιμονίας, με βάση τη κοινή λογική και ερμηνεία της φύσης και των φυσικών φαινομένων και την επίδρασή τους στην ανθρώπινη ζωή. Οι γνώσεις για τα αίτια και τη λειτουργία των φυσικών φαινομένων, δεν είναι αναγκαίο να προχωρούν σε βάθος στη διερεύνηση των θεμάτων και στην εξαντλητική έρευνα πάνω σε αυτά, είναι όμως απαραίτητες, παρά το σχετικό χαρακτήρα τους, για την εξάλειψη του φόβου και της ανησυχίας που προκαλούν οι εσφαλμένες ιδέες, μυθικές, θρησκευτικές, μεταφυσικές αντιλήψεις για τη φύση και τη λειτουργία του κόσμου και για την επίδρασή τους στην ανθρώπινη ζωή και δράση. Η θέση της φυσικής φιλοσοφίας είναι σαφής. Υποτάσσεται βασικά στον έναν, ανώτερο σκοπό την αταραξία της ψυχής. Εάν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός χωρίς τη βοήθεια της, θα ήταν περιττή. Ο σκοπός όμως χωρίς αυτήν είναι στην πραγματικότητα ανέφικτος, άρα είναι απαραίτητη.

Ο Επίκουρος είναι ο πρώτος που εξήγησε σε συμφωνία με το φυσικό μέρος πως ο σχηματισμός της έννοιας των Θεών είναι μία καθολική εγγραφή της φύσεως, όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος σαν πολυσύμπαν, στο νου των ανθρώπων. Η θεολογία του

διαμορφώθηκε από την αντίθεση προς την αστρική θρησκεία του Πλάτωνα και τις αστρικές πεποιθήσεις του Αριστοτέλη.

Αν και υλιστής ο ίδιος δέχεται απροκάλυπτα την ύπαρξη των θεών. Πρόκειται για ανθρωπόμορφα όντα, όπως τους αποκαλύπτει η λαϊκή φαντασία και αντίληψη που όμως είναι αθάνατα, αποτελούνται από άτομα και χαίρονται την μακαριότητα. Είναι συνδέσεις ατόμων που κάποτε γεννήθηκαν, αλλά είναι οι συνδέσεις είναι τόσο στενές ώστε καμιά δύναμη δεν μπορεί να τους καταστρέψει. Παρουσιάζονται οι θεοί και οι θεές να συνομιλούν Ελληνικά τρώγοντας και πίνοντας όμως δεν έχουν σάρκα και αίμα όπως οι άνθρωποι αλλά για τον Επίκουρο αποτελούνται από συνενώσεις ατόμων, που περνούν μακαρία ζωή μέσα στους κενούς χώρους μεταξύ των κόσμων, *intermundia* (μετακόσμια), χωρίς να συμμετέχουν οπωσδήποτε στα εσωκοσμικά γεγονότα και στις υποθέσεις των ανθρώπων. Είναι όντα τα οποία κοσμούνται με τελειότητα και τους ανήκει η απόλυτη ευδαιμονία και όχι η ανθρώπινη, η οποία εξαρτάται από την προσθήκη ή την αφαίρεση των ηδονών³⁹. Είναι αιώνια γιατί συνεχώς εισρέουν μέσα τους νέα άτομα⁴⁰.

Ο φιλόσοφος διατύπωσε κατηγορηματικά την άποψη πως το ον που έχει τέλεια φύση πρέπει να είναι απολύτως νοητό και να μην νοείται σαν να ήταν αισθητό. Κατά επέκταση οι θεοί ως μη αισθητά όντα, άδηλα, μπορούν να γίνουν γνωστοί στον άνθρωπο με βάση τις ενδείξεις που δίνουν τα φαινόμενα κατά αναλογία ή ομοιότητα, και η γνώση αυτή να είναι εναργής. Μέχρι ένα βαθμό, αυτή η σύλληψη των θεών είναι κοινή με τη σύλληψη των ανθρώπων.

Ωστόσο, ο Επίκουρος διαφοροποιείται από την κοινή θρησκευτική πίστη με τις δεισιδαιμονίες και τις δοξασίες της λαϊκής θρησκευτικότητας. Ενώ δηλαδή υπάρχει σαφές και εναργές θρησκευτικό ένστικτο, οι άνθρωποι δε διαφυλάσσουν στο νου τους θεούς όπως τους έχουν συλλάβει αρχικά. Μάλιστα αποκαλεί ασέβεια όχι την αναίρεση των θεών των πολλών, αλλά την πράξη που προσαρμόζει τους θεούς και τη μακαριότητά τους στις εσφαλμένες δοξασίες των πολλών. Όταν τα καλά και τα κακά, οι ωφέλειες και οι βλάβες αποδίδονται στους καλούς και στους κακούς θεούς, τότε ο Επίκουρος διαπιστώνει ένα πλέγμα ψευδών υπολήψεων του απαίδευτου όγλου, που αδυνατεί να κατανοήσει οτιδήποτε υπερβαίνει τις δικές του ιδιότητες.

³⁹ Φιλοδήμου περί Ευσεβείας 133.7.

⁴⁰ Benjamin Farrington, οπ.π., σσ. 138-139.

Η θεολογία του Επίκουρου συνιστά έναν τρόπο απόρριψης της λαϊκής θρησκείας και αποχωρισμού του θεϊκού από το κοσμικό, με σαφή πρόθεση να απομακρυνθεί κάθε φόβος και δεισδαιμονία απορρίπτοντας την οποιαδήποτε παρέμβαση των θεών στις υποθέσεις του ανθρώπου και του κόσμου. Η επικούρεια ευσέβεια ισοδυναμεί με τη σύλληψη του θεού ως προτύπου μακαριότητας και αφομοιώνεται από την προσπάθεια του ανθρώπου να αποκτήσει την ευδαιμονία.

Ο Κανών και η Φυσική είναι αναγκαίο να εξετάζονται μαζί, διότι είναι συμπληρωματικά και αποτελούν ενιαίο σύνολο. Θεωρούμενα ως μία ενότητα, τα κριτήρια της αληθείας και η περί φύσεως θεωρία εκφράζουν με απλό τρόπο την οντο-γνωσιολογική θεωρία του Επίκουρου. Ο Διογένης Λαέρτιος επισημαίνει την συμπληρωματικότητα και το ενιαίο μεταξύ του Κανόνα και της Φυσικής: *«Συνήθως κατατάσσουν το Κανονικό μαζί με το Φυσικό μέρος, και ονομάζουν το πρώτο από αυτά, «περί κριτηρίου και αρχής, και στοιχειωτικών», ενώ λένε ότι το φυσικό ονομάζεται «περί γενέσεως και φθοράς και περί φύσεως»⁴¹.*

8. Ηθική

Το υπέρτατο αγαθό στην επικούρεια ηθική είναι η ευτυχισμένη ζωή η οποία μπορεί να επιτευχθεί εύκολα ακολουθώντας ένα σύστημα επιλογών και αποφυγών. Η ευτυχισμένη ζωή του κάθε ανθρώπου ορίζεται μέσα στις κοινωνικές ομάδες. Οι άνθρωποι για να μπορέσουν να συμβιώσουν μεταξύ τους στα πλαίσια των κοινωνιών, καθιέρωσαν κανόνες κοινής συμπεριφοράς, που σε γενικές γραμμές ονομάζεται ηθική. Οι κανόνες αυτοί γεννήθηκαν από τους ανθρώπους και όχι από κάποιους θεούς για αυτούς. Στις σύγχρονες κοινωνίες, η λέξη *ηθική* συνοδεύεται από ένα πλήθος αρνητικών παραστάσεων και συνειρμών. Η λέξη συναντάται συνήθως μπλεγμένη με ιστορίες σκανδάλων, χρεωκοπιών, μηνύσεων, πολιτικής φαυλότητας, διαφθοράς και άλλων αρνητικής φύσεως καταστάσεων. Η λέξη *ηθικότητα*, η ηθική συμπεριφορά, ως αντίθετη της ανηθικότητας είναι εξίσου απωθητική καθώς για πολλούς σημαίνει την καταστολή του αισθησιασμού. Όμως στη γλώσσα της φιλοσοφίας η *ηθική* και η *ηθικότητα* είναι όροι συνώνυμοι που σημαίνουν απλώς στρατηγική. Για έναν άνθρωπο με

⁴¹ Διογένης Λαέρτιος, X, 30.

ελληνική φιλοσοφική σκέψη, τα θέματα ηθικής και ηθικότητας δεν επικεντρώνονται σε νομικά και σεξουαλικά ζητήματα, αλλά στην επιλογή ενός τελικού σκοπού και στην άσκηση μιας συνεπούς πολιτικής σύμφωνα με την οποία προκρίνουμε κάποια πράγματα και αποφεύγουμε κάποια άλλα, ώστε να πετύχουμε το σκοπό⁴².

Η ηθική του Επίκουρου έχει ως μέτρο της ευτυχίας την ηδονή. Ο φιλόσοφος πρότεινε ένα εφικτό ηθικό σύστημα υψηλού επιπέδου βασισμένο στη φύση του ανθρώπου και ήταν ο πρώτος φιλόσοφος που σύνδεσε την καλοσύνη και τη δικαιοσύνη με την ευχάριστη ζωή, δηλαδή την άμεση επιβράβευση των θετικών αρετών με την ηδονή. Η ηδονή ή ο πόνος είναι φυσικό επακόλουθο κάθε επαφής μας με πράγματα ή ανθρώπους. Η φύση του ανθρώπου είναι φτιαγμένη έτσι ώστε οι αισθήσεις να μας υποδεικνύουν το καλό ή το κακό μιας πράξης διαμέσου του αισθήματος της ηδονής ή του πόνου. Ότι παράγει ηδονή είναι καλό, ότι παράγει πόνο είναι κακό. Η ηθική πρέπει να είναι πρακτική και να συνδέει με ιδιότυπο τρόπο το προφανές και το παράδοξο ορίζοντας μια σχέση μεταξύ μέσων, στόχων και συνεπειών, που διαφέρει εντελώς από αυτήν που παραδέχονται ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης και ξεκινάει από την προϋπόθεση ότι η απαραίτητη ισορροπία μεταξύ της ευτυχίας του αδίκου και του πόνου του δικαίου πρέπει να επιτευχθεί μέσα στην ιστορική ύπαρξη και να μετατεθεί σε κάποιον άλλο, αόρατο και άγνωστο κόσμο.

Ο επικουρισμός συνδέεται στενά με τις ηδονές, χωρίς όμως να σχετίζεται άμεσα με τον ηδονισμό. Η ηδονή, αν και συνιστά καθαυτή αγαθό και η επιδίωξή της είναι φυσική κίνηση του ανθρώπινου οργανισμού, δεν είναι απόλυτος αυτοσκοπός. Συμβάλλει οπωσδήποτε και θετικότερα στην ευδαιμονία, αλλά δεν αποτελεί αποκλειστικό κριτήριο, καθώς τίθεται εντός ορίων, όπως άλλωστε συμβαίνει και στην περίπτωση του πόνου. Το δρόμο του ηδονισμού που παρέχει στο σοφό τη δυνατότητα να είναι αυτάρκης σε μια γαλήνια ζωή, μακριά από τους ανόητους τους γεμάτους πάθη⁴³. Η ηθική θεωρία έχοντας θεμέλιο την αρχή της ηδονής έχει στόχο να βοηθήσει τον άνθρωπο να θεραπεύσει τα δεινά της ζωής του και συνεπώς του επιτρέπει να ακολουθήσει απρόσκοπτα μια πορεία δράσης, που θα τον οδηγήσει στο φυσικό του σκοπό. Εξαλείφοντας ενδεχόμενες απογοητεύσεις και την υποταγή του σε αδυναμίες, μια τέτοια πορεία οδηγεί στην ελευθερία, μια συνειδητή άσκηση ελευθερίας μέσα στα όρια της φυσικής αναγκαιότητας.

⁴² Eric Anderson, Ο Επίκουρος στον 21^ο Αιώνα, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σ. 18.

⁴³ Jean Brun, ο.π., σ. 76.

Κατά τον Επίκουρο, οι πνευματικές απολαύσεις είναι ανώτερες από τις φυσικές, γιατί διαρκούν πιο πολύ και μας προσφέρουν καθαρή, ανόθευτη ηδονή, θεωρεί την ακινησία, την ησυχία σαν τη μεγαλύτερη ηδονή από την κίνηση και την ψυχική ηρεμία σαν τη μεγαλύτερη ευτυχία. Η έλλειψη μέτρου στις απολαύσεις είναι καταδικαστέα και οι εγωιστικές ενέργειες είναι κακές, επειδή η εκτίμηση, η αγάπη και η βοήθεια του πλησίον, καθώς και η ευημερία της κοινότητας στην οποία ανήκει κάποιος, είναι παράγοντες αναγκαίοι για τη δική του ευημερία, για την ευδαιμονία του άλλου, που όμως δε θα επιτευχθούν, όταν φροντίζει κάποιος μόνο για τον εαυτό του χωρίς να μεριμνεί για τους άλλους. Αυτή η πεποίθηση για την ηθική του Επίκουρου, πλεονεκτεί γιατί παρουσιάζεται πολύ φυσική και μπορούσε εύκολα να συνδεθεί με τις φιλοσοφικές ανάγκες εκείνων που ήξεραν να αρκестθούν στη γνώση του γνωστού κόσμου με τις αισθήσεις, σαν του μόνου πραγματικού και οι οποίοι θεωρούσαν τον άνθρωπο μόνο σαν ένα μέρος του κόσμου. Αυτή ακριβώς η αντίληψη για την ηθική, έπρεπε να γεννήσει εκείνη την υλιστική αντίληψη για τον κόσμο. Η στήριξη της ηθικής πάνω στις προσπάθειες του ατόμου για ηδονή και ευδαιμονία ή πάνω στον εγωισμό και η υλιστική αντίληψη για τον κόσμο, καθόριζαν και υποστήριζαν η μια την άλλη και αυτή τη συνοχή ανάμεσα στα δύο στοιχεία τη βρίσκουμε στον Επίκουρο. Η υλιστική του φιλοσοφία της φύσης, στηρίζεται άμεσα πάνω στον ηθικό σκοπό και μόνο η υλιστική αντίληψη της φύσης μπορεί να απαλλάξει τους ανθρώπους από τον φόβο που προκαλούν όλες οι ανόητες προλήψεις και να με αυτόν τον τρόπο παρέχει και ψυχική ηρεμία, χωρίς την οποία δεν μπορεί να υπάρξει αληθινή ευτυχία.

Στη φιλοσοφία του Επίκουρου το κανονικό παρείχε όλα τα μέσα και τις απαντήσεις ώστε να δει κάποιος και να πλησιάσει την αληθινή πραγματικότητα ενώ το φυσικό επιχείρησε να απελευθερώσει τον άνθρωπο από οποιονδήποτε φόβια και αυθεντία, φτάνοντας με αυτό τον τρόπο στο επιστέγασμα της φιλοσοφίας του Επίκουρου, που τη χαρακτηρίζει, την ηδονή. Η ηθική του είναι ένα σύστημα εκπαίδευσης των ανθρώπων στα μέσα με τα οποία μπορούν να εξασφαλίσουν μια ζωή όπου η ηδονική εμπειρία του σώματος και του νου θα υπερισχύει του πόνου⁴⁴. Η ηθική θεωρεία του Επίκουρου προτείνει ως λύση, σωτηρία, φάρμακο, την τετραφάρμακο, που έχει προληπτικό χαρακτήρα και στηρίζεται στη φυσιολογία ενώ στοχεύει στην εξάλειψη του αδικαιολόγητου φόβου και της ταραχής από την ανθρώπινη ψυχή και την αρχή της ηδονής, η οποία στηριζόμενη σε ένα φυσιοκρατικό αλγόριθμο των επιθυμιών, προσφέρει ένα θετικό πρόγραμμα για την επιδίωξη της ευδαιμονίας, του τελικού σκοπού του

⁴⁴ Γιώργος Ζωγραφίδης, *Επικούρεια... οπ. π.*, σ. 85.

ανθρώπου. «Παρέστω μόνον η τετραφάρμακος άφοβον ο θεός, αναίσθητον ο θάνατος και κατ' αγαθόν μεν εύκτητον, το δε δεινόν ευκακτέρητον»⁴⁵.

9. Ηδονή

Ο τελικός σκοπός του ανθρώπου είναι η επιδίωξη της ηδονής, της τέρψης και αποτελούσε τον βασικό άξονα της διδασκαλίας του Επίκουρου για τον οποίον η φιλοσοφία είχε κατά κύριο λόγο πρακτικό χαρακτήρα. Όλη η φιλοσοφία σύμφωνα με τον Επίκουρο, πρέπει να υπηρετεί ένα χρήσιμο σκοπό για την ανθρώπινη ζωή, διαφορετικά αυτή δεν έχει νόημα και σημασία. Η φιλοσοφία όπως την όριζε είναι μια ενέργεια, μια διαδικασία, που μέσα από σκέψεις και συζητήσεις, μας οδηγεί σε μια ζωή ευδαιμόνα και ευάρεστη. Βασικό συστατικό για την εξασφάλιση της ευτυχίας από τον άνθρωπο είναι η κάρπωση ηδονών. Η ηδονή είναι η αρχή και το τέλος της ευδαιμόνος ζωής του κάθε ανθρώπου. Η έννοια του ευάρεστου μπορεί να χαρακτηριστεί μέσα από τις εκφράσεις, «ταύτην γαρ αγαθόν πρώτον και συγγενικό έγνωμεν»⁴⁶ (και γιατί τη θεωρούμε πρωταρχικό και έμφυτο αγαθό) και «και δια τούτο την ηδονήν αρχήν και τέλος λέγομεν είναι του μακαρίως ζην»⁴⁷ (και για το λόγο αυτό λέμε πως η ευχαρίστηση, η ευδαιμονία είναι η αρχή και ανώτατος σκοπός της μακάριας ζωής). Προϋπόθεση της ευδαιμονίας είναι η απελευθέρωση του ανθρώπου από τα πάθη της ψυχής. Αν ο λόγος του φιλοσόφου δε θεραπεύει κανένα ανθρώπινο πάθος, είναι «κενός». Γιατί «όπως η ιατρική δεν ωφελεί παρά μόνο αν θεραπεύει τις ασθένειες του σώματος, έτσι και η φιλοσοφία δεν προσφέρει τίποτε παρά μόνο αν διώχνει τα πάθη της ψυχής»⁴⁸. Τα «πάθη» της ψυχής είναι ο φόβος και οι επιθυμίες του κάθε ανθρώπου.

Η λέξη ηδονή συναντάται πρώτη φορά στον ποιητή Σιμωνίδα, ο σοφιστής Πρόδικος στα «Συνώνυμά» του κατατάσσει την ηδονή με τη γενικότερη έννοια της χαράς, της τέρψης και της ευφροσύνης ενώ και αργότερα με τη χρήση της λέξης εννοείται συνήθως η σαρκική απόλαυση

⁴⁵ Διογένης Λαέρτιος, Χ, Επιστολή προς Μενοικέα. 133.

⁴⁶ Διογένης Λαέρτιος Χ, Επιστολή προς Μενοικέα.. 129.

⁴⁷ Διογένης Λαέρτιος Χ, Επιστολή προς Μενοικέα. 128.

⁴⁸ Πορφύριος, Προς Μαρκέλλαν 31.34.10.

και η έννοια αυτή τονίζεται από τους ιδεαλιστές, «αι του σώματος η περί το σώμα ηδοναί»⁴⁹, «περί πότους και αφροδίσια και περί εδωδάς ηδοναί»⁵⁰. Η χρήση της λέξης περιπλέχτηκε περαιτέρω και με την απόδοση στην λατινική γλώσσα *voluptas* που έχει κυρίως αισθησιακή απόχρωση⁵¹.

Η ηδονή είναι για τον Επίκουρου σε πρώτη γραμμή, είναι η αρχή και το τέλος της ευδαιμόνος ζωής του καθενός από εμάς, είναι το ύψιστο αγαθό της ζωής του ανθρώπου. Αυτή προέρχεται μέσα από την επιστήμη του ανθρώπου, τη φιλοσοφία του και με τη γνώση του πάνω στα ουράνια και τα επίγεια. Είναι η ευδαιμόνος διάθεση που έχει ο καθένας και δεν μπορεί να νοηθεί το αγαθό, αν αφαιρεθούν οι ηδονές της γεύσης, οι ηδονές της σάρκας, οι ηδονές της ακοής και της ωραίας μορφής. Η ηδονή και το άλγος είναι κανονιστικές της λειτουργίας του οργανισμού. Η ευαρέσκεια είναι ο δέκτης της ομαλής λειτουργίας του⁵².

Η ηδονή συνιστά βέβαια, το υπέρτατο αγαθό της ζωής του ανθρώπου όμως τίποτα δεν εμποδίζει κάποιον να μπορεί να αφήνει μια ηδονή, που επιφυλάσσει δυσάρεστες για αυτόν καταστάσεις, και να προτιμήσει κάποια άλλη πιο ανώδυνη ηδονή. Η σωματική ηδονή, που παρέχει σε κάποιον ένα νόστιμο μεν, πλην όμως βλαβερό στην υγεία φαγητό, θα πρέπει να παραληφθεί, προκειμένου να εξασφαλίσει αυτός την ευεξία του. Δεν πρέπει, τόνιζε ο φιλόσοφος, να επιδιώκει κανείς κάθε ηδονή, αλλά ενίοτε οφείλει να παρακάμπτει πολλές ηδονές, όταν τα δυσάρεστα αποτελέσματα, που προκύπτουν από αυτές, είναι περισσότερα. Από την άλλη πολλούς πόνους μπορεί να τους θεωρεί κανείς προτιμότερους από τις ηδονές, όταν από αυτούς προκύπτει μια τελικώς μεγαλύτερη ηδονή. Κάθε ηδονή, βέβαια, επειδή είναι κάτι το οποίο είναι οικείο στην φύση, είναι αγαθόν αλλά δεν πρέπει να επιδιώκεται η οποιαδήποτε ηδονή. Όπως ακριβώς και κάθε πόνος είναι μεν κάτι κακό, πλην όμως δεν πρέπει να αποφεύγεται ανεξαιρέτως τον πόνο αν το αποτέλεσμα οδηγεί σε μια αληθινή ηδονή. Μέσα από την συγκριτική μέτρηση, λοιπόν, και επισκόπηση των συμφερόντων και των μη συμφερόντων πρέπει ο καθένας να τα κρίνει όλα αυτά.

Το κριτήριο επιλογής μεταξύ των διαφόρων ηδονών δεν είναι όπως ισχυρίστηκε ο Αρίστιππος ποσοτικό αλλά ποιοτικό. Οι ηδονές ιεραρχούνται από την φύση τους σε καλύτερες

⁴⁹ Πλάτωνα Πολιτεία, 48, 22, 6, 1, 4.

⁵⁰ Πλάτωνα Πολιτεία, 2, 389.

⁵¹ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ, π., σσ. 128-130.

⁵² Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ, π., σσ. 233-234.

και σε χειρότερες και πρέπει, αναλόγως, να προτιμώνται ή να απορρίπτονται ανάλογα και με τα αποτελέσματα τους. Έτσι, ο Επίκουρος διακρίνει τις «καταστηματικές» από τις «εν κινήσει» ηδονές, θεωρώντας τις πρώτες ανώτερες από τις δεύτερες. Οι «εν κινήσει» ηδονές είναι ενεργές, δυναμικές ηδονές, υπό την έννοια ότι με την κάρπωση κάθε μιας από τις ηδονές αυτές ο άνθρωπος πληροί μιαν επιθυμία του που όσο δεν ικανοποιείται, αυτός ένιωθε δυσφορία και πόνο· η ικανοποίηση της πείνας, παραδείγματος χάριν, όσο χρονικό διάστημα συντελείται, είναι μια «εν κινήσει» ηδονή». Η κατάσταση της ηρεμίας, όμως που απολαμβάνει ο άνθρωπος μετά εφόσον ικανοποιηθεί πλήρως η πείνα του αποτελεί άλλου είδους ηδονή· πρόκειται για μια στατική, παθητική μορφή ηδονής. Αυτές τις στατικές ή παθητικές ηδονές, που παρέχουν στον άνθρωπο μιαν ισορροπία, τις χαρακτηρίζει ο Επίκουρος με τον όρο «καταστηματικές ηδονές». Ο Επίκουρος θεώρησε τις καταστηματικές ανώτερες από τις «εν κινήσει» ηδονές, επειδή οι καταστηματικές ηδονές μόνο μπορούν να εξασφαλίσουν στον άνθρωπο την γαλήνη, την ηρεμία, την αταραξία, την απονία. *«Η μεν αταραξία και απονία καστηματικά εισίν ηδοναί, η δε χαρά και ευφροσύνη κατά κίνησιν εν ενεργεία βλέπονται»⁵³*. Αν, θέλοντας να χορτάσει κανείς την πείνα του φάει με ασυγκράτητη βουλιμία, μπορεί μεν όσο διαρκεί η «εν κινήσει» ηδονή να ικανοποιήσει της πείνας του, να νιώθει ευτυχισμένος, αλλά είναι πολύ πιθανόν αργότερα να προκληθεί τέτοια βλάβη στην υγεία του, ώστε να νιώσει, στο τέλος, δυσφορία και πόνο. Όταν όμως ο πεινασμένος άνθρωπος όσο τρώει έχει σαν στόχο την καταστηματική ηδονή, τουτέστιν να νιώσει, όταν θα ικανοποιήσει την πείνα του την κατάσταση της ηρεμίας και της ισορροπίας, θα αποφύγει κάθε υπερβολή που υπαγορεύει η αδηφαγία, η οποία μπορεί να τον κάνει δυστυχισμένο.

Επιδίωξη του συνετού ανθρώπου, για τον φιλόσοφο, προκειμένου να γίνει ευτυχισμένος, δεν είναι αποκλειστικά το κυνήγι των ηδονών, αλλά και η αποφυγή του πόνου, του άλγους. Στο συμπέρασμα αυτό φαίνεται να κατέληξε όχι μόνο γιατί, με τον τρόπο αυτό ικανοποιείται το αίτημα της εποχής του που συνίστατο στην αταραξία, την γαλήνη ή την ηρεμία της ψυχής, αλλά και διότι θα πρέπει να επηρεάστηκε ο ίδιος από την ίδια την ζωή του. Ο Επίκουρος ήταν φιλάσθενος και υπέφερε στον βίο του από τις ταλαιπωρίες με τις οποίες τον τροφοδοτούσε η κακή κατάσταση της υγείας του. Ο ίδιος όμως διατήρησε ακλόνητη την αισιοδοξία του πιστεύοντας ότι ακόμη και στον τροχό του βασανισμού του, όχι μόνο αυτός αλλά και ο κάθε συνετός άνθρωπος, θα μπορούσε να γίνει ευτυχισμένος. Αρκεί να αποβάλει από την ζωή του την

⁵³ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενοικέα. 136.

ιδέα της ριψοκίνδυνης ευτυχίας, που υπόσχεται η παράφορη φύση των «εν κινήσει» ηδονών και να περιοριστεί στην σιγουριά που συνεπάγεται ο μετρημένος χαρακτήρας των «καταστηματικών» ηδονών. Ο κανών της ζωής μας είναι να αποφεύγουμε τον φυσικό πόνο και την ψυχική ταραχή⁵⁴. Ο Επίκουρος και οι μαθητές του υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να αποφεύγεται κάθε πρακτική βραχυπρόθεσμης ευχαρίστησης, που αναπόφευκτα συνεπιφέρει μακροπρόθεσμη ενόχληση ή ταραχή⁵⁵. Προέτρεπε να ξεπεράσει κανείς τον φόβο, όμως εφόσον μελετήσει την φύση και καταλάβει ότι ο θάνατος και άλλα φαινόμενα που τον φοβίζουν, δεν είναι προϊόντα υπερφυσικών δυνάμεων που καθορίζουν την μοίρα του. Η μελέτη της φύσης είναι αναγκαία, μόνον καθόσον μπορεί να απαλλάξει την ψυχή μας από ανόητους, κενούς, αδικαιολόγητους φόβους.

Επομένως για να φτάσουμε στην ευγένεια της ψυχής απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η ανάγκη να γαληνέψουμε, να χαμηλώσουμε, να αποβάλλουμε ότι μας στεναχωρεί και μας δυσαρεστεί, από ανάγκες επίπλαστες μέχρι και ανθρώπινες πράξεις που χαρακτηρίζονται από μικρότητες και μας κρατάνε και μας οδηγούν πίσω στον συντηρητισμό. Μέσα σε αυτό το διαμορφωμένο πλαίσιο ο Επίκουρος αναζητούσε το ιδανικό του ανθρώπου, του πολίτη. Το ιδανικό για να ενσαρκωθεί και να πραγματωθεί απαιτεί την ηδονή. Η ηδονή αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από το γαλήνεμα της ζωής, την αταραξία, την απουσία κάθε λογής ψυχικής ταραχής που εδραιώνεται μόνο μέσα από την απελευθέρωση του ανθρώπου από το κάθε τι που τον δυναστεύει.

⁵⁴ Jean Brun, *οπ.π.*, σσ. 78-79.

⁵⁵ Eric Anderson, *οπ. π.*, σσ. 32-33.

10. Επικούρεια Αταραξία

Στο σημείο αυτό συναντάται το επιστέγασμα της επικούρειας φιλοσοφίας και του νατουραλισμού που τη διακατέχει. Το επικούρειο ιδεώδες είναι η αταραξία και η πνευματική χαρά του ανθρώπου. Οι υλικές ηδονές δίδουν ευχαρίστηση αλλά είναι συνδεδεμένες με πόνο. Ο Επίκουρος δίνει στους μαθητές και συνεχιστές του έργου του τη συνταγή με τέσσερα φάρμακα, ώστε με αυτά να προφυλάξουν την ψυχική τους γαληνή από τέσσερις εχθρούς της, από τις ορμές, τις αληθινές, τους θεούς και το θάνατο. «*Παρέστω μόνον η τετραφάρμακος άφοβον ο θεός, αναίσθητον ο θάνατος και τ' αγαθόν μεν εύκτητον, το δε δεινόν ευεκκαρτέρητον*»⁵⁶. Έτσι θα επιτύχουν την ακύμαντη αταραξία και θα έχουν μακάρια, ευδαίμονα ζωή. Όταν απομακρυνθεί και εκδιωχθεί κάθε συναίσθημα και συναισθηματικό γεγονός που προκαλεί λύπη, ή στεναχώρια, κυριαρχεί η ευδαιμονία και η καλή διάθεση που είναι απαραίτητα για να ανακαλύψει και να καλλιεργήσει τα καλά στοιχεία που έχει μέσα στη ψυχή του.

Όπως λοιπόν μας δείχνει ο φιλόσοφος, η ψυχή δεν είναι κάτι το στατικό αλλά εξελίσσεται και καλλιεργείται δίδοντας όλο και περισσότερο ανεπτυγμένες ικανότητες. Το σημαντικό για τον φιλόσοφο είναι η διατήρηση της ψυχικής ισορροπίας και υγείας, της αταραξίας, όπως την ονομάζει. Ο καθένας στη ζωή του θα πρέπει να αναλογιστεί ότι από τις επιθυμίες άλλες μεν είναι φυσικές άλλες δε μάταιες και από τις φυσικές άλλες μεν είναι αναγκαίες, άλλες δε απλώς φυσικές. Από τις αναγκαίες επιθυμίες άλλες μεν είναι απαραίτητες για την ευδαιμονία, άλλες δε για να μένει ανενόχλητο το σώμα και άλλες για την ίδια τη ζωή. Ο κάθε άνθρωπος αν αντιμετωπίσει σωστά τις επιθυμίες του, τις ελπίδες και τους φόβους του, είναι στην καλύτερη δυνατή θέση να επιτύχει και να διασφαλίσει την υπέρτατη ηδονή του μυαλού που οι Επικούρειοι ονομάζουν αταραξία. Η χωρίς πλάνη μελέτη αυτών μας οδηγεί στην αναγωγή κάθε προτίμησης και αποφυγής προς τη σωματική υγεία και την ψυχική αταραξία, επειδή αυτός είναι ο σκοπός της μακάριος ζωής⁵⁷.

Προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός είναι απαραίτητη προϋπόθεση η καλή διάθεση, η ηδονή σύμφωνα με τον φιλόσοφο. Η διάθεση αυτή επιτυγχάνεται μόνο με την απουσία κάθε επιθυμίας που προκαλεί πόνο ή στέρηση στον άνθρωπο και ονομάζεται αοχλησία

⁵⁶ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 133.

⁵⁷ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 127-128.

στον Κήπου του Επίκουρου. Στην κατάσταση αυτή της ηρεμίας και της αταραξίας, της γαλήνιας διάθεσης, ο άνθρωπος δε χρειάζεται καμία ηδονή, γιατί ακόμα και η χαρά και η ευφροσύνη προκαλούν διέγερση⁵⁸. Η ίδια η φύση όμως του ανθρώπου όπως και τον άλλων έλλογων όντων που διαθέτουν την ικανότητα της αίσθησης είναι πλασμένη ώστε να επιδιώκει την ευχαρίστηση και την ηδονή και να αποστρέφεται και να απομακρύνεται από κάθε τι που προκαλεί πόνο και λύπη. Εκ φύσεως λοιπόν οι άνθρωποι είναι έχουν την κλίση να επιδιώκουν την ηδονή και να αποφεύγουν την λύπη και τη στεναχώρια. Όταν επιτέλους αισθανόμαστε να μη μας ταραξεί κανενός είδους δυσφορία, νιώθουμε ικανοποιημένοι και τίποτα δεν μας σπρώχνει να αναζητήσουμε κάτι παραπάνω⁵⁹. Η ηδονή επομένως είναι μία φύσει ευχαρίστηση, η οποία συμβάλλει στο να ζει ο άνθρωπος εναρμονισμένος με τη φύση, πράγμα που αποτελεί κορωνίδα για τον επικουρισμό, ένα είδος φυσικού δεδομένου, φυσικής κατηγορίας⁶⁰. Η ηδονή είναι προσιτή, γιατί η ίδια η φύση μας οδηγεί προς την υπέρτατη εμπειρία εκείνης.

Επομένως, για να αποκτήσει κανείς την ευδαίμονα ζωή όμως, πρέπει να ακολουθήσει με αυστηρή πειθαρχία και συνέπεια τα βήματα που θα τον οδηγήσουν σε αυτήν. Ο Επίκουρος στην ηθική διδασκαλία του καταθέτει ένα πρόγραμμα τέτοιο που ακριβώς αποβλέπει σε αυτήν, μελετώντας και αναλύοντας όλες τις πλευρές της ανθρώπινης ύπαρξης. Η πεμπτουσία της ηθικής φιλοσοφίας του συνοψίζεται σε μία τετραπλή αρχή η οποία δίνει και το πλαίσιο όπου κινείται, στη λεγόμενη «τετραφάρμακο»: «ο θεός δεν εμπνέει φόβο, ο θάνατος δε φέρνει ταραχή, το αγαθό αποκτιέται εύκολα και το κακό υποφέρεται εύκολα». Για να φτάσει στη γαλήνια ζωή οφείλει κάποιος να διώξει τις επίπλαστες, δυσάρεστες σκέψεις και ανάγκες ελευθερώνοντας τον ίδιο και τη ψυχή του.

⁵⁸ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ. π., σσ. 231-233.

⁵⁹ Eric Anderson, οπ. π., σ. 19.

⁶⁰ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 130.

11. Τετραφάρμακος

Η τετραφάρμακος, *άφοβον ο θεός, ανύποπτον ο θάνατος και τ' αγαθόν μεν εύκτητον, το δε δεινόν ευκατέρητον*, αποτελεί την συμπύκνωση των κυριότερων διδασκαλιών του Επίκουρου αναφορικά με το πώς να διάγει κανείς τη ζωή του για να επιτύχει την υπέρτατη ηδονή και μια ευδαιμόνια ζωή. Η διατύπωση αυτή υπογραμμίζει τις απαραίτητες αρχές για την επιδίωξη της ευδαιμονίας. Το τετραπλό αυτό φάρμακο έχει στόχο να προστατεύσει το άτομο από ψεύτικες φοβίες, ανησυχίες και ανώφελα βάσανα, που πηγάζουν από τις εσφαλμένες δοξασίες σχετικά με τη φύση του θείου, του θανάτου του καλού και του κακού. Σκοπός της ήταν, μέσα από την επανάληψη και την απομνημόνευση της, να υπενθυμίζει στους μαθητές του Επίκουρου ότι η ευδαιμονία είναι εφικτή ανά πάσα στιγμή, αρκεί να ενστερνιστούν ολόψυχα και να στηρίζουν τη ζωή τους στις πρακτικές συνέπειες των τεσσάρων προτάσεων της⁶¹.

A. Άφοβον ο θεός

Ο Επίκουρος είχε κατηγορηθεί επανειλημμένα για την αθεΐα του, παρά το γεγονός πως στα γραπτά του δεν βρίσκουμε καμιά σχετική ένδειξη. Ο ίδιος πίστευε στους θεούς και στα οφέλη της θρησκείας⁶². Άλλωστε, είχε πολύ σοβαρό λόγο να υποστηρίζει την ύπαρξη θεών, διότι με την άρνησή τους το μόνο που θα κατάφερνε θα ήταν να απομακρύνει τον κόσμο τον οποίο ήθελε τόσο πολύ να απαλλάξει από τις δεισιδαιμονίες του. Ο φιλόσοφος επιμένει στην αλήθεια της ύπαρξής των θεών και τους παρουσιάζει ως ατάραχα και μακάρια όντα χωρίς επιθυμίες και πάθη. Τα θεία δεν εμπλέκονται και δεν ανακατεύονται στα ανθρώπινα ζητήματα ενώ το σύμπαν ακολουθεί την πορεία του χωρίς καμιά θεϊκή παρέμβαση και κάθε ανθρωπομορφισμός πρέπει να αποκλειστεί από την ιδέα μας για αυτούς. Έτσι, οι θεοί για τον άνθρωπο δεν έχουν καμιά χρησιμότητα εκτός από ότι με τη μίμησή τους ο άνθρωπος μπορεί να πλησιάσει την ευδαιμονία τους που αποτελεί και το κύριο χαρακτηριστικό τους.

Η εξάλειψη των φόβων του ατόμου θα πρέπει να στηρίζεται στη σαφή γνώση της φύσεως του θεού και της θέσης του στον φυσικό και τον ανθρώπινο κόσμο. Ο Επίκουρος δέχεται την ύπαρξη των θεών, ως όντων που είναι άφθαρτα, αθάνατα και μακάρια, αφού η

⁶¹ Γιώργος Ζωγραφίδης, *Επικούρεια...* οπ. π., σ. 73.

⁶² A.J. Festugière, οπ. π., σ. 108.

γνώση μας για αυτά είναι σαφής, εναργής και προχωρά στον προσδιορισμό της φύσεως του θείου, διότι διαφορετικά το άτομο θα κυριαρχείται από τη λανθασμένη γνώση για αυτό. Ο φόβος των θεών δεν βασάνιζε τους ανθρώπους μόνο ως προς τα επίγεια αλλά τους έκανε να προσδοκούν μια αιωνιότητα τιμωρίας⁶³. Ο συνετός και ενάρετος άνθρωπος που βασίζει τις κρίσεις του στις προλήψεις και όχι σε απλές υπολήψεις, σε ψευδείς απόψεις, θεωρεί ότι οι θεοί είναι άφθαρτα και μακάρια όντα και πρέπει να τους αποδίδονται οι ιδιότητες της αφθαρσίας και της μακαριότητας. Κάθε άλλη ιδιότητα είναι εσφαλμένη και στηρίζεται σε μύθους και δεισιδαιμονίες.

«Το μακάριο και άφθαρτο ον, ούτε το ίδιο έχει προβλήματα, ούτε σε άλλους προκαλεί. Έτσι δεν οργίζεται με κανέναν και δεν χαρίζεται σε κανένα. Γιατί όλα αυτά είναι γνωρίσματα αδυνάμων όντων.» Είναι λοιπόν λάθος να θεωρούμε ότι το θείο ενδιαφέρεται για οτιδήποτε εκτός από την μακαριότητά του. Η πίστη που υπάρχει σχετικά με τη φύση του θείου αλλά και την επιρροή του στο κόσμο, αλλά και στον άνθρωπο, είναι και εσφαλμένες και επικίνδυνες και δημιουργούν φόβο και ταραχή, αφού αποδίδουν φυσικά φαινόμενα, ανθρώπινες καταστάσεις και συμπεριφορές στη σκοτεινή δύναμη και την παρέμβαση των θεών. Το θεϊκό όν δεν παρεμβαίνει, διότι αυτό θα ήταν αντίθετο προς την τέλεια γαλήνη που αποτελεί τη βάση της ευτυχίας τους⁶⁴.

Η απόδοση στους θεούς κάθε ανθρώπινης συμπεριφοράς όπως ταραχή, οργή, θυμός, ευμένεια, είναι λανθασμένες. Ο συνετός άνθρωπος πρέπει να θεωρεί τα θεϊκά όντα ως πηγή δύναμης και παρηγοριάς και να προσπαθεί να προσεγγίσει και να μιμηθεί την θεϊκή γαλήνη και μακαριότητα, που είναι απαραίτητη για την προσωπική του ευδαιμονία. Ο πραγματικά ευσεβής άνθρωπος δεν πλησιάζει τους θεούς για να τους εξευμενίσει ή να ζητήσει χάρη αλλά για να ενωθεί μαζί τους μέσα από το στοχασμό, να ευφρανθεί μαζί τους και έτσι να πάρει μια γεύση, στη θνητή του ζωή, από την αιώνια ευτυχία τους⁶⁵. Η αταραξία, η κατάσταση αυτή εσωτερικής ηρεμίας, η πνευματική γαλήνη, που είναι ουσιαστική για την κατάκτηση της ευδαιμονίας, γίνεται αδύνατη αν πιστεύει κανείς, όπως ο πολύς ο κόσμος, ότι η ανεξιχνίαστη δράση των θεών καθοδηγεί τη λειτουργία του κόσμου. Ο κόσμος είναι υλικός, διδάσκει ο ίδιος ο φιλόσοφος, κι όλα γίνονται με μηχανική ενέργεια. Κανένας θεός ή μυστική δύναμη δεν αναμειγνύεται στη λειτουργία του.

⁶³ A.J. Festugière, *οπ. π.*, σ. 104.

⁶⁴ A.J. Festugière, *οπ. π.*, σ. 107.

⁶⁵ A.J. Festugière, *οπ. π.*, σ. 115.

Ο Επίκουρος με τη διδασκαλία του ήθελε να απελευθερώσει τον άνθρωπο από τα βάσανα και τη στείρα πίστη στους θεούς, προσπαθώντας να γκρεμίσει όλες τις δοξασίες που κρατούσαν γερά το οικοδόμημα της κοινωνικής συνοχής.

B. Ανύποπτον ο θάνατος

Η δεύτερη προϋπόθεση προς την ευδαίμονα ζωή, σύμφωνα με τη τετραπλή αρχή, είναι η εξάλειψη του φόβου του θανάτου. Για να εκμηδενιστεί αυτός ο φόβος, πρέπει να ερευνηθεί από πού πηγάζει. Ο θάνατος μας υπογραμμίζει ο φιλόσοφος είναι η απώλεια κάθε αίσθησης, η αμετάκλητη παύση της πορείας της ζωής και η διάλυση του σώματος και της ψυχής στα άτομα της ύλης που τα συνθέτουν. Μετά τον θάνατο η ψυχή μας, έχοντας υλική σύσταση, διαλύεται, όπως κάθε άλλο σώμα και όταν διαλυθεί η ψυχή, θα χαθεί μαζί της, επίσης, κάθε αίσθηση που υπάρχει, όσο υπάρχει η ψυχή. Όταν, βέβαια, δεν θα έχουμε καμιά αίσθηση και δεν θα μπορούμε να νιώσουμε τίποτε ύστερα από τον θάνατο μας, ούτε λύπη ούτε πίκρα ούτε τίποτε άλλο απολύτως. Είναι καθαρή ανοησία επομένως να φοβόμαστε και να αγωνιούμε για το τι θα συμβεί, και πως θα νιώθουμε για ότι ανύπαρκτο τελικώς θα συμβεί, όταν θα βρούμε το θάνατο μας. *«Ο θάνατος δε μας αφορά, γιατί εφόσον υπάρχουμε εμείς, δεν υπάρχει ο θάνατος, και όταν έρθει ο θάνατος εμείς πια δεν υπάρχουμε. Δηλαδή, ο θάνατος δεν αφορά ούτε τους ζωντανούς, ούτε και τους πεθαμένους. Για τους πρώτους δεν υπάρχει, όσο για τους δεύτερους, δεν υπάρχουν οι ίδιοι πια...»*⁶⁶.

Ο θάνατος είναι το αντίθετο της ζωής. Η ζωή σημαίνει παρουσία του υποκειμένου, αντίληψη, αίσθηση, συναισθήματα και συνείδηση, ενώ ο θάνατος σημαίνει την πλήρη απουσία όλων αυτών. Είναι απλώς η παύση της ζωής. *«Στέρησης γάρ ασθήσεως ο θάνατος»*⁶⁷. Δεν υπάρχει αθανασία στο φυσικό κόσμο. Συνεπώς δεν υπάρχει τίποτα για να φοβάται ή να ελπίζει κανείς, από τη στιγμή που παύει να ζει. Ότι ακολουθεί είναι η απλή αποσύνθεση της ύλης, αφού τίποτα δεν απομένει εκτός άτομα ύλης, χωρίς αίσθηση και συνείδηση, που κάποτε αποτελούσαν το σώμα και την ψυχή του. Η ελπίδα για αθανασία ή μεταθανάτια ζωή είναι για τον Επίκουρο κενή και μάταιη⁶⁸. Δεν έχει τίποτα να περιμένει ή να φοβάται κανείς από μια ανύπαρκτη κατάσταση.

⁶⁶ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 135.

⁶⁷ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 124.

⁶⁸ Κάρλ Μάρξ, οπ, π., σσ. 220-221.

Τίποτα δεν υπάρχει μετά την ζωή εκτός από την ανυπαρξία. Το άτομο, λοιπόν, που ενδιαφέρεται να ρυθμίσει την ζωή του με τη λογική και να αναζητήσει την ευδαιμονία πρέπει να πορευτεί στη ζωή του, αποβάλλοντας κάθε παράλογη ελπίδα και φόβο για μετά θάνατο ανταμοιβή ή τιμωρία.

Στον άνθρωπο προκαλεί φόβο η διαδικασία του θανάτου που πηγάζει από την αντίληψη πως ο θάνατος συνδέεται με κάτι το οδυνηρό. Αυτός που φοβάται το θάνατο αισθάνεται με τον τρόπο αυτό είτε για το φόβο που ενέχει ο θάνατος, είτε για την πραγματική κατάσταση θανάτου μετά τη ζωή. Ο Επίκουρος, όμως, γράφει ότι ο πόνος υφίσταται μόνον, όταν είμαστε εν ζωή, διότι ο πόνος προϋποθέτει τα ανωτέρω αισθήματα. Δεν μπορεί ο θάνατος να υφίσταται εν οδύνη, διότι ο ίδιος δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά μία αποσύνθεση του ζώντος οργανισμού στα συστατικά του στοιχεία⁶⁹. Είναι παράλογο, υποστηρίζει, να φοβόμαστε κάτι που όταν έρθει δεν θα υπάρχουμε εμείς. Ο φόβος για την μεταθανάτια ζωή και την ενδεχόμενη αιώνια τιμωρία είναι επίσης εύκολο να την καταρρίψει κανείς αφού ήδη γνωρίζουμε από τη φυσική επιστήμη πως η ψυχή είναι υλικής φύσης, αποτελείται από άτομα τα οποία με το θάνατο του σώματος διαλύονται χωρίς να μένει τίποτα. Έτσι, δεν μένει κάτι που να επιζεί το θάνατο του σώματος και επομένως ούτε τίθεται ζήτημα περί αιώνας τιμωρίας. Γιατί στο κόσμο τίποτα δεν είναι αιώνιο εκτός φυσικά από τις θεϊκές οντότητες και άρα αυτό που πρέπει να μας αφορά είναι η ζωή μας στο παρόν.

Συνεπώς, η θνητότητα όταν αντιμετωπίζεται με ηρεμία και σύνεση, μπορεί να γίνει πηγή δύναμης και παρηγοριάς. Αυτό που έχει να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος δεν είναι οι απατηλοί φόβοι ή οι προσδοκίες για μετά θάνατο ζωή αλλά οι πραγματικές δυσκολίες της ζωής. Υπό αυτήν την έννοια, ο φιλόσοφος προτείνει τη λογική και σοφή αντιμετώπιση του θανάτου. Ο σοφός δεν πρέπει να φοβάται το θάνατο αλλά οφείλει να υπηρετεί τη ζωή, επιλέγοντας ανάμεσα στις απολαύσεις εκείνες που θα του εξασφαλίσουν ευδαιμονία στο παρόν και ανώδυνο θάνατο στο μέλλον. Επιπλέον, η ανθρώπινη ζωή είναι συνυφασμένη με την αβεβαιότητα του μέλλοντος και τη μοναδική βεβαιότητα του παρόντος. Συνεπώς, κάθε πίστη στην άπειρη διαίωσιση της ύπαρξης, όπως και κάθε πεισιθάνατη αντιμετώπιση του βίου συντείνουν απλώς στην απομάκρυνση από την ευδαιμονία και την ενάρετη ζωή.

Ο θάνατος αποκτά νόημα μόνο μέσα από μία συνειδητή προσπάθεια να ζει ο άνθρωπος με ορθό τρόπο, να στέκεται όρθιος στις δυσκολίες και να τις αντιμετωπίζει με θάρρος και

⁶⁹ James Warren , Facing Death: Epicurus and His Critics, Oxford Clarendon Press, 2004, σ. 84.

ελευθερία σκέψης. Γιατί ο επικούρειος σοφός θεωρεί ως ύψιστο αγαθό την ελευθερία και δεν αποδέχεται καμία υποταγή σε οποιοδήποτε φόβο, ακόμα και σε αυτό του θανάτου.

Γ. Τ'αγαθόν μεν εύκτητον, το δε δεινόν ευκαρτέρητον

Ολοκληρώνοντας την τετραπλή αρχή του για την κατάκτηση μιας ευτυχισμένης και ευδαίμονος ζωής, ο Επίκουρος φτάνει στην πρακτική υλοποίηση της μέσα από τη διάκριση του καλού, *αγαθού* από το κακό, *δεινόν*. Ένα ακόμη αίτιο ταραχής και σύγχυσης του ατόμου είναι οι πεποιθήσεις σχετικά με το τι είναι καλό και τι κακό, τι οφείλει και είναι θεμιτό να επιζητά κανείς ή τι να αποφεύγει. Καλό είναι, όπως τονίζει, οτιδήποτε επιτρέπει στον άνθρωπο να ζει σύμφωνα με τις φυσικές του ανάγκες και καθετί που τον αποτρέπει είναι κακό. Οι σκοποί και οι στόχοι που θέτει η φύση είναι αγαθοί ενώ αντίθετα κάθε τι που αντιστρατεύεται αυτούς είναι κακό και προκαλεί πόνο.

Το άτομο, που στην ουσία είναι φυσικό όν, πρέπει να φροντίζει ώστε η ζωή του να κυλά με τρόπο που να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της φύσης του. Η επικούρεια προτροπή, που καλεί το άτομο να ζήσει σύμφωνα με τη φύση προσδιορίζει τις θεμιτές για τον άνθρωπο επιλογές και αποφυγές. Για τον Επίκουρο *το αγαθόν* είναι αυτό που με την τέλεση του μας προκαλεί ηδονή, ενώ το *δεινό* είναι αυτό που προκαλεί πόνο. Εδώ ο φιλόσοφος εννοεί ότι τις απολύτως απαραίτητες ανάγκες που είναι πολύ εύκολο να αποκτηθούν από τον οποιονδήποτε. Όταν κάποιος θέλει περισσότερα από όσα χρειάζεται, τότε δημιουργεί ανάγκες οι οποίες μένοντας ανεκπλήρωτες οδηγούν στη δυστυχία, τον πόνο. Οι ανάγκες όμως αυτές είναι για τον Επίκουρο πλασματικές, ενώ αυτά που ουσιαστικά χρειάζεται κάποιος είναι πολύ εύκολο και απλό να αποκτηθούν.

Η ηδονή και ο πόνος, τα δύο θεμελιώδη συναισθήματα, πάθη, που βιώνουν όλα τα έμψυχα όντα, το πρώτο οικείον προς την φύσην ενώ το δεύτερο αλλότριον προς την φύσην, μπορούν να προσδιορίσουν τι είναι καλό και τι κακό. Το μεν καλό εύκολα μπορεί να αποκτηθεί επειδή η ηδονή προϋποθέτει ένα σύνολο σαφώς προσδιορισμένων στόχων και ενεργειών. Την ηδονή ονομάζουμε αρχή και τέλος, αξία και σκοπό, της ευτυχισμένης ζωής γιατί αυτή γνωρίσαμε ως αγαθό, πρώτο και συγγενικό προς τη φύση μας και χάρη σε αυτή αποφασίζουμε για κάθε επιλογή και αποφυγή, αλλά και σε αυτήν οδηγούμαστε όταν κρίνουμε κάθε καλό με

κριτήριο αυτό το συναίσθημα⁷⁰ ενώ ο πόνος, εφόσον υπάρχει η κατάλληλη ψυχική και φιλοσοφική δύναμη και άσκηση, μπορεί να αντιμετωπισθεί.

Επομένως η τετραφάρμακος έχει προληπτικό χαρακτήρα, για την εξάλειψη του φόβου και της αγωνίας, που πηγάζουν από τις εσφαλμένες δοξασίες, σχετικά με τη φύση του θείου, του θανάτου, του καλού και του κακού. Η ηδονή είναι το μέγιστο καλό που πρέπει να επιδιώξει κανείς για την κατάκτηση της ευδαιμόνος ζωής και οι τέσσερις αρχές του φιλοσόφου αποβλέπουν στην προληπτική εξάλειψη των πηγών που συντελούν στη ψυχική οδύνη και αγωνία και καταλήγουν στον πόνο, ενώ παράλληλα θέτουν τις αρχές και τις βάσεις για την κατάκτηση της γαλήνιας ζωής.

12. Κατάταξη των ηδονών

Είναι γνωστό πως ο επικουρισμός συνδέεται στενά με τις ηδονές, χωρίς όμως να σχετίζεται άμεσα με τον ηδονισμό. Η ηδονή, αν και συνιστά καθαυτή αγαθό και η επιδίωξή της είναι φυσική κίνηση του ανθρώπινου οργανισμού, δεν είναι απόλυτος αυτοσκοπός. Συμβάλλει οπωσδήποτε και θετικότερα στην ευδαιμονία, αλλά δεν αποτελεί αποκλειστικό κριτήριο, καθώς τίθεται εντός ορίων, όπως άλλωστε συμβαίνει και στην περίπτωση του πόνου. Ο Επίκουρος υπογραμμίζει πως υπάρχουν ηδονές υπερβολικές και καταχρηστικές, που επιφέρουν οχλήσεις και αποτρέπουν από την ευτυχία. Κατά αναλογία, ενώ ο πόνος είναι δεινό, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα πως πρέπει πάντοτε να αποφεύγεται. Ο άνθρωπος οφείλει να προβαίνει συνεχώς σε συγκριτική μέτρηση και επισκόπηση των κατά περίσταση συμφερόντων και μη συμφερόντων. Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα για τον κάθε άνθρωπο είναι η αποβολή της ιδέας της ριψοκίνδυνης ευτυχίας και η διατήρηση της αισιοδοξίας και της αυτοκυριαρχίας του ακόμη και σε συνθήκες πόνου.

Όλοι οι άνθρωποι ανεξάρτητα από φυλετικά, κοινωνικά, πολιτικά κριτήρια και από μικρή ακόμα ηλικία, από τη φύση τους και χωρίς να δεχθούν την οποιαδήποτε διδασκαλία αποφεύγουν τον πόνο και στρέφονται προς την ηδονή. Αυτό μπορεί να παρατηρηθεί και στα

⁷⁰ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 129.

νεογέννητα παιδιά αλλά και στα ζώα. Ο άνθρωπος οδηγείται στην ηδονή και αποφεύγει το οτιδήποτε επιφέρει πόνο γιατί οι αισθήσεις είναι αυτές που κρίνουν τι είναι καλό και τι δεν είναι. «Αποδείξει δε χρήται του τέλους την ηδονήν τώ τα ζώα άμα τω γεννηθείναι τώ μεν ευχαρισθείσθαι τώ δε πόνω προσκρούειν φυσικώς και χωρίς λόγον.»⁷¹ Ο τρόπος με τον οποίο είμαστε φτιαγμένοι υποδεικνύει πως αναζητούμε αυτό που θα μας προκαλέσει ηδονή και αποστρεφόμεστε αυτό που μας προκαλεί τον πόνο. Κανένα ζωντανό πλάσμα του οποίου η φυσική κατάσταση είναι ακμαία δεν μπορεί να έχει άλλους σκοπούς. Υπάρχει όμως χώρος για «πρέπει» στο σύστημα του, γιατί οι πηγές της ηδονής και η ίδια η ηδονή δεν είναι ένα και το αυτό. Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να επιδιώκουμε ότι μας προκαλεί την μεγαλύτερη ηδονή. Βέβαια «πρέπει» δε σημαίνει εδώ αυτό που είμαστε υποχρεωμένοι από κάποιον καθαρά ηθικό νόμο. Σημαίνει αυτό που χρειάζεται να γίνει, αν θέλουμε να φτάσουμε με επιτυχία στο σκοπό μας, την ευδαιμονία ή την υπέρτατη ηδονή⁷².

Επομένως, η ηδονή στον άνθρωπο είναι συγγενική και σύμφυτη με την ανθρώπινη φύση και ο φιλόσοφος την αποκαλεί *οικείον* ενώ τον πόνο *αλλότριον*⁷³. Ο άνθρωπος ως αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης, έρχεται σε επαφή με τον κόσμο μέσα από τις αισθήσεις του. Αυτές είναι που τον οδηγούν στις επιλογές του και ικανοποιούν τις ανάγκες του παρέχοντας την αίσθηση της ευαρέσκειας ή της δυσαρέσκειας. Η ηδονή και ο πόνος είναι κανονιστικές της λειτουργίας του οργανισμού του κάθε ανθρώπου ενώ η ευαρέσκεια είναι ο δείκτης και ο οδηγός των κινήσεων. Η ηδονή είναι ο σκοπός της γαλήνιας και της ευτυχισμένης ζωής και το πρώτο αγαθό που γεννιέται στους ανθρώπους.

Ο Επίκουρος προσπαθεί να ιεραρχήσει τις απολαύσεις των αγαθών της ζωής και να βάλει μια τάξη προκειμένου να εξασφαλιστεί η σωματική υγεία και η ψυχική αταραξία. Είναι απαραίτητο να αναλογιστεί ο καθένας τις ανάγκες του και ταυτόχρονα να αποκλείσει όλες τις ψευδοανάγκες, οι οποίες επιβάλλονται κυρίως από το κοινωνικό του περιβάλλον του, ώστε να βαδίσει ανεμπόδιστα προς το σκοπό του. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο πρώτα πρέπει να γίνει μια διάκριση μεταξύ επιθυμιών και με βάση αυτή, να αποφασίσουμε την επιλογή ή την αποφυγή τους, ανάλογα με το πόσο συμβάλλουν στο να φτάσουμε στη μακάρια ζωή. Έτσι εισάγει διακρίσεις ανάμεσα στις επιθυμίες καταρτίζοντας μια ιεραρχία επιθυμιών και προχωράει σε μια

⁷¹ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκέα. 137.

⁷² A.A. Long, οπ. π., σ. 111.

⁷³ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ. π., σ. 234.

τριπλή κατάταξη, σε τρεις μεγάλες κατηγορίες. Η διάκριση αυτή είναι εξαιρετικά σπουδαία διότι επιτρέπει να προσδιοριστεί η έννοια και η έκταση του νατουραλισμού του⁷⁴.

Η πρώτη και η πιο σημαντική είναι οι *φυσικές και αναγκαίες επιθυμίες*. Φυσικές θεωρούνται όλες οι ανάγκες οι οποίες εξασφαλίζουν την επιβίωση του ανθρώπου και η ικανοποίησή τους είναι αναγκαία. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται η διατροφή, η στέγη, η υγεία, η συντροφιά αλλά και η αίσθηση ασφάλειας. Αυτές όταν δεν ικανοποιούνται επιφέρουν πόνο, ενώ σε ακραία περίπτωση ακόμη και θάνατο. Επίσης, η μη εκπλήρωσή τους καθιστά αδύνατη την επίτευξη του τελικού σκοπού της ευδαιμονίας, ενώ ένα ακόμα σημαντικό χαρακτηριστικό τους είναι ότι η ικανοποίησή τους δεν είναι δύσκολη. Από τη στιγμή που οι φυσικές ανάγκες αυτές έχουν ικανοποιηθεί, ο άνθρωπος νοιώθει ένα αίσθημα ικανοποίησης που διαρκεί μέχρι την επόμενη εμπειρία δυσφορίας και πόνου, που θα οφείλεται στην απουσία ή έλλειψη των φυσικών αντικειμένων της επιθυμίας. Στην κατηγορία αυτή συναντάμε ένα είδος επικούρειου ασκητισμού. Αυτός που ζει σύμφωνα με τη φύση είναι πάντα πλούσιος και διάγει μια ευδαίμονα ζωή ενώ αντίθετα, εκείνος που ζει με τη δική του γνώμη και με τις ατομικές υποδείξεις είναι πάντα φτωχός.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι *μη αναγκαίες φυσικές επιθυμίες*. Αυτές και να εκπληρωθούν δεν φέρνουν παραπάνω ευχαρίστηση, ούτε προκαλεί πόνο η μη πραγματοποίησή τους ενώ δημιουργούνται από την τάση του ανθρώπου για ποικιλία. Είναι φυσική ανάγκη να ικανοποιηθεί το αίσθημα της πείνας και της δίψας αλλά δεν είναι αναγκαίο να αποζητάει κανείς μια εκλεπτυσμένη τροφή, ούτε σπάνια και ακριβά ποτά. Είναι έργο της φρόνησης να κατασιγάσει τις επιθυμίες αυτές⁷⁵. Ο άνθρωπος που είναι εξοπλισμένος με φρόνηση μπορεί να βάλει σε τάξη τις πράξεις του, τις επιλογές του και τις αποφυγές του κατά τρόπο ώστε να αποκτήσει την ηδονή στο βέλτιστο βαθμό. Απαραίτητη για αυτό είναι η φυσική ισορροπία που μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη συνειδητή και πειθαρχημένη αυτοσυγκράτηση με βάση τη σαφή αντίληψη των ορίων της επιθυμίας και της ηδονής.

Οι παραπάνω δύο κατηγορίες είναι φυσικές επιθυμίες. Η τρίτη κατηγορία με τις *μη φυσικές και τις μη αναγκαίες επιθυμίες* είναι η κατηγορία που πρέπει απορρίπτεται και να αποφεύγεται χωρίς εξαίρεση, διότι η εκπλήρωσή τους είναι δύσκολη, δεν έχουν διάρκεια και είναι πηγή πόνου, ταραχής και συνήθως οδηγούν στη δυστυχία. Οι μη φυσικές επιθυμίες είναι

⁷⁴ Jean Brun, οπ.π., σ. 86.

⁷⁵ Jean Brun, οπ.π., σ. 87.

πρωτίστως μάταιες γιατί δεν υπάρχει όριο την εκπλήρωσή τους, το βάθος τους είναι αχανές και τελικά καταλήγουν να είναι επιφανειακές ενώ δεν εναρμονίζονται πλήρως με την φύση. Για αυτό το λόγο ακριβώς είναι και η πηγή κάθε δυστυχίας. Δημιουργούνται από μια κούφια αντίληψη, «*παρά κενήν δόξαν*»⁷⁶. Δε συμβαδίζει με τη φύση και ούτε είναι αναγκαίο το να ζει κανείς μέσα στην πολυτέλεια ή να επιθυμεί όλα τα αγαθά του κόσμου. Από την άλλη, η λιτότητα για τον Επίκουρο έχει και αυτή τα όριά της. Όποιος το παραβλέπει αυτό παθαίνει κάτι αντίστοιχο με εκείνον που δεν βάζει φραγμό στις επιθυμίες του. Οι πολυτέλειες στην ζωή δεν είναι απαραίτητα κάτι το οποίο θα πρέπει απαραίτητα να το αποφεύγουμε, αλλά να το απολαμβάνουμε και να το καλοδεχόμαστε όταν αυτό μας προκύπτει. Η πολυτέλεια γίνεται πηγή απογοήτευσης και προκαλεί πόνο όταν την κάνουμε στην ζωή μας αναγκαία, ως αυτοσκοπός χωρίς τον οποίο δεν μπορούμε να ζήσουμε.

Ο ενάρετος άνθρωπος ζώντας σε συμφωνία με τη φύση κατέχει την αυτάρκεια και τη φρόνηση να προοδεύσει και να φτάσει στην επιτυχία του. Η αυτάρκεια είναι η ικανότητα να επαρκεί κανείς στον εαυτό του και να μη στηρίζεται στους θεούς και στους άλλους ανθρώπους για να βρει την ευτυχία. Με την προϋπόθεση αυτή θα ζει ως θεός ανάμεσα στους ανθρώπους γιατί αυτός που ζει μέσα στα αγαθά που δεν προκαλούν όλεθρο, δεν μοιάζει με θνητό πλάσμα⁷⁷. Αφού το έχει επιτύχει αυτό ο ενάρετος άνθρωπος, εξαγιασμένος από τις δεισιδαιμονίες και απαλλαγμένος από τις μάταιες και παραπλανητικές επιθυμίες, είναι σε θέση να απολαύσει την αταραξία, ζώντας και καθοδηγούμενος από την λογική και πάντα σε συμφωνία με τη φύση. Ο Επίκουρος παρουσιάζει την ηδονή να ταυτίζεται με την ευδαιμονία και από μέσο γίνεται αρχή και τελικός σκοπός. Προσπάθησε να δείξει στους ανθρώπους πως είναι ικανοί να γίνουν κύριοι της μοίρας τους⁷⁸.

⁷⁶ Jean Brun, *οπ.π.*, σ. 87.

⁷⁷ Jean Brun, *οπ. π.*, σσ. 88-89.

⁷⁸ Jean Brun, *οπ. π.*, σ. 96.

13. Φρόνηση, εγκράτεια, ανδρεία, δικαιοσύνη

Αφού λοιπόν η ηδονή είναι το μόνο υπέρτατο αγαθό, οι τέσσερις παραδοσιακές αρχές της ελληνικής φιλοσοφίας, η φρόνηση, η εγκράτεια, η ανδρεία και η δικαιοσύνη είναι δυνατό να έχουν αξία μόνο εάν αποτελούν στοιχεία της ηδονής ή αποτελούν μέσα για την επίτευξή της⁷⁹. Για τον Επίκουρο, οι αρετές αυτές δεν μπορούν να σταθούν μόνες τους ως έννοιες και δεν αποκτούν νόημα χωριστά αλλά λαμβάνουν το νόημα τους από την ηδονή η οποία δημιουργείται και ολοκληρώνεται μέσα στον άνθρωπο.

Η πιο σπουδαία και η θεμελιακή αρετή ορίζεται από τον φιλόσοφο η φρόνηση. Το να ζει κανείς σοφά, σύμφωνα με τα επικούρεια πρότυπα, σημαίνει να ζει έχοντας επίγνωση και σωστή αντίληψη της πραγματικότητας και της καθημερινής ύπαρξης. Αυτή η γνώση είναι που θα επιτρέψει στον καθένα να ανακαλύψει τους περιορισμούς της φύσης αλλά και του εαυτού του και έτσι να ορίσει το σωστό πλαίσιο για τη σοφή λήψη αποφάσεων δηλαδή για τη διαδικασία μετατροπής της διορατικότητας σε προνοητικότητα⁸⁰. Είναι απαραίτητη γιατί μας απαλλάσσει από τους φόβους και τις ορμές μας, ξεριζώνει όλα τα λάθη και τις προκαταλήψεις και μας υπηρετεί σαν αλάνθαστος οδηγός για την επίτευξη της ηδονής. Η φρόνηση είναι πολυτιμότερη ακόμα και από την φιλοσοφία γιατί από αυτήν απορρέουν όλες οι άλλες αρετές⁸¹. Η σύνεση, η καλή κρίση, ή ο πρακτικός συλλογισμός που οι σπουδαστές του Κήπου χρησιμοποιούσαν την πνευματική σωτηρία για να επιτύχουν αποτέλεσε την απόδειξη ότι για τον Επίκουρο ο ηδονισμός του ήταν μία φιλοσοφία του οφέλους προς την κοινωνία, καθώς επίσης και στο άτομο.

Ως η δεύτερη κυριότερη αρετή ορίζεται η εγκράτεια, η εξουσία της φρόνησης πάνω στα πάθη μας. Αν δεν την έχουμε κατακτήσει τότε όλα τα παραπάνω θα παραμείνουν ένα κενό γράμμα γιατί δεν αρκεί απλώς να κρίνουμε τι είναι ορθό και ενάρετο, χρειάζεται και να εμμείνουμε στην κρίση μας. Σημαίνει την τακτική αυτοκριτική και τον έλεγχο των πράξεών μας για την επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων. Η εγκράτεια εξουσιάζει τη φρόνηση μας πάνω στα πάθη και είναι ένας τρόπος να επιτύχουμε την μεγαλύτερη ηδονή, αφού συμβάλλει

⁷⁹ A.A. Long, *οπ. π.*, σ. 118.

⁸⁰ Eric Anderson, *οπ. π.*, σ. 50.

⁸¹ Διογένης Λαέρτιος X, 131-132.

στην αποφυγή των ηδονών που προκαλούν μεγαλύτερο πόνο⁸². Θέτει την ανθρώπινη δράση υπό τον έλεγχο της νόησης, και επιτρέπει την απόλαυση των ηδονών με μέτρο, ώστε να μη γεννάται καμία οδύνη από αυτές. Με τον τρόπο αυτό η εγκράτεια δεν είναι επιθυμητή αλλά την αποδεχόμαστε γιατί προσφέρει ψυχική ηρεμία, «μας φέρνει γαλήνη στο νου»⁸³ και μας παρέχει με ένα αίσθημα αρμονίας. Το θάρρος είναι επιθυμητό όχι γιατί αποκηρύσσει τις ηδονές αλλά γιατί τελικά εξασφαλίζει μεγαλύτερες ηδονές.

Τρίτη θεμελιώδης αρετή είναι η ανδρεία, το θάρρος που οφείλουμε να επιδείξουμε. Είναι η ευπρεπής συμπεριφορά που οφείλουμε να έχουμε για να αντιμετωπίσουμε τις δυσκολίες κάθε φορά που ο δρόμος για την ευδαιμονία είναι γεμάτος εμπόδια. Η ανδρεία είναι αντοχή. Το θάρρος που επιδεικνύουμε επιπλέον προάγει την απόδοση σεβασμού προς τους άλλους γύρω μας στο βαθμό που έχουμε και εμείς την απαίτηση να μας σέβονται και μας απομακρύνει από την αδικία. Επίσης βοηθάει στην αναγνώριση των λαθών μας στην πορεία για την ευδαίμονα ζωή και συμβάλει στην επανόρθωση των σφαλμάτων μας σπλίζοντας μας με εφόδια να μην επιδοθούμε σε μανιώδεις και εσφαλμένες επιχειρήσεις συγκάλυψης τους. Η ατολμία και η δειλία δεν ωφελούν σε καμία περίπτωση γιατί μας παραστρατούν από το σκοπό μας και γιατί δημιουργούν τις συνθήκες για τη γέννηση του πόνου σε αντίθεση με την ανδρεία που μας ωθεί στην ηθική πορεία. Ανδρεία σημαίνει να ζει και να δρα ο πολίτης εναρμονισμένος με τη σοφία που του διδάσκει η φύση, αντί να την αγηφά και να την παρακάμπτει.

Ως τέταρτη αρετή, ο φιλόσοφος αναγνωρίζει τη δικαιοσύνη η οποία θεωρείται υποχρεωτικό και επιβεβλημένο μέσο για τη διασφάλιση της ευτυχίας και όχι ένα απόλυτο αγαθό. Η υποχρέωση αυτή είναι προϊόν κοινωνικής σύμβασης καθώς η δικαιοσύνη είναι θεμελιωμένη πάνω στην υπόσχεση να μη βλάπτουμε και να μην αδικούμε τους συνανθρώπους μας αλλά και να μην αφήνουμε ατιμώρητες τις άδικες ενέργειες. Ο μέγιστος καρπός της δημοκρατίας είναι η ψυχική ηρεμία⁸⁴. Δικαιοσύνη αυτή καθεαυτή δεν υπήρξε ποτέ. Ήταν πάντα μια συνθήκη που κατά τόπους γεννιόταν μέσα από αμοιβαίες συναναστροφές των ανθρώπων και απέβλεπε στο να μην βλάπτουν και να μην βλάπτονται μεταξύ τους⁸⁵. Η δικαιοσύνη νοείται ως μία συνθήκη

⁸² Eric Anderson, *οπ. π.*, σ. 52.

⁸³ A.A. Long, *οπ. π.*, σ. 119.

⁸⁴ Eric Anderson, *οπ. π.*, σ. 55.

⁸⁵ D.S. Hutchinson, *Επίκουρος Κείμενα – Πηγές της Επικούρειας Φιλοσοφίας και τέχνης του Ζην*, Επιμέλεια Γιάννης Αβραμίδης, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2000, σ. 219.

μεταξύ των ανθρώπων, που στοχεύει στην αποφυγή της αδικίας και την εξαρτά από τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις. Όταν το άτομο ζει σε συνθήκες έννομης τάξης, είναι απαλλαγμένο από το φόβο της ανησυχίας, μήπως αδικηθεί, κι αν αδικηθεί γνωρίζει ότι θα προσφύγει στη δικαιοσύνη. Από την άλλη, όταν επιδεικνύει παραβατική συμπεριφορά, καταπατώντας το κοινωνικό συμβόλαιο, καταπονείται από το φόβο μήπως αποκαλυφθεί και υποστεί τη συνέπεια των πράξεων του. «Ο δίκαιος είναι ο πιο ατάραχος άνθρωπος, ενώ ο άδικος ζει γεμάτος ταραχή»⁸⁶. Ο φιλόσοφος συνιστά συμμόρφωση με τους νόμους όσο αυτοί είναι δίκαιοι, στο βαθμό που οι θυσίες είναι ασήμαντες και δεν αναγκάζουν τον άνθρωπο να παραβιάζει τις αρχές του.

Συμπερασματικά, ο άνθρωπος για να επιτύχει να ζήσει μια ηδονική ζωή πρέπει να ακολουθήσει συνειδητά και πιστά ορισμένους κανόνες. Οι αρετές ως μέσο προς τον τελικό σκοπό είναι απαραίτητες και επιθυμητές, στο βαθμό που συμβάλλουν στην ψυχική ηρεμία και οδηγούν στο ιδεώδες της ευδαιμονίας. Ο συνετός και σοφός βίος παρέχει στη ζωή ικανοποίηση και πληρότητα ενώ θέτει τις βάσεις για την ευδαιμονία. Η εγκράτεια και η ανδρεία εμψυχώνει τη ζωή με αίσθημα ελευθερίας και αξιοπρέπειας ενώ τέλος η δικαιοσύνη δημιουργεί ένα κλίμα ασφάλειας και ομαλής κοινωνικής συμβίωσης. Μόνο με την άσκηση των αρετών μπορεί και είναι εφικτό, τονίζει ο Επίκουρος, να φτάσει ο άνθρωπος στη μακάρια ζωή.

⁸⁶ Κύρια Δόξαι 17.

14. Κυρηναϊκή σχολή - Επίκουρος

Ο Επίκουρος δεν υπήρξε ο πρώτος Έλληνας που διατύπωσε απόψεις και μίλησε για την ηδονή. Πριν από αυτόν ο Αρίστιππος, ο κύριος εκφραστής και ιδρυτής της Κυρηναϊκής σχολής, δεχόταν ως κύρια αρχή της φιλοσοφίας την ηδονή ενώ και η ηθική του χαρακτηριζόταν ηδονιστική. Ο Αρίστιππος δίδασκε ότι οι αισθήσεις μας πληροφορούν για τα δικά μας αισθήματα και όχι για τα αισθήματα των άλλων, ούτε και για την ουσία των όντων⁸⁷. Οι θεωρίες του συμφωνούν πιο πολύ με τις θεωρίες των Σοφιστών.

Η ηδονή έλεγε είναι το μεγαλύτερο αγαθό και παράλληλα αποτελεί σκοπό ζωής⁸⁸. Το σώμα του ανθρώπου, δίδασκε ο Αρίστιππος, είναι με τέτοιο τρόπο πλασμένο, ώστε από μόνο του να επιθυμεί τις απολαύσεις και την ευχαρίστηση. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος νιώθει ηδονή φέροντας στη μνήμη του απολαύσεις που ανήκουν στο παρελθόν, χωρίς να προσβλέπει στο μέλλον⁸⁹. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί να είναι πάντα ευτυχισμένος, γιατί στη διάθεσή του έχει μόνο το παρόν. Το μέλλον είναι αβέβαιο, το παρελθόν προγενέστερο οπότε επιδίδονται στην απόλαυση της στιγμής. Για να επιτευχθεί η ηδονή απαιτείται η φρόνηση, άρα απαιτείται κάποιο μέτρο στην ευχαρίστηση, ένα είδος μετρητικής τέχνης των αγαθών της ζωής. Είναι απαραίτητη δηλαδή η κρίση, αλλά η κρίση καλλιεργείται με τη φρόνηση, την παιδεία και τη γνώση. Οι απαλές κινήσεις επιφέρουν το αίσθημα της ηδονής, ενώ οι σκληρές και απότομες το αίσθημα του πόνου. Άμα η κίνηση είναι πάρα πολύ αδύναμη, τότε ο άνθρωπος δε νιώθει ούτε πόνο, ούτε λύπη. Ως πηγή της γνώσης ο Αρίστιππος θεωρούσε το πάθος, το αίσθημα της ηδονής και του πόνου. Για τον ίδιο και τη σχολή του, η ηδονή είναι ο σκοπός κάθε δραστηριότητας και το αντικείμενο κάθε επιλογής, πράγμα που το καταδεικνύει η ενστικτώδης και χωρίς μάθηση επιλογή της από τους ανθρώπους.

Η Κυρηναϊκή σχολή δεν θεωρούσε την ηδονή απλή ηρεμία, αταραξία της ψυχής, αλλά ενέργεια και κίνηση, γιατί η Κυρηναϊκή ηδονή βασιζόταν κύρια στις σωματικές ηδονές, οι οποίες είναι και ισχυρότερες. Παράλληλα, όπως οι σωματικές απολαύσεις είναι πιο δυνατές, έτσι και οι σωματικοί πόνοι είναι σφοδρότεροι των ψυχικών γιατί οι υπαίτιοι τιμωρούνται σωματικά.

⁸⁷ Τσέλλερ – Νέστλε, Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας, μτφρ. Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αθήνα: Εστία, 1990, σσ. 141 - 142.

⁸⁸ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, οπ. π., σσ. 255-256.

⁸⁹ Γιάννης Κορδάτος, Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας, Αθήνα, Μπουκουμάνη, 1972, σ. 279.

Σίγουρα, όμως, υπήρχαν και οι ηδονές της ψυχής που προέρχονταν από ψυχικές καταστάσεις⁹⁰. Για τους Κυρηναϊκούς, οι «καταστηματικές» ηδονές δεν είναι καθόλου ηδονές. Αυτές οι αποκαλούμενες ηδονές, ισχυρίζονται ότι είναι οι εμπειρίες ενός νεκρού σώματος⁹¹. Ήθελαν να χαίρονται οι άνθρωποι τη ζωή τους, χωρίς όμως να οδηγούνται στην ακολασία, αλλά να υπάρχει πάντα ένα μέτρο⁹². Όλες οι ηδονές είναι καλές αλλά οι σωματικές είναι προτιμότερες από τις ψυχικές. Η ευδαιμονία πηγάζει και ορίζεται από τις σωματικές απολαύσεις και όσο πιο πλήρεις και πολλές είναι τόσο πιο κοντά στην ευδαιμονία ερχόμαστε. Ο σοφός και συνετός άνθρωπος έχει την ικανότητα να βρίσκει τις πιο γεμάτες ηδονές και να επιζητά ταυτόχρονα τις πιο ισχυρές.

Ο Αρίστιππος με τη σχολή του και ο Επίκουρος αποδέχονται ότι η ηδονή είναι το μόνο πραγματικό αγαθό που μπορεί να έχει ο άνθρωπος, γιατί αυτή ταυτίζεται άμεσα και άρρηκτα με την ευδαιμονία. Η ευδαιμονία, κατά τους Κυρηναϊκούς, όμως πηγάζει από τη σωματική ηδονή. Ο σοφός άνθρωπος διαθέτει τη γνώση και αποκτά τις ικανότητες να ευρίσκει τις πιο πλήρεις ηδονές και να αναζητά πάντα τις πιο δυνατές. Ενώ οι Επικούρειοι βλέπουν την ηδονή λιγότερο στη θετική μορφή της ευχαρίστησης και περισσότερο στην αρνητική μορφή, την αποφυγή δηλαδή του πόνου. Ο Επίκουρος ισχυριζόταν πως η εξάλειψη κάθε πόνου προσδιορίζει το μέγεθος της ηδονής, *«Όριο του μεγέθους των ηδονών είναι η εξάλειψη κάθε πόνου. Όπου είναι παρούσα η ηδονή και για όσο διάστημα είναι παρούσα, δεν υπάρχει τίποτε που να προξενεί πόνο ή λύπη ή και τα δύο μαζί»*⁹³. Αρίστιππος και Επίκουρος συμφωνούσαν πως η ηδονή σχετίζεται και προϋποθέτει τη φρόνηση γιατί αυτή έθετε τα όρια και αποτελούσε το μέτρο στις ανθρώπινες επιθυμίες.

Βασική διαφορά όμως μεταξύ των δύο αποτελεί το γεγονός πως ο Επίκουρος θεωρούσε τις ηδονές του μυαλού μεγαλύτερες και σπουδαιότερες από αυτές του σώματος. Σαφέστατα αναγνωρίζει και τις δυο ηδονές και υπογραμμίζει και υπερασπίζεται τη σωματική ηδονή μόνο όταν δε θίγει και δε διαταράσσει την αταραξία του ανθρώπου. Φυσικά, η αφετηρία για τους Επικούρειους είναι η ηδονή αλλά μόνο όταν δεν υποστέλλει τη γαλήνη, την αταραξία που οδηγεί στην ευδαίμονα ζωή. Επίσης, ο Επίκουρος δίδασκε πως οι πόνοι της ψυχής είναι χειρότεροι από αυτούς του σώματος γιατί το σώμα όπως λέει υποφέρει σίγουρα μονάχα στο παρόν, ενώ η ψυχή στο παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον. Ακόμα, οι ευχαριστήσεις της ψυχής είναι μεγαλύτερες

⁹⁰ A.A. Long, *οπ. π.*, σσ. 108-109.

⁹¹ John M. Rist, *οπ. π.*, σ. 103.

⁹² Διογένης Λαέρτιος X, 136-137.

⁹³ Κύρια Δόξαι 3.

από αυτές του σώματος. Για να αποδείξει ότι ο σκοπός της ζωής είναι η ευχαρίστηση, χρησιμοποιεί το γεγονός ότι όλες οι ζωντανές υπάρξεις, μόλις γεννηθούν, αρέσκονται σε αυτήν, ενώ εχθρεύονται τον πόνο από φυσική παρόρμηση και όχι από λογική κρίση. Οι Επικούρειοι πίστευαν ότι ο ψυχικός πόνος ήταν αυτός που καταρράκωνε τον άνθρωπο, γιατί είχε μεγάλη διάρκεια, είχε το χθες με τη μορφή της ανάμνησης, το τώρα με την έννοια του βιώματος και το μέλλον με την έννοια της προσμονής. Ενώ, αντίθετα οι Κυρηναϊκοί πίστευαν ότι οι σωματικοί πόνοι είναι οι πιο επώδυνοι, και πρέπει οι άνθρωποι να προσπαθούν να τους αποφύγουν.

Το κριτήριο επιλογής ανάμεσα στα διάφορα είδη ηδονών, κατά τον Επίκουρο, δεν είναι, όπως ισχυρίστηκε ο Αρίστιππος, ποσοτικό, η ένταση τους, αλλά ποιοτικό. Οι ηδονές ιεραρχούνται από την φύση τους σε καλύτερες και σε χειρότερες και πρέπει, αναλόγως, να προτιμούνται ή να απορρίπτονται. Έτσι, ο Επίκουρος διακρίνει τις «καταστηματικές» από τις «εν κινήσει» ηδονές, θεωρώντας τις πρώτες ανώτερες από τις δεύτερες. Οι «εν κινήσει» ηδονές είναι ενεργές, δυναμικές ηδονές, υπό την έννοια ότι με την κάρπωση κάθε μιας από τις ηδονές αυτές, ο άνθρωπος πληροί μια επιθυμία του που όσο δεν ικανοποιείται, αυτός ένιωθε δυσφορία και πόνο. Η ικανοποίηση της πείνας, λόγου χάρη, όσο χρονικό διάστημα συντελείται, είναι μια «εν κινήσει» ηδονή. Η κατάσταση της ηρεμίας όμως που απολαμβάνει ο άνθρωπος μετά εφόσον ικανοποιηθεί πλήρως η πείνα του αποτελεί άλλου είδους ηδονή. Πρόκειται για μια στατική, παθητική μορφή ηδονής. Ο Επίκουρος θεώρησε τις «καταστηματικές» ανώτερες από τις «εν κινήσει» ηδονές, επειδή οι «καταστηματικές» ηδονές μόνο μπορούν να εξασφαλίσουν στον άνθρωπο την γαλήνη, την ηρεμία, την αταραξία.

Τέλος, και οι δυο φιλόσοφοι συμφωνούσαν πως ο άνθρωπος οφείλει να μην ασχολείται και καταπιάνεται με τα πολιτικά και κοινωνικά συμβάντα γιατί έτσι χάνει την ελευθερία του και γίνεται υποχείριο τους διεφθαρμένης δημόσιας ζωής. Η κοινωνία και η κοινωνική ζωή είχαν χάσει τους πραγματικές τους αξίες.

15. Ηδονή και ευδαιμονία σε Πλάτωνα, Αριστοτέλη και Επίκουρο

Η ηδονή και η επίτευξη της ευδαιμονίας δεν απασχόλησε μόνο τον Επίκουρο αλλά ήταν ένα ζήτημα με το οποίο ασχολήθηκε εκτεταμένα πολλοί φιλόσοφοι ανάμεσα τους και ο Πλάτωνας με τον Αριστοτέλη καθώς κύριο μέλημα της ηθικής φιλοσοφίας των αρχαίων Ελλήνων ήταν η διασφάλιση της ευτυχισμένης ζωής. Ως ηδονή ορίζεται ότι προκαλεί ευχαρίστηση και απόλαυση στον άνθρωπο. Αντιθέτως ότι προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα, ορίζεται ως πόνος. Η ηδονή ανήκει στα πάθη και ο πόνος στα συναισθήματα. Ο Πλάτωνας συγκαταλέγεται στους ηθικούς ρεαλιστές, τάση αυστηρά αντί-ηδονιστική και ασκητική, αφού απορρίπτει όλα τα πάθη και τα θεωρεί επικίνδυνα για τον ηθικό ανθρώπινο βίο. Οι ηθικοί ρεαλιστές δέχονται τον απόλυτο και αντικειμενικό χαρακτήρα των ηθικών αξιών, πιστεύουν σε έναν απόλυτο κόσμο θεμελιωμένο πάνω σε θεϊκά πρότυπα και πρεσβεύουν την καταστολή της ηδονής και των παθών, με την υποστήριξη του ηθικού βίου από τον ορθό λόγο και την αρετή. Ο Επίκουρος ανήκει στους ηδονιστές, τάση που αναγνωρίζει τη σημασία των παθών στη ζωή του ανθρώπου και θεμελιώνει τον ηθικό βίο πάνω στην ηδονή. Ο Αριστοτέλης τέλος και η Περιπατητική Σχολή, είναι περισσότερο μετριοπαθείς στο θέμα της ηδονής. Στην εξέταση της ηδονής θα βρούμε τον Επίκουρο να χρησιμοποιεί και Πλατωνικές και Αριστοτελικές ιδέες, ενώ καταλήγει σε μια θέση που δεν είναι φανερά ούτε αριστοτελική, ούτε πλατωνική⁹⁴.

Η θεωρία του Πλάτωνα για τις ηδονές έχει μακρινή προέλευση. Οι πρώτες καταβολές της εμφανίζονται στον «Πρωταγόρα» και στο «Γοργία», αναπτύσσονται επιφανειακά στην «Πολιτεία» και πιο ολοκληρωμένα στο «Φίληβο». Ο Πλάτωνας, στη διάρκεια της ζωής του εκφράζει δύο διαφορετικές απόψεις στο θέμα της ηδονής. Αρχικά, επηρεασμένος από τον πουριτανισμό και τον ασκητισμό των Πυθαγορείων χαρακτηρίζεται από αυστηρά αντι-ηδονιστική τάση. Σε αυτή τη φάση, η ηδονή δεν έχει καμία ηθική αξία και καταδικάζει όλες τις σωματικές και υλικές απολαύσεις. Στο διάλογό όμως «Φίληβος», ο οποίος άλλωστε φέρει και την επωνυμία «Περί ηδονής», δηλαδή είναι ο κατεξοχήν διάλογος όπου συναντάται και πραγματεύεται αυτή η έννοια, ανήκει στην ύστερη και ώριμη πλατωνική περίοδο και αναθεωρεί τις αρχικές του απόψεις διατηρώντας πιο διαλλακτική και συμβιβαστική στάση απέναντι στο

⁹⁴ John M. Rist, *οπ. π.*, σ. 101.

θέμα της ηδονής. Στο «Φίληβο» εμφανίζονται δύο αντίπαλες θέσεις για το τι είναι «καλό» για τον άνθρωπο. Ο Φίληβος από τη μια μεριά υποστηρίζει ότι το «καλό» είναι η ηδονή, και η κάθε ευχαρίστηση που απορρέει από ένα ηδονικό συναίσθημα. Από την άλλη μεριά ο Σωκράτης ισχυρίζεται ότι το «καλό» και το ωφέλιμο για τον άνθρωπο είναι η φρόνηση, η νόηση και ο διαλογισμός. Ο Πλάτωνας στη συνέχεια, υποστηρίζει ότι ηδονή αισθανόμαστε όταν η φυσική κατάσταση φτάνει στην πληρότητά της. Η ηδονή και ο πόνος στον Πλάτωνα είναι κινήσεις και διεργασίες των ατόμων μέσα στο σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι η διαταραχή της οργανικής ισορροπίας είναι επώδυνη και η αποκατάστασή της ηδονική. Πρέπει όμως να θεωρήσουμε ότι υπάρχει και μια τρίτη κατάσταση, στην οποία το σώμα δεν υφίσταται ούτε τη μία ούτε την άλλη διεργασία. Η ενδιάμεση αυτή κατάσταση δεν είναι ούτε επώδυνη ούτε ηδονική αλλά ανώδυνη καθώς οι διεργασίες των σωματικών στοιχείων δεν προκαλούν ούτε ηδονή ούτε πόνο και επομένως αυτός ο τρόπος ζωής δεν μπορεί να θεωρηθεί ευχάριστος ή δυσάρεστος.

Ο Πλάτωνας αναγνωρίζει δύο κατηγορίες ηδονών. Οι ηδονές μεικτού τύπου, τις οποίες απαρτίζουν οι σωματικές και ψυχικές και αυτές που είναι κατά το ήμισυ σωματικές και ψυχικές, εμπεριέχουν κάποιο στοιχείο πόνου ή την ύπαρξη κάποιου επώδυνου παράγοντα και χαρακτηρίζονται από βία ή έλλειψη μέτρου. Τέτοιες θεωρεί τις ηδονές που απορρέουν από την ικανοποίηση της πείνας, της δίψας και οποιασδήποτε άλλης σωματικής ανάγκης του ανθρώπου. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι αμιγείς, οι καθαρές ηδονές. Αυτές είναι αληθινές και δεν αναμειγνύονται καθόλου με πόνο και λύπη και τις περιγράφει ως *«αυτές που σχετίζονται με τα χρώματα και α σχήματα, που θεωρούνται όμορφα και, που προέρχονται από οσμές, ήχους και από όσα, ενώ δεν αισθανόμαστε την έλλειψή τους και δε λυπούμαστε για αυτή, η πλήρωση με αυτά είναι αντιληπτή από τις αισθήσεις και ευχάριστη, απαλλαγμένη από λύπη⁹⁵»*. Οι αμιγείς ηδονές είναι αληθινές και γνήσιες ενώ οι μεικτές ηδονές είναι ψευδείς και απατηλές.

Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με την ηθική σε τρία τουλάχιστον έργα του, τα «Ηθικά Νικομάχεια», τα «Ηθικά Ευδήμια» και τα «Ηθικά Μεγάλα». Δεν τον ενδιέφερε η θεωρία καθαυτή, η αναποτελεσματική γνώση για την ίδια τη γνώση, αλλά πίστευε ότι εμβαθύνει για να βοηθήσει τον εαυτό του και τους άλλους να γίνουν άνθρωποι καλύτεροι, να κατακτήσουν το Αγαθό. Όπως και οι περισσότεροι αρχαίοι Έλληνες, έτσι και ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η βασική επιδίωξη του κάθε ανθρώπου είναι η ευδαιμονία. Ο φιλόσοφος προσδιορίζει τον άνθρωπο ως πολιτικό και κοινωνικό ον. Αυτός ο ορισμός φανερώνει την έμφυτη τάση, που έχει

⁹⁵ Πλάτων, Φίληβος ή περί Ηδονής, 51β.

ο άνθρωπος, να θέλει να είναι μέρος μιας πολιτικής κοινωνίας και να μην είναι μόνος του. Έτσι η ευτυχία κρίνεται και στις σχέσεις του ανθρώπου με τους άλλους ανθρώπους και τα πράγματα, με το περιβάλλον και τον εαυτό του. Για το λόγο αυτό η ανθρώπινη ευτυχία επιτυγχάνεται πιο εύκολα μέσα σε οργανωμένες κοινωνικές δομές, την οικογένεια και την κοινότητα. Στα «Ηθικά Νικομάχεια» αναγνωρίζεται ότι οι πολλοί άνθρωποι θεωρούν την ηδονή ως ευδαιμονία και για τον λόγο αυτό διάγουν «βίον απολαυστικών». Ακόμα και η συνήθης αντίληψη του όρου ηδονή περιορίζεται στις σωματικές ηδονές, διότι όλοι ασχολούνται με αυτές και τις επιδιώκουν. Αλλά ο φιλόσοφος, αν και αναγνωρίζει την λαϊκή αντίληψη περί ηδονής, δεν την παραδέχεται.

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος χαρακτηρίζει την ευδαιμονία ως φυσικό και καθοριζόμενο από τη φύση του ανθρώπου σκοπό και κατά συνέπεια από τη λειτουργία (*έργον*) ή τις λειτουργίες που προσιδιάζουν στον άνθρωπο. Εφόσον όμως ο άνθρωπος έχει διττή φύση και επομένως διττή λειτουργία, και ως «έμψυχον όν (*ζωον*)» και ως «λόγον έχον (*λογικόν ον*)», πρέπει ο τελικός σκοπός να ανταποκρίνεται και στις δύο αυτές λειτουργίες. Η ηδονή συνοδεύει μια ψυχοβιολογική λειτουργία που έχει ολοκληρωθεί ή μια πράξη που έχει επιτύχει το στόχο της. Οι λειτουργίες όμως του ανθρώπου δεν έχουν την ίδια σημασία για την κατάκτηση της ευδαιμονίας. Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει την ψυχή από το σώμα και δίνει την υπεροχή στη νοητική λειτουργία του ανθρώπου. Υποστηρίζει ότι το λογικό μέρος, που αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα, είναι ανώτερο, και ότι οικείο έργο του ανθρώπου είναι «ψυχής ενέργεια κατά λόγον». Η ολοκλήρωση, τελείωση, αυτού του έργου συνιστά και την ευδαιμονία. Ορίζει την ευδαιμονία ως ενέργεια της ψυχής «*κατ' αρετήν τελείαν*». Δηλαδή, ως την ενεργητική ψυχική κατάσταση, η οποία συμφωνεί προς την τέλεια αρετή. Την αναγνωρίζει ως ενέργεια που καθορίζεται από τις ανθρώπινες επιλογές, από το ήθος και την αρετή. Θεωρούσε ότι η αξία της ηδονής εξαρτάται από την αξία της ενέργειας που την προκαλεί. Η ηδονή συμπληρώνει με φυσικό τρόπο κάθε ενέργεια. Ο ενάρετος άνθρωπος αισθάνεται ηδονή από την πραγμάτωση του αγαθού και του ωραίου. Η τελολογική ηθική του αναγνωρίζει στην ευδαιμονία τον τελικό ηθικό σκοπό των ανθρωπίνων πραγμάτων⁹⁶.

Η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη από την μια και στον Επίκουρο από την άλλη, βρίσκεται στη σχέση που δέχονται ανάμεσα στην ευδαιμονία και την ηδονή. Η έννοια της ευδαιμονίας είναι διαφορετική μεταξύ των τριών φιλοσόφων. Η σχέση μεταξύ ηδονής και ευδαιμονίας καθορίζει τις διαφορές μεταξύ τους. Ο Επίκουρος ταυτίζει την

⁹⁶ Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1176a32, 1176b32.

ηδονή με την ευδαιμονία ενώ ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης θεωρούν ως βασικό συστατικό της ευδαιμονίας την αρετή και όχι την ηδονή. Οι διαφορές τους έγκειται στην πηγή της ευδαιμονίας και στο κατά πόσο συμμετέχει η ηδονή στην ευδαιμονία. Και οι τρεις φιλόσοφοι ενδιαφέρονται στην ηθική τους να καθορίσουν με λεπτομέρειες τους αναγκαίους όρους της ευδαιμονίας, αλλά μόνο ο Επίκουρος ταυτίζει την ευδαιμονία με μια ζωή γεμάτη ηδονή. Για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη μερικές ηδονές είναι καλές και συμβάλλουν στην ευδαιμονία ενώ άλλες είναι κακές. Για τον Επίκουρο, καμία ηδονή καθεαυτή δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο εκτός από αγαθό, αφού αγαθό σημαίνει αυτό που είναι η προκαλεί ηδονή. Το βασικό συστατικό της ευδαιμονίας για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη είναι η αρετή, η ανωτερότητα της «ψυχής» που εκδηλώνεται στην άσκηση των δραστηριοτήτων που αρμόζουν σε κάθε λειτουργία της προσωπικότητας και στην ηθική πράξη. Ωστόσο για τον Επίκουρο η αρετή είναι απαραίτητη για την ευδαιμονία και όχι ως ουσιώδες συστατικό στοιχείο αλλά ως μέσο για την κατάκτηση της. Επιμένει, πως παρά την φυσική και α ξεχώριστη σχέση αρετής και ηδονικής ζωής, η συμβολή της είναι εργαλειακή⁹⁷. Αυτή είναι η πιο σημαντική διαφορά ανάμεσα στον Επίκουρο και στους σπουδαιότερους προκατόχους του⁹⁸.

16. «Λάθε Βιώσας»

Ο Επίκουρος προερχόταν από μια ξεπεσμένη αριστοκρατική οικογένεια που υποχρεώνεται από ανέχεια να παίρνει μέρος στα πολιτικά μαζί με τους κοινούς φτωχούς. Ωστόσο μέσα του υπάρχει η δημοκρατική παράδοση και έντονο το έντονα το δημοκρατικό αίσθημα, το οποίο καταδικάζει όλους όσους έβλαψαν το δήμο, αριστοκράτες, Μακεδόνες, Θηβαίους, Σπαρτιάτες και τους ολίγους με τους οποίους συνεργάζονται στη διακυβέρνηση της πόλης. Αυτοί πρόδωσαν το δήμο και έβλαψαν ανεπανόρθωτα στη ρίζα της την ιδέα της δημοκρατίας τραυματίζοντας την. Ο φιλόσοφος γεννήθηκε και μεγάλωσε σε μια κοινωνία, όπως οι περισσότερες της εποχής που θεωρούσαν ότι ο πλούτος, η κοινωνική θέση, τα φυσικά χαρίσματα και η πολιτική δύναμη είναι τα μεγαλύτερα αγαθά και προτερήματα του ανθρώπου. Επίσης, ήταν η κοινωνία που βασιζόταν στη δουλεία και θεωρούσε τη θέση της γυναίκας

⁹⁷ Γιώργος Ζωγραφίδης, *Επικούρεια...* οπ. π., σ. 86.

⁹⁸ A.A. Long, οπ. π., σ. 109-110.

κατώτερη από αυτή του άνδρα όπως και τους Έλληνες ανώτερους από όλους τους ανθρώπους⁹⁹. Η στάση του απέναντι στο κράτος ορίζεται από την κοινωνική του θέση.

Προκειμένου να μπορέσει σε αυτό το δεδομένο πλαίσιο να σταθεί και να ευδοκιμήσει η δημοκρατία, η ελευθερία και ο ανθρωπισμός θα πρέπει να εκλείψουν οι δυνατοί που υιοθετούν και ενστερνίζονται τις ξεπεσμένες και λαθεμένες απόψεις τους γιατί είναι πληγές για την πολιτεία και γιατί ο λαός, οι πολίτες, υποφέρουν. Η ίδια η πολιτεία δεν μπορεί να ιανθεί από τους πολιτικούς και τους φιλοσόφους. Ο ισχυρισμός ότι η πολιτεία φτιάχτηκε και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την υλική άνεση, την ευημερία και τη πνευματική καλλιέργεια του λαού είναι για την εποχή εκείνη μεγάλο ψέμα που ξεγελάει μόνο τους απλοϊκούς ανθρώπους. Η πολιτεία όπως κατάντησε είναι ξεπεσμός, εξαθλίωση και θλίψη¹⁰⁰. Ο επικούρεια φιλοσοφία είναι πρωτίστως μία διδασκαλία για την ανθρώπινη ζωή, για το πώς οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν ελεύθερα και τι γνώση πρέπει να έχουν, ώστε να το επιτύχουν, και αυτός ο τρόπος ζωής παραπέμπει στο ότι οι άνθρωποι πρέπει να σκέπτονται και πολιτικά. Εφόσον οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν μαζί με άλλους στην πολιτική κοινωνία, ένα σημαντικό μέρος σε οποιαδήποτε φιλοσοφία, της οποίας ο στόχος είναι η ευδαιμονία, πρέπει να σχετίζεται με τις σχέσεις των ανθρώπων, με την πολιτική. Η πολιτική κοινωνία δημιουργεί διάφορες απαιτήσεις στον άνθρωπο.

Η προτροπή του Επίκουρου λοιπόν σε κάποιον που επιθυμούσε να σώσει τη γαλήνη και τον ανθρωπισμό του ήταν να μείνει μακριά. Φτιάξε τη δική σου πολιτεία που θα σου δίνει όσα η επίσημη δεν μπορεί. Η όλη άποψη του συμπυκνώθηκε σε μια περιβόητη αποφθεγματική φράση, «*λάθε βιώσας*». Η φράση στο βάθος σημαίνει να αποφεύγει τις μικρές και ματαιόδοξες επιδιώξεις, τις πράξεις που προκαλούν αντίδραση και διαταράζουν τη γαλήνη σου και σε κατεβάζουν στο επίπεδο των αμόρφωτων, των χυδαίων¹⁰¹.

Το απόφθεγμα αυτό παρανοήθηκε και δημιούργησε μεγάλο σκάνδαλο καθώς ακούστηκε ως συμβουλή ώστε ο πολίτης να μείνει μακριά από την αγορά για να βρει τη ψυχική του γαλήνη και να καλλιεργήσει το πνεύμα του. Η θέση του Επίκουρου όμως ήταν να ξελαφρώσει το μυαλό των ανθρώπων από τη θολούρα που τους φόρτωσε η παράδοση των αιώνων και οι ψεύτικες επιταγές. Θεωρούσε πώς ήταν σε θέση με αυτό τον τρόπο να προσφέρει κατευθύνσεις, που

⁹⁹ A.A. Long, *οπ. π.*, σ. 124.

¹⁰⁰ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *οπ. π.*, σ. 242.

¹⁰¹ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *οπ. π.*, σ. 243.

βασίζονται στη λογική και την εμπειρία για ένα τρόπο ύπαρξης, ένα τρόπο ζωής, ένα τρόπο επαφής με τους άλλους μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας. Η στάση που πρότεινε δεν συνιστούσε μια ξέγνοιαστη και αποκομμένη ζωή αλλά μια πολιτική ζωή στα πλαίσια και όρια του πολίτη. Τολμά και προτρέπει τους ανθρώπους της εποχής του και μέσα στην κοινωνικοποιημένη κοινωνία να είναι ελεύθεροι και να έχουν πολιτική ζωή. Ζητούσε ένα άνθρωπο με συνείδηση για το πραγματικό πεπρωμένο του ανθρώπου, ένα ζητούμενο για την κατάκτηση της ανθρώπινης ευτυχίας.

Το «*λάθε βιώσας*» αποτελεί μία συγκεκριμένη πολιτική πράξη. Ο φιλόσοφος είχε αναπτύξει συγκεκριμένη στρατηγική απέναντι στο πολιτικό γίνεσθαι της εποχής του. Δεν επιζητούσε την αποχή, τη φυγή, αλλά την οδό του μαχητικού φωτισμού. Η πρακτική του Επίκουρου προβαίνει σε μία αποκάλυπτη κριτική. Μέσα από αυτή επιτίθεται κατά του παλαιού, της οπισθοδρόμησης και μάχεται για την έλευση του νεωτερικού. Ο φιλόσοφος συμπορεύεται με την ιστορική πράξη της οιονεί κίνησης με σκοπό τη γένεση του νέου, καλύτερου και πιο ελεύθερου από το παλαιό. Η διαφωτιστική αυτή πράξη αποτελεί ύψιστη πολιτική πράξη, επαναστατική πράξη και δε σημαίνει να ζει κανείς στην αφάνεια, ή να περνά την ζωή του απαρατήρητος. Αυτή η θέση του δεν κινούνταν από ατομικιστική διάθεση, ούτε πως ο ίδιος κατέτεινε προς τον ατομικισμό¹⁰², αλλά από βαθιά πεποίθηση ότι ο αγώνας για την επικράτηση της ελευθερίας απαιτεί αδιάφθορους ανθρώπους. Παράλληλα, η διαφωτιστική αποστολή του, επειδή αποτεινόταν σε όλους τους ανθρώπους, δημιουργούσε τη βάση σε μία ιστορική συγκεκριμένη στιγμή πως όταν θα ήταν ώριμες οι αντικειμενικές συνθήκες, το πολιτικό του μήνυμα θα μπορούσε να διεισδύσει στις ανθρώπινες μάζες και να μετατραπεί σε υλική δύναμη για τη δημιουργία μίας διαφορετικής, καλύτερης κοινωνίας. Διότι στο τώρα του Επίκουρου οι άνθρωποι σαν άτομα της ύλης και σαν μονάδες περιφέρονταν στο κενό¹⁰³.

Η όλη θεωρία του δεν αποτελούσε μια παθητική στάση αλλά ο ίδιος διάλεγε το δρόμο της αγωνιστικής μάχης, το δρόμο του διαφωτισμού¹⁰⁴ καθώς έβλεπε πως η πολιτική και οι πολιτικοί της εποχής του αποτελούσαν μέσα για την μετατροπή του ανθρώπου σε ένα άβουλο ον χωρίς ταυτότητα και ο ίδιος με τη διδασκαλία του επιθυμούσε μια διαφυγή και ένα άλλο δρόμο. Ο Κήπος του Επίκουρου έγινε το προπύργιο για την ελευθερία και την κοινωνική αλλαγή και

¹⁰² Νίκος Ψυρουκής, *οπ. π.*, σσ. 32-33.

¹⁰³ A.A. Long, *οπ. π.*, σ. 125.

¹⁰⁴ Νίκος Ψυρουκής, *οπ. π.*, σ. 57.

την πρόοδο. Συνεπώς, η μη ενεργός συμμετοχή του Επίκουρου στα πολιτικά δρώμενα δεν αποτελεί μία πράξη πολιτικής απραγμοσύνης, διότι ο ίδιος δεν αποστασιοποιείται από τα δρώμενα της πόλεως, αλλά η πόλη είναι αυτή, η οποία απεμπολεί την ιδιότητα του ατόμου ως πολίτη μέσω της σήψης των δημοκρατικών νόμων και θεσμών.

17. Η επίδραση του Επίκουρου και της επικούρειας φιλοσοφίας στη σύγχρονη σκέψη

Ο Επίκουρος και το φιλοσοφικό ρεύμα που δημιούργησε ήταν μια όαση ανάμεσα στις μεταφυσικές και ολοκληρωτικές απόψεις που έτειναν να κυριαρχήσουν στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Θεμελιωμένη στα υλιστικά πορίσματα της εμπειρικής μελέτης του φυσικού κόσμου και προσανατολισμένη στη μοναδικότητα του ατόμου, έδωσε ένα οδηγό ζωής περιστρεφόμενο γύρω από την επιδίωξη του ανθρώπου να κατακτήσει την προσωπική του ευτυχία. Αναμφισβήτητα υπήρξε ένα ιστορικό πρόσωπο όπου η προσωπικότητα του, η διδασκαλία του και η συνεισφορά του έχουν σχέση με όλη την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας. Ο Επίκουρος και ο Επικουρισμός γενικότερα έχει παύσει να αντιμετωπίζεται ως κάτι το απολιθωμένο¹⁰⁵ αλλά η απήχηση του είναι διάχυτη στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Δεν είναι μια απλή ανάμνηση, νεκρό παρελθόν, είναι μια ολοζώντανη δύναμη¹⁰⁶.

Ο φιλόσοφος μας προσκαλεί να ξεπεράσουμε τις προκαταλήψεις και τις δεισιδαιμονίες μας. Μέσα από τη διδασκαλία του μας προτρέπει να εξετάσουμε επιστημονικά τη φύση του σύμπαντος και τη θέση μας μέσα σε αυτό ώστε γνωσιολογικά αλλά και εμπειρικά να κατανοήσουμε πλήρως τι είναι απαραίτητο και τι όχι για τη ζωή μας και τελικά να απαλλαγούμε από το άγχος και το φόβο, ερχόμενοι πιο κοντά στην ηδονή και την ευτυχία. Ο ίδιος ο φιλόσοφος δεν υπήρξε επιστήμονας με τη σημερινή έννοια αλλά οι απόψεις του δεν απέχουν πολύ από τη σημερινή αλήθεια και τις ανακαλύψεις. Σήμερα γνωρίζουμε ότι αυτές οι απόψεις, τις οποίες είχε προσεγγίσει διαισθητικά ο ίδιος, δεν απέχουν σημαντικά από τα επιστημονικά ευρήματα και τη σημερινή γνώση μας. Οι επιστημονικές ανακαλύψεις των περασμένων δύο

¹⁰⁵ Νίκος Ψυρουκής, *οπ. π.*, σ. 88.

¹⁰⁶ Benjamin Farrington, *οπ. π.*, σσ. 172-173.

αιώνων, όχι μόνον δεν έχουν καταστήσει τις απόψεις του Αθηναίου φιλοσόφου ξεπερασμένες, αλλά αντίθετα έχουν ενισχύσει την αξιοπιστία τους σε εκπληκτικό βαθμό. Δεν είχε, λοιπόν, άδικο ο Νίτσε που διαπίστωνε στα τέλη του 19ου αιώνα ότι: «*Η επιστήμη έχει βαλθεί να επιβεβαιώσει τον Επίκουρο*»¹⁰⁷. Ο φιλόσοφος προχώρησε την ανθρώπινη σκέψη σε δυσθεώρητα ύψη για την εποχή του. Οι αντιλήψεις του για τη φύση, οι βασικές αρχές για την απόκτηση γνώσης και οι προβλέψεις των θεωριών του για θέματα που δεν γνώριζε, αποδείχθηκαν εντυπωσιακά εύστοχες μετά από δύο χιλιετίες. Στην επιτυχία αυτή φαίνεται πως έπαιξε σημαντικό ρόλο η ευρεία μόρφωση που απέκτησε ο Επίκουρος μελετώντας τουλάχιστον τέσσερις διαφορετικές φιλοσοφίες, αλλά και η αναλυτική σκέψη, η ευθυκρισία, η συνθετική ικανότητα και διορατικότητα που διέθετε, ώστε να δημιουργήσει μια φιλοσοφία χωρίς εννοιολογικά κενά.

Εξίσου μεγάλη με την απήχηση που βρήκε ήταν όμως και η πολεμική που γνώρισε. Το ανθρωπιστικό και φιλελεύθερο μήνυμα της επικούρειας κοσμοθεωρίας υιοθετήθηκε από δημοκρατικούς και τους διψασμένους για γαλήνη και γνώσεις, αλλά δέχθηκε σφοδρή πολεμική από ανθρώπους ολιγαρχικούς και ανθυλιστές, που ήθελαν την εξουσία βασιζόμενοι στην άγνοια και το φόβο των πολλών. Στην αρχαιότητα, ορισμένοι ιερείς και μάντιες αλλά και πλατωνικοί και στωικοί φιλόσοφοι συκοφάντησαν με μένος τον Επίκουρο με δεκάδες ψεύτικες κατηγορίες¹⁰⁸. Στην αρχή κατηγορήθηκε, συκοφαντήθηκε και πολεμήθηκε όσο λίγοι από τους σύγχρονους και μεταγενέστερους φιλοσοφικούς του αντιπάλους. Τελικά το πνεύμα των επικούρειων υπέκυψε στην βιαιότητα του χριστιανισμού. Οι χριστιανικές αρχές κινήγησαν τους οπαδούς του με ιδιαίτερη αγριότητα και κατέστρεψαν συστηματικά όλα σχεδόν τα κείμενά του αφού οι ιδέες του θεωρήθηκαν άθεες. Είναι πασιφανές, πόσο αρνητική ήταν για την πρόοδο της ανθρωπότητας η αποσιώπηση αυτού του μεγάλου διανοητή κατά την ύστερη Αρχαιότητα και το Μεσαίωνα. Μπορούμε δε εύκολα να σκεφτούμε, πόσο θα είχαν προωθηθεί η επιστήμη, η τεχνολογία και γενικότερα ο ελληνικός πολιτισμός, αν είχε εξελιχθεί ομαλά η επιστήμη των ελληνορωμαϊκών και ελληνοιστικών χρόνων και δεν είχε παρεμβληθεί ο οπισθοδρομικός Μεσαίωνας με την υποστήριξη της εισροής στις πολιτισμένες κοινωνίες βαρβάρων από Βορρά και Ανατολή και της άνωθεν επιβολής σκοτεινών δεσποτικών και θεοκρατικών αντιλήψεων.

¹⁰⁷ Χρήστος Γιαπιτζάκης, ο.π., σ. 26.

¹⁰⁸ Χρήστος Γιαπιτζάκης, ο.π., σ. 28.

Χρειάστηκαν να περάσουν πολλοί αιώνες μέχρι τον 17ο αιώνα ο Gassendi να ξανακαλύψει τις αρχές της επικούρειας φιλοσοφίας για να αντιπαρατεθεί στον Descartes. Με τα έργα του και την αντιπαράθεσή του με τον Descartes επηρέασε βαθιά την αγγλική διάνοηση. Ο Newton, ο Boyle, ο Hook επανέφεραν τον εμπειρισμό στη μελέτη της φιλοσοφίας και την επιστήμης θέτοντας τις βάσεις της σύγχρονης φυσικής, χημείας και αστρονομίας. Η σύγχρονη επιστήμη χρωστάει πολλά στις επιρροές του Επίκουρου που τη βοήθησαν στο ξεκίνημά της να απαλλαγεί από το μεσαιωνικό πνεύμα. Αλλά και στη Γαλλία του Διαφωτισμού ο επικουρισμός γνώρισε άνθιση. Κύρια από τους de la Rochefoucauld, de Saint Evremonde, de la Mettrie, Helvetius, d'Holbach και de Condillac.

Ο εμπειρισμός του Επίκουρου αποτέλεσε αφετηρία και για τους Hume, Hobbs και Locke. Ο Locke, μαθητής του Bernier, φίλου του Gassendi, εφάρμοσε πολλές αρχές της επικούρειας ηθικής στην πολιτική θεωρία διατυπώνοντας τον κλασικό δημοκρατικό φιλελευθερισμό. Αν και ο Locke χρειάστηκε να κάνει μερικές παραχωρήσεις στο κυρίαρχο πνεύμα της εποχής του και να βρει θέση για το θεό στις θεωρίες του, είναι παραπάνω από σαφές ότι το κύριο σώμα της πολιτικής του θεωρίας εξέφραζε ένα ατομοκεντρικό πρότυπο κοντά στις θέσεις που διατύπωσε χιλιάδες χρόνια νωρίτερα ο Επίκουρος. Ο εμπνεόμενος από τους επικούρειους φιλελευθερισμός του Locke ήταν η ιδεολογική αφετηρία της Αμερικανικής επανάστασης αλλά και γενικότερα της φιλελεύθερης πολιτικής φιλοσοφίας. Ο πυρήνας της σκέψης του πηγάζει στο Κύριαι Δόξαι του Επίκουρου. Μια μεγάλη μορφή της παγκόσμιας ιστορίας, ο Τόμας Τζέφερσον, ο τρίτος Πρόεδρος των Η.Π.Α. (1801-1809) και κύριος συγγραφέας της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας, είχε γράψει σε επιστολή προς το φίλο του, Γουίλιαμ Σορτ, γραμμένη στο Μοντιτσέλο της Βιρτζίνια στις 19 Οκτωβρίου 1819, τα εξής: *«Όπως λες για τον εαυτό σου, έτσι κι εγώ είμαι Επικούρειος. Θεωρώ ότι η αυθεντική (όχι η πλαστή) διδασκαλία του Επίκουρου περιέχει καθετί λογικό από την πρακτική φιλοσοφία που μας άφησαν η Ελλάδα και η Ρώμη»*.

Κατά τον 19ο αιώνα, η φιλοσοφία του Επίκουρου εντυπωσίασε τον Κάρολο Μαρξ, ο οποίος το 1841 έγραψε διατριβή υπό τον τίτλο: *«Διαφορά μεταξύ, της φυσικής φιλοσοφίας του Δημοκρίτου και του Επικούρου»*, την οποία υπέβαλε στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Ίέννας στη Γερμανία και με αυτήν έλαβε τον τίτλο του διδάκτορα. Από τότε το φυσικό και γνωσιολογικό τμήμα της Επικούρειας φιλοσοφίας χρησιμοποιήθηκε ως βάση του διαλεκτικού υλισμού. Η γνωσιολογική θεωρία του διαλεκτικού υλισμού αποτελεί δάνειο που εισήχθη

αυτουσίως στο φιλοσοφικό σύστημα τού κομμουνισμού, από τον ίδιο τον Μαρξ. Ακόμη και ο Λένιν ασπάσθηκε την περί ειδώλων γνωσιολογική αντίληψη του Επίκουρου.

Η επιλογή του Επίκουρου ως σημείο αναφοράς από τον Κάρολο Μαρξ δεν είναι τυχαία και επιπόλαιη. Ανατρέχει στο φιλόσοφο θεωρώντας τον ως τον κυριότερο φιλόσοφο της αυτοσυνείδησης, σύμφωνα με την ορολογία των νεογεγκελιανών, γιατί ερευνά μέσα στην πραγματικότητα της ιστορίας την αντίφαση ανάμεσα στο όλο προτσές της ανθρωπότητας και στον συγκεκριμένο άνθρωπο. Αυτό θα τον οδηγήσει αργότερα στην έρευνα των κοινωνικών σχέσεων και των υλικών τους βάσεων στην πάλη του κοινωνικού ανθρώπου με τη φύση, κάτι που θα κάνει αφού προηγουμένα λύσει τους λογαριασμούς του με τον ιδεαλισμό. Κυρίως όμως τον επιλέγει μέσα στο σύνολο της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας για δύο σπουδαίους λόγους. Πρώτο, γιατί σαν εκπρόσωπος ενός φιλοσοφικού ρεύματος στην εποχή της παρακμής της κλασικής φιλοσοφίας, εκφράζει την μετάβαση προς τον νεότερο, προοδευτικό τρόπο σκέψης και δεύτερο, γιατί σαν μια τέτοια μετάβαση, αποκαλύπτει με τον καθαρότερο τρόπο τόσο τα ιστορικά όρια, όσο και την κινητήρια αντίφαση της αρχαίας φιλοσοφίας στο σύνολό της. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο ίδιος: *«αν τα προγενέστερα συστήματα είναι πιο σημαντικά και ενδιαφέροντα σε σχέση με το περιεχόμενο της ελληνικής φιλοσοφίας, τα μετα-αριστοτελικά και ιδιαίτερα ο κύκλος της επικούρειας, στωικής και σκεπτικής σχολής, είναι εξίσου (πιο σημαντικά και ενδιαφέροντα) σε σχέση με την υποκειμενική της μορφή, με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της»*¹⁰⁹.

Ο Κάρολος Μαρξ δείχνει τον τρόπο της προσέγγισης της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, όχι για τυπικές συγκρίσεις και αναλογίες, αλλά για την πληρέστερη κατανόηση της σύγχρονης πραγματικότητας από τη σκοπιά της μάχης. Σε σχέση με τον Επίκουρο και τη φιλοσοφία του, μόνο όπως την επεξεργάζεται ο Μαρξ στην διατριβή του και υλιστικά θεωρημένη βρίσκονται σε σπέρμα τα θεωρητικά όπλα για την φιλοσοφική σύλληψη των πιο σύγχρονων επιτευγμάτων της φυσικής επιστήμης.

¹⁰⁹ Κάρλ Μάρξ, οπ. π., σ. 69.

18. Ο Επίκουρος σήμερα

Οι αρχές του αιώνα μας χαρακτηρίζονται από τη γεωμετρική πρόοδο της επιστημονικής και τεχνολογικής γνώσης αλλά και τη ραγδαία εξάπλωση της περιβαλλοντολογικής καταστροφής, τη συνεχή διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών και την κρίση των αξιών που οδηγεί σε μια ευρύτερη κοινωνική, οικονομική, πολιτική κρίση. Ακόμα και στην εποχή μας υπάρχουν ορισμένοι που υποστηρίζουν πως η επιστήμη δε συμβαδίζει με την Ηθική και πως για το καλό της ανθρωπότητας θα πρέπει να επιστρέψουμε στις αξίες της θεϊκής αποκάλυψης, της λαϊκής παράδοσης και της πολιτικής ιδεολογίας του παρελθόντος. Όμως η αλήθεια είναι πάντοτε απλή, διαχρονική και προφανώς υποστηρίζεται από τα ευρήματα της αντικειμενικής επιστημονικής έρευνας. Και η αλήθεια είναι ότι η Επικούρεια φιλοσοφία είναι η μόνη από τις αρχαίες κοσμοθεωρίες της οποίας οι προβλέψεις επιβεβαιώθηκαν σε τόσο μεγάλο βαθμό από τη σύγχρονη επιστήμη¹¹⁰.

Μπορεί να μην έχει λάβει την αναγνώριση που του αρμόζει σε σχέση με την προσφορά του, όμως ο Επίκουρος και η φιλοσοφία του ήταν από τους καθοριστικούς παράγοντες της εξέλιξης του σύγχρονου πολιτισμού. Ο επικουρισμός εξακολουθεί να αποτελεί στις μέρες μας το ακλόνητο θεμέλιο τόσο της σύγχρονης επιστημονικής προσπάθειας όσο και της φιλελεύθερης ατομο-κεντρικής πολιτικής φιλοσοφίας, και η μελέτη του ένα ανεκτίμητο εφόδιο στην πορεία μας στο μοντέρνο κόσμο. Η σκέψη του Επίκουρου είναι δεμένη με την πρόοδο, το μέλλον, την εξέλιξη ενώ οι καιροί μας είναι δεμένοι με την κοινωνική κρίση. Η σημερινή κρίση που βιώνει η οργανωμένη κοινωνία του σύγχρονου δυτικού κόσμου είναι δεδομένη και πρωταρχικά είναι μια κρίση αξιών και ιδεών. Η εποχή μας είναι η εποχή του αθέμιτου ανταγωνισμού, των αντιφάσεων και των ξεπερασμένων ιδεολογιών που συνθέτουν και συγκρατούν τον κοινωνικό ιστό με μοναδικό στόχο το προσωπικό, υλιστικό κέρδος για τον καθένα, αδιαφορώντας για αξίες και θεσμούς, διαβρώνοντας ουσιαστικά τον άνθρωπο. Η σήψη αυτή δημιουργεί τη βία που προκαλεί την άγνοια και τον φόβο στους ανθρώπους και τις μάζες.

Ο ίδιος ο φιλόσοφος μέσα από τη διδασκαλία του πολέμησε την άγνοια και τους φόβους που κρατάνε τον άνθρωπο πίσω, του ανακόπτουν την πορεία προς τα εμπρός και θέτουν εμπόδια

¹¹⁰ Χρήστος Γιαπιτζάκης, ο.π., σ. 25.

στην εξέλιξή του. Οι απόψεις του μπορούν αν αποτελέσουν ακόμα και σήμερα φορέα ατομικών και κοινωνικών αλλαγών. Τα σύγχρονα πολιτισμικά πρότυπα έχουν δημιουργήσει στους περισσότερους από εμάς προκαταλήψεις και σχήματα κοινωνικής αναβάθμισης που βασικές προϋποθέσεις για μια πραγματική ικανοποίηση και μια ευχάριστη ζωή αποτελούν τα πλούτη, η φήμη, η εξουσία, η κοινωνική θέση και παρόμοιες κενές αξίες. Κυνηγώντας αυτά τα ιδανικά ξεγελούμε τους εαυτούς μας και στη συνέχεια μας κυριεύει το άγχος πως και πάλι δεν έχουμε κερδίσει αρκετά και ο στόχος μας ξεφεύγει διαρκώς από μπροστά μας¹¹¹.

Πρωταρχική αιτία της ψυχικής ταραχής είναι ο φόβος και οι πρωταρχικές αιτίες του φόβου είναι οι λανθασμένες πεποιθήσεις για τους θεούς και το θάνατο¹¹². Στη σημερινή υλιστική κοινωνία όπου ο καθένας από μας αναζητά την λύτρωση σε εύκολες και προσιτές λύσεις, κυρίαρχη ιδεολογία αποτελούν οι θρησκείες που έχουν κάνει τη μάζα της κοινωνίας να πιστεύει πως η ευτυχισμένη και ευχάριστη ζωή εξαρτάται από το αν ευαρεστούμε το Θεό ή τους επίγειους εκπροσώπους του. Άλλες θρησκείες κηρύττουν πως μια ευχάριστη ζωή δεν είναι επιθυμητή αλλά ο πιστός οφείλει να προσπαθεί και να αγωνίζεται να εξασφαλίσει μια μακάρια μετά το θάνατο ζωή. Όλα αυτά τα πιστεύω και οι δοξασίες στηρίζονται και τρέφονται στο φόβο και την άγνοια των ανθρώπων. Οι θρησκείες και οι δοξασίες αυτές είναι άμεσα συνδεδεμένες με το φόβο του θανάτου που έχει καλλιεργηθεί στις μέρες μας. Ο Επίκουρος τόνιζε πως ο θάνατος δεν μας αφορά αφού δεν υπάρχουν αισθήσεις καθώς ο ίδιος ο άνθρωπος είναι απών. Οι απόψεις του οδηγούν στην αποτίναξη αυτών των απόψεων καθώς ο φόβος του θανάτου δημιουργεί ανθρώπους χωρίς ελεύθερη συνείδηση, ανθρώπους ραγιαδες, γιατί όποιος φοβάται τη ζωή του, φοβάται την ίδια του την ελευθερία¹¹³.

Σημεία των καιρών μας δεν αποτελούν μόνο η προσήλωση στις θρησκείες και ο φόβος του θανάτου. Βασικό στοιχείο του σημερινού καταναλωτικού ανθρώπου είναι πως θεωρεί ανώτερο νόημα της ζωής όχι την ελευθερία αλλά το κέρδος και τον πλούτο. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι σήμερα διακατέχονται από μια καταναλωτική μανία και επιδιώκουν να φτάσουν στον πλούτο και να αποκτήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα υλικά αγαθά, αγνοώντας το γεγονός πως τα δυο τρίτα του κόσμου σήμερα ζει στα όρια της φτώχειας και της εξαθλίωσης. Στη σημερινή κοινωνία κυριαρχεί η άποψη πως για να ζήσουμε ευτυχισμένα πρέπει να έχουμε

¹¹¹ Eric Anderson, *οπ. π.*, σ. 11.

¹¹² Γιώργος Ζωγραφίδης, *Επικούρεια...* *οπ. π.*, σ. 300.

¹¹³ Νίκος Ψυρουκής, *οπ. π.*, σσ. 98-99.

πλούτη και ο πλούτος δεν υπάρχει χωρίς κατανάλωση και αφθονία. Ο άνθρωπος όμως επιδιώκοντας πάντα το κάτι παραπάνω καταλήγει στην αλόγιστη κατανάλωση και τη σπατάλη, δημιουργώντας παράλληλα το κλίμα για έριδες και συγκρούσεις. Η κατανάλωση υπερβαίνει την προσφορά, τρέφοντας τα άγχη και τις φοβίες με τα ψευδοδιλλήματα και τις ψεύτικες ικανοποιήσεις που προσφέρει. Εδώ επεμβαίνει ο φιλόσοφος με τη διδασκαλία του και προσπαθεί να μας διαφωτίσει τονίζοντας και υπογραμμίζοντας το πραγματικό νόημα της ζωής που έχει χαθεί. Φάρμακο της ψυχής και το υπέρτατο αγαθό είναι η ευχαρίστηση στη ζωή, για την απόλαυση της οποίας πρέπει να επιστρατεύονται όλες οι προσπάθειες του ανθρώπου, μέσα από τη φρόνηση, την εγκράτεια, την ανδρεία και τη δικαιοσύνη. Οι ιδανικές καταστάσεις για τον άνθρωπο είναι, αρνητικά μεν η αταραξία, η αφοβία και η απονία και θετικά, η ευθυμία, η χαρά, η ευφροσύνη και η απαλλαγή από το φόβο του θανάτου.

19. Επίλογος

Με βάση όλα όσα μελετήσαμε παραπάνω για τον Επίκουρο, μπορούμε να υποστηρίξουμε με σιγουριά πως ο Αθηναίος φιλόσοφος παραμένει επίκαιρος και τα θέματα που έθιξε μπορούν μέχρι και σήμερα να βρουν έρεισμα στη σύγχρονη και διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα. Μέσα από τη διδασκαλία του πολέμησε την άγνοια και τους φόβους που κρατάνε τον άνθρωπο πίσω, του ανακόπτουν την πορεία προς τα εμπρός και θέτουν εμπόδια στην εξέλιξή του. Οι απόψεις του μπορούν να αποτελέσουν ακόμα και σήμερα φορέα ατομικών και κοινωνικών αλλαγών.

Κεντρικός άξονας της φιλοσοφίας του είναι, βέβαια, η ηδονή, η οποία δεν είναι τίποτα άλλο από το γαλήνεμα της ζωής, την αταραξία, την απουσία κάθε λογής ψυχικής ταραχής που εδραιώνεται μόνο μέσα από την απελευθέρωση του ανθρώπου από το κάθε τι που τον δυναστεύει. Η σύνδεση της ηδονής με την ηθική δεν αποτελούσε πρωτοτυπία στην εποχή του¹¹⁴ ωστόσο εκείνος χαρακτήρισε την ηδονή «ύψιστο αγαθό της ζωής του ανθρώπου» και διαφοροποιήθηκε τόσο από την πλατωνική θεώρηση των πραγμάτων, όσο και από τον

¹¹⁴ Πρώτος την είχε εντάξει στο σύστημα του ο Αρίστιππος, ο ιδρυτής της Κυρηναϊκής σχολής.

Αριστοτέλη. Στόχος του Επίκουρου ήταν να απαλλάξει τον άνθρωπο, τον πολίτη από κάθε μορφή πόνου και δυστυχίας, ενώ σύμμαχος στο σύστημα του ήταν η φύση. Η ίδια η φύση του ανθρώπου, όπως και τον άλλων έλλογων όντων που διαθέτουν την ικανότητα της αίσθησης, είναι πλασμένη ώστε να επιδιώκει την ευχαρίστηση και την ηδονή και να αποστρέφεται και να απομακρύνεται από κάθε τι που προκαλεί πόνο και λύπη. Εκ φύσεως λοιπόν οι άνθρωποι έχουν την κλίση να επιδιώκουν την ηδονή και να αποφεύγουν την λύπη και τη στεναχώρια. Η ηδονή επομένως είναι μία φύσει ευχαρίστηση, η οποία συμβάλλει στο να ζει ο άνθρωπος εναρμονισμένος με τη φύση, γεγονός που αποτελεί κορωνίδα για τον επικουρισμό, ένα είδος φυσικού δεδομένου, φυσικής κατηγορίας¹¹⁵. Όσον αφορά την αταραξία, βασική θέση του Επίκουρου είναι πως δεν είναι τίποτε άλλο από την γαλήνη της ψυχής, την πνευματική χαρά και τη διατήρηση της ψυχικής ισορροπίας¹¹⁶.

Διατυπώνοντας την άποψη ότι για να οδηγηθούμε στην αταραξία πρέπει να ξεπεράσουμε τους φόβους μας συμπύκνωσε τη φιλοσοφία του σε τέσσερις αρχές και ανάτρεψε το φόβο του ανθρώπου για το θεό, το θάνατο, το καλό και το κακό, ενώ με το «λάθε βιώσας», προτροπή του που παρεξηγήθηκε και παρανοήθηκε στην εποχή του, άνοιξε το δρόμο του «διαφωτισμού» και ο Κήπος έγινε το προπύργιο της κοινωνικής αλλαγής και της προόδου¹¹⁷.

Αξιοσημείωτη είναι η εντύπωση που έκαναν οι θέσεις του Επίκουρου μέχρι και στον Κάρολο Μαρξ. Όπως είδαμε και παραπάνω, άλλωστε, η γνωσιολογική θεωρία του διαλεκτικού υλισμού αποτελεί δάνειο που εισήχθη αυτουσίως στο φιλοσοφικό σύστημα του κομμουνισμού, από τον ίδιο τον Μαρξ και ακόμη και ο Λένιν ασπάσθηκε την περί ειδώλων γνωσιολογική αντίληψη του Επίκουρου.

Με τις φιλοσοφικές του θέσεις ο Αθηναίος φιλόσοφος επηρέασε τη σύγχρονη επιστήμη και δεν είναι καθόλου τυχαίο το ότι ο Επικουρισμός γνώρισε άνθιση κατά την περίοδο του διαφωτισμού. Φιλόσοφοι όπως ο Descartes, ο Hume ή ο Hobbs έθεσαν τα θεμέλια του εμπειρισμού τους πάνω στην Επικούρεια φιλοσοφία, ενώ ο φιλελευθερισμός του Locke, του οποίου η πολιτική του θεωρία βασίστηκε πάνω στις απόψεις του Επίκουρου, αποτέλεσε το ιδεολογικό εφαλτήριο της αμερικανικής επανάστασης.

¹¹⁵ Διογένης Λαέρτιος X, Επιστολή προς Μενουκία, 130.

¹¹⁶ Εύλογο το συμπέρασμα πως η ψυχή του ανθρώπου δεν είναι κάτι το στατικό, αλλά καλλιεργείται διαρκώς αναπτύσσοντας νέες ικανότητες.

¹¹⁷ Νίκος Ψυρουκής, *οπ. π.*, σ. 57.

Αναμφισβήτητα, λοιπόν, υπήρξε ένα ιστορικό πρόσωπο όπου η προσωπικότητα του, η διδασκαλία του και η συνεισφορά του έχουν σχέση με όλη την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας. Ο Επίκουρος και ο Επικουρισμός γενικότερα έχει πάψει να αντιμετωπίζεται ως κάτι το ξεπερασμένο¹¹⁸. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ο Νίτσε διαπίστωνε στα τέλη του 19ου αιώνα ότι: «*Η επιστήμη έχει βαλθεί να επιβεβαιώσει τον Επίκουρο*»¹¹⁹. Ο Επικουρισμός δεν είναι μια απλή ανάμνηση, αλλά μια ολοζώντανη δύναμη¹²⁰ προσανατολισμένη στη μοναδικότητα του ατόμου και στην κατάκτηση της προσωπικής του ευτυχίας.

¹¹⁸ Νίκος Ψυρουκής, οπ. π., σ. 88.

¹¹⁹ Χρήστος Γιαπιτζάκης, ο.π., σ. 26.

¹²⁰ Benjamin Farrington, οπ. π., σσ. 172-173.

20. Βιβλιογραφία

Συγγράμματα Ελλήνων Συγγραφέων:

Αβραμίδης Γιάννης, *Επίκουρος- κείμενα-πηγές της επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του ζην*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2000.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια Βιβλία Α'-Δ'*, τομ. 1, εισαγ.-μτφρ.-σχόλια Δημήτριος Λυμπουρλής, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2006.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια Βιβλία Ε'-Κ'*, εισαγ.-μτφρ.-σχόλια Δημήτριος Λυμπουρλής, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2006.

Γιαπιτζάκης Χρήστος, *Επικούρειων Δόξαι, Η τέχνη του Ευδαιμονείν, Ανθολόγιο του Κήπου*, Βερέττα, Αθήνα, 2008.

Διογένους Λαερτίου, *Βίοι και Γνώμαι των εν Φιλοσοφία Ευδοκιμησάντων, Αρχαίον Κείμενον*, εισ. – μτφρ. – σημ. Ν. Κυργιόπουλος, Επιστημονική Εταιρεία των Ελληνικών Γραμμάτων, Πάπυρος, Αθήνα, 1965.

Ζωγραφίδης Γιώργος, *Επικούρεια Ηθική Φιλοσοφία – Μελέτες*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2012.

Ζωγραφίδης Γιώργος, *Επίκουρος Ηθική*, Εξάντας – Αρχαίοι Συγγραφείς, Αθήνα, 1992.

Θεοδωρίδης Χαράλαμπος, *Επίκουρος – Η Αληθινή όψη του Αρχαίου Κόσμου*, Κέδρος, Αθήνα, 1980.

Κεχρολόγου, Χρυσάνθη Π., *Ανθρωπολογικές σταθερές αυτονομίας στον επίκουρο*, Θεσσαλονίκη, 2009.

Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1972.

Μουλακάκης Νίκος, *Επίκουρος*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 2000.

Πλάτων, *Διάλογοι 5, Φίληβος ή περί ηδονής, ηθικός: Ευθύδημος ή εριστικός, ανατρεπτικός: Γοργίας ή περί ρητορικής, ανατρεπτικός*, μτφρ Αυγερινός Δ. Ι., Παπανικολάου Περ., Κρητικός Βίκτωρ Δ., Πάπυρος Εκδοτικός Οργανισμός, Αθήνα, 1975.

Πλάτων Πολιτεία, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Πόλις, Αθήνα, 2002.

Ψυρούκης Νίκος, *Ο Επίκουρος και η Εποχή μας*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1984.

Μάρξ Κάρλ, *Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας*. μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, Αθήνα, Γνώση, 1983.

Τσέλλερ – Νέστλε, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Χαράλαμπος Θεοδορίδης, Εστία, Αθήνα, 1990.

Συγγράμματα Ξένων Συγγραφέων:

Anderson Eric, *Ο Επίκουρος στον 21^ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006.

Brun Jean, *Ο Επικουρισμός*, εκδόσεις Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1964.

Farrington Benjamin, *Το Πιστεύω του Επίκουρου*, Κάλβος, Αθήνα 1969.

Festugiere A.J., *Ο Επίκουρος και οι Θεοί του*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν 1999.

Hutchinson D.S., *Επίκουρος Κείμενα – Πηγές της Επικούρειας Φιλοσοφίας και τέχνης του Ζην*, Επιμέλεια Γιάννης Αβραμίδης, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2000.

Long A.A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987.

Rist John M., *Epicurus: An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972.

Sharples, R. W., *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί. Μια εισαγωγή στην ελληνιστική φιλοσοφία*, μτφρ. Μ.Λυπουρλή, Γ.Αβραμίδης, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.

Warren James, *Facing Death: Epicurus and His Critics*, Oxford Clarendon Press, 2004.

Windelbant W. - Heimsoeth H., *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*, Α τόμος, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1986.

Διαδικτυακοί Ιστότοποι:

Konstan David, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Stanford University, Department of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/entries/epicurus/> Τελευταία ενημέρωση 18 Φεβρουαρίου 2009 (πρόσβαση στις 17/5/2012)

O'Keefe Tim, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Internet Encyclopedia of Philosophy: <http://www.iep.utm.edu/epicur/> Τελευταία ενημέρωση 11 Ιουλίου 2005 (πρόσβαση στις 26/5/2012)

Αλεξανδρίδης Λεωνίδα, *Άρθρα Επικούρειας Φιλοσοφίας, Τετραφάρμακος*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα http://www.epicuros.gr/kombos/a_arthra_tetrafarmakos.htm Τελευταία ενημέρωση 3 Οκτώβριου 2011(πρόσβαση στις 22/5/2012)